T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

İBN HAZM'IN MEZHEPLER TARİHİNDEKİ YERİ VE *EL-FİSAL* ADLI ESERİNDE MEZHEPLERİ ELE ALIŞ YÖNTEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Seyit BAHCİVAN

Hazırlayan
Akhmetov GAZİZ
074244041006

KONYA-2010

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Akhmetov GAZİZ
	Numarası	074244041006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Seyit BAHCİVAN
	Tezin Adı	İbn Hazm'ın Mezhepler Tarihindeki Yeri ve El-Fisal Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **"İbn Hazm'ın Mezhepler Tarihindeki Yeri ve El-Fisal Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi"** başlıklı bu çalışma 16/ 06 / 2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Seyit BAHCİVAN	Danışman	
Doç. Dr. Sıdık KORKMAZ	Üye	
Doç. Dr. Kamil GÜNEŞ	Üye	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Akhmetov GAZİZ
	Numarası	074244041006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tezin Adı	İbn Hazm'ın Mezhepler Tarihindeki Yeri ve El-Fisal Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ vi
KISALTMALAR viii
GİRİŞ 1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI ve METODU 1
II. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAYNAKLARI 3

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HAZM'IN HAYATI VE ESERLERİ 5
I. HAYATI 5
A. Yaşadığı Devir 5
B. Nesebi 7
C. Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği 8
D. Siyasî Hayatı 9
E. İlmî Hayatı 11
F. Kişiliği 15
G. Ölümü 17
II. ESERLERİ VE KENDİSİ HAKKINDA YAZILAN ESERLER 18
A. İbn Hazm'ın Eserleri 18
B. İbn Hazm Hakkında Yapılan Çalışmalar 20

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HAZM'IN MEZHEPLER TARİHİNDEKİ YERİ 22
I. *EL-FİSAL Fİ'L-MİLEL VE'L-EHVÂİ VE'N-NİHAL* ADLI ESERİN ÖNEMİ 22
A. Eserin İsmi 22
B. Yazıldığı Devir 25
C. Te'lif Maksadı 27
D. İçeriği 29
1. İbn Hazm'ın Nübüvvet ve Nebîler Hakkındaki Görüşleri. 49
a. Âdem (a.s) Hakkında 50
b. Nuh (a.s) Hakkında 52
c. İbrahim (a.s) Hakkında 52
d. Lût (a.s) hakkında 55

e. Yusuf (a.s) Hakkında 56
f. Musa (a.s) ve Annesi Hakkında 62
g. Yunus (a.s) Hakkında 65
h. Davud (a.s) Hakkında 66
i. Süleyman (a.s) Hakkında....68
j. Muhammed (s.a.v) Hakkında....69
k. Melekler Hakkında 73
l. Delilsiz İnananların Mümin Olup Olmadığı Hakkında 76
m. Va'd ve Vaîd Hakkında 79
n. Muvâfât Hakkında 81
o. Davet Ulaşmayanlar ve Tevbe Edip de Tekrar Günahına Dönenler Hakkında....82
p. Buluğa Ermeden Ölen Müslüman Ve Müşriklerin Çocukları Hakkında 83
r. Sihir, Keramet, Mucize, Cin ve Şeytan Hakkında 85
s. Tabiat, Kadınların Nübüvveti, Rüya, İsim, Müsemma ve Ma'dûm Hakkında 86
2. Ahiret Alemi ile ilgili Görüşleri 90
a. Kabir Azabı Hakkında 90
b. Şefaat, Mizan, Havz, Sırat, Kabir azabı ve Fitne Hakkında 92
c. Ruhların Bulunduğu Yer Hakkında 95
e. Cesedlerin Diriltilmesi, Cennet ve Cehennemin Yaratılmışlığı ve Bunların Ebediliği Hakkında....97
3. İmamet Hakkında 100
a. İmamet ve Mufâdele 100
b. Hz. Peygamberden Sonra İmamet Konusu Hakkında....101
c. Kadın ve Çocuğun İmameti Hakkında 103
d. Faziletin Çeşitleri ve Sahabe Arasındaki Üstünlük Hakkında....104
e. Hz Ali ve Onunla Savaşan Sahabîler Hakkında 111
f. Mefdûl'ün İmameti Hakkında 112
g. İmametin Akd'i Hakkında....114
h. Emir bi'l-Maruf ve Nehi ani'l Münker Hakkında 116

i. Fasık'ın Arkasında Namaz Kılmak, Onunla Birlikte Cihad Etmek, Haccetmek ve Ona Zekat Vermek Hakkında 117
II. İBN HAZM'IN *EL-FİSAL*'DE MEZHEPLERİ TASNİFİ 120
A. Mezheplerin isimlendirilmesi 120
B. 73 fırka Hadisi 122
C. İbn Hazm'ın Mezhepleri Tasnifi 124
D. İbn Hazm'ın *el-Fisal*'i Yazarken Kullandığı Kaynakları 128
1. Kitaplar 128
***a.* Kur'an-ı Kerim** 128
***b.* Hadis kitapları** 129
***c.* Akaid ve Fırak kitapları** 130
***d.* Tarih Kitapları** 131
***e.* Lugat ve Edebiyat Kitapları** 132
2. Âlimler 132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İBN HAZM'IN EL-FİSAL'DE İSLAM MEZHEPLERİNİ ARAŞTIRMA YÖNTEMİ 134
A. Ehl-i Sünnet 135
B. Mürcie 135
C. Mutezile 137
D. Şiâ 138
E. Haricîler 140
F. İbn Hazm'ın Araştırmada Gözettiği Yöntem 141
DEĞERLENDİRME 144
SONUÇ 146
BİBLİYOGRAFYA 149

ÖNSÖZ

İslâm tarihinin en önemli dönemlerinden olan asrı saadet, Kur'an ve Sünnetin en güzel şekilde yaşandığı dönem idi. Bu dönem insanlara adalet, iyilik ve ahlaki kuralları öğretmişti. Çünkü o dönemde insanlar ahlaktan uzak, hak ve hukuk tanımadan yaşadılar. Dolaysıyla Allah onlara aralarından peygamber göndermişti.

O peygamber insanları karanlıktan aydınlığa, vahşilikten insanlığa çıkarmıştı. Hepsini tevhid/birlik sancağının altına toplayıp birbirlerine kardeş yapmıştı. Bu kişilere, hak ve hukuka riayet etmelerini, bölünmemelerini, kardeşini kendisine tercih etmelerini öğreten Peygamber, bütün Müslümanları İslâm'ın zirvesine çıkarmıştı.

Bu onlar için müthiş bir inkılâp ve en büyük değişim idi. Onlara Kuran ve Sünneti emanet bırakıp da ona sımsıkı sarılmalarını emretmişti. Onlar da emanetlere sımsıkı sarılmak suretiyle gün gelir bunların hesabını vereceğiz inancıyla yaşadılar. Zaman geçince topraklar genişleyip, diğer inançtan olan insanlar İslâm'ı kabul ettiler. Sosyal ve ekonomik durumların değişmesi sebebiyle bazı itikadî ve siyasî meseleler üzerine ayrılıklar başladı. Bu olaylar Müslümanların fırkalaşmasına kadar uzandı.

Nihayet Müslümanlar, süreç içinde Havaric, Şiâ, Mürcie, Cebriyye, Kaderiyye, Mu'tezile, Selefiyye, Eş'âriyye, Maturidiyye, Zahiriyye gibi fırkalara ayrıldılar. Her grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenir[1] âyeti gereğince, her bir fırka kendisinin Peygamber (s.a.v)'in bıraktığı emanetlere en güzel bir şekilde sahip çıktıklarını ve sadece kendilerini Ehl-i Sünnet/"Kuran ve Sünnet'e bağlı olarak Peygamber (s.a.v)'in izinden giden sahabe'nin yolunu izleyenler" olarak tanımladılar. Diğerlerini ise "bid'at ve sapık" addettiler. İslâm âlimleri bu fırkaların hangisi Sünnet yolunda, diğerlerinin de sapık olduklarını belirtmek amacıyla Milel ve Nihal eserleri kaleme aldılar.

İslâm mezhepler tarihçilerinin en önemli simalarından olan İbn Hazm ez-Zahiri, diğer dinleri ve onların mezheplerini, ayrıca İslâm dinini ve fırkalarını, bunların doğrusuyla yanlışını insanların ayırt edebilmesi için bu fırkaların

[1] Rum, 30/32.

ayrıntılarına girmiş, sapık fırkaların saptığı noktalara işaret etmiş ve sahih burhanlar getirmek suretiyle onlara karşı çıkmış.

İbn Hazm özellikle bu *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal* adlı eserinde Hasan el-Basrî, Ebu Hanife gibi Ehl-i Sünnet âlimlerine karşı tenkitlerde bulunduğunu görüyoruz. Eserinin birkaç yerinde başta Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî olmak üzere Bâkıllânî ve Simnânî gibi şahısları dolaylı ve dolaysız olarak "tekfir" ettiğini biliyoruz.

Bununla birlikte bid'at sayılan fırkaların asıl amacının ne olduğunu, görüşlerinin nereden kaynaklandığını bize olduğu gibi aktardığı için, bu yüksek lisans tezimizde *İbn Hazm'ın İslâm Mezhepleri Tarihindeki Yeri ve el-Fisal Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi* başlığı altında onun İslâm mezheplerini ele alırken tasnif şeklini incelemeyi ve kelamî görüşlerini aktarmayı, ayrıca bu kıymetli eserini tanıtmayı uygun gördük. Bu çalışmayı hazırlarken her safhada destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Seyit BAHCIVAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Gaziz AKHMETOV

KONYA–2010

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Akhmetov GAZİZ
	Numarası	074244041006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Seyit BAHCİVAN
	Tezin Adı	İbn Hazm'ın Mezhepler Tarihindeki Yeri ve El-Fisal Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi

ÖZET

Dinler ve Mezhepler Tarihçilerinden meşhur müellif İbn Hazm ez-Zahirî 384/994 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiş ve Kurtuba'nın güney doğusunda bulunan Mente Lişam'da 456/1064 yılında vefat etmiştir. Çocukluk yıllarını sarayda geçiren İbn Hazm, genç yaşından ilimle meşgul olmuştur. Önce Malikî mezhebini benimserken sonradan Şafiî mezhebine geçmiş, daha sonra da zahirî mezhebine intikal ederek onu sistemleştirmiştir. Çeşitli ilim dallarında eser veren büyük müctehid olarak bilinmektedir. Onun el-Fisal adlı eseri zahirî düşüncesiyle ele alınmış bir kitap olup bütün itikadî ve kelâmî meseleleri kapsamaktadır. Dinler ve Mezhepler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmakla diğer Milel ve Nihal eserlerinden daha geniş ve dört misli kadar kapsamlıdır.

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Akhmetov GAZİZ
	Numarası	074244041006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Seyit BAHCİVAN
	Tezin İngilizce Adı	The Place of İbn Hazm in The History of The Sects and His Method of Analyzing Sects in His Work Al-Fisal

SUMMARY

The religions and author of the famous from sects historian Ibn Hazm ez-Zahir was born in Cordoba in 384/994 and the south east of Cordoba was died in Manta Lisham in 456/1064. Ibn Hazm was spent his childhood in the palace and has been busy with science from a young age. While he was adopting the Maliki sect, later he past in the Shafi sect, then he has submitted its system to Zahiri sect. He was work in various branches of science which is known as big mujtahid. It is apparent that his book al-Fisal taken up with the zahiri idea of a book that covers the whole matter of faith and Islamic theology. His book is present to more information about Religions and Sects other from Milal and Nihal works are more extensive and comprehensive as quadruple.

KISALTMALAR

a.c. : Azze ve Celle
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen Makale
a.mlf. : Aynı Müellif
a.s. : Aleyhi's-Selâm
a.y. : Aynı yer
b. : Bin, İbn
bkz : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
dğr. : Diğerleri
DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
h. : Hicri
s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem
s. : Sayfa
SÜİFD : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy. : Sayı
ts. : Tarihsiz
thk. : Tahkik eden
tsh. : Tashih eden
yrs. : Yersiz

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI ve METODU

Bu tezimizin ana konusu, "İbn Hazm'ın İslâm Mezhepleri Tarihindeki Yeri ve el-Fisal Adlı Eserinde İslâm Mezheplerini Ele Alış Yöntemi"dir. Çünkü İbn Hazm Ehl-i Sünnet'in en büyük simalarından biri olarak tanınmakta ve onun *Fisal* adlı eseri Dinler ve Mezhepler tarihi konularında yazılan en önemli kaynak eserlerden biridir.

Bu çalışmamızda İbn Hazm'ın tasnif ve tertibini, diğer İslâm Mezhepleri Tarihçilerinden farklı düşünmesini, bid'at saydığı fırkalara karşı tutumunu ve onlara cevap vermek maksadıyla getirdiği delillerini, ayrıca kelamî görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

Sadece nass'lara sarılarak "Biliniz ki, Allah'ın dini zâhirdir hiç bâtın yok ve açıktır, altında bir sır yok, hepsi burhandır onda müsamaha yoktur. Allah'ın dininde sır ve bâtın var iddiasıyla kendisine delilsiz tabi olmasını isteyenleri de itham edin"[2] diyerek zâhiri esas alan İbn Hazm, tevil ve akla yer vermezken diğer taraftan müteşâbih ayetleri yorumladığı[3] da bilinmektedir.

Bazen de Allah'ın zât'ı ve sıfatları konusunda Mutezile ile uyuşması[4] olduğu gibi, sahabenin arasındaki fazilet konusunda Ehl-i Sünnet'ten farklı düşünerek Hz. Aişe'nin en faziletli sahabiye olduğunu ileri sürmüştür.[5] İslâm Mezheplerini ele alırken İmam Azam ve Eş'ari gibi Sünnî âlimleri Mürcie'den saydığı[6] da ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmamızın asıl maksadı zâhiri mezhebine mensup sünnî bir âlimi ve eserini tanıtmak olduğundan, araştırmamızı ifrat ve tefrite kaçırmadan, şahsi görüşler karıştırmadan İbn Hazm'ın şahsiyetini, onun gayretini, eserinin kadru kıymetini ve karşılaştırmalı bir şekilde kitabın değerini ortaya koymak istiyoruz.

---

[2] İbn Hazm, *Fisal,* I, 373.
[3] İbn Hazm, *Fisal,* II, 3-12.
[4] İbn Hazm, *Fisal,* I, 377.
[5] İbn Hazm, *Fisal,* III, 40.
[6] İbn Hazm, *Fisal,* I, 368.

Giriş, üç bölüm ve sonuç şeklinde hazırladığımız bu araştırmamızın *Birinci bölümünü* iki ana başlık şeklinde oluşturduk. *Birinci başlıkta* İbn Hazm'ın hayatını ele aldık. dolaysıyla yaşadığı devrinden, doğumu, gençliği ve çocukluğundan, ayrıca siyasi ve ilmi hayatından, sonra da kişiliği ve ölümünden bahsettik. *İkinci başlıkta* ise onun eserlerini araştırdık. Bu suretle onun mevcut eserlerine ve onun hakkında yapılan çalışmalara yer verdik. *İkinci bölümü* de aynı şekilde iki başlık altında toplamayı uygun gördük. *Birinci başlıkta el-Fisal* adlı eserin öneminden bahsettik. Bu sebeple eserin ismi, yazıldığı devir, te'lif maksadı ve eserin içeriğinden bahsettik. *İkinci başlıkta* da *el-Fisal'*de mezheplerin tasnif ediliş şeklini aktarmaya çalıştık. Dolasıyla mezheplerin isimlendirilmesi, 73 fırkadan bahsedilen hadisi, ayrıca İbn Hazm'ın tasnif şeklini ve istifade ettiği kaynaklarını araştırmaya çalıştık. *Üçüncü bölümü* ise İbn Hazm'ın İslâm mezheplerini araştırma yöntemine ayırdık. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mutezile, Şiâ ve Havâric şeklinde ele almakla beraber İbn Hazm'ın araştırmada gözettiği yöntemine de yer verdik. Bu çalışmamızın genel bir değerlendirilmesi ve sonuç bölümüyle çalışmamıza son noktayı koyduk.

II. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAYNAKLARI

Bu araştırmamızda temel kaynak olarak yararlandığımız eselerin başında İbn Hazm'ın *"el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ'i ve'n-Nihal"* adlı eseri gelmektedir. İbn Hazm'ın bu kitabı, onun ilâhiyat ve nübüvvet hakkında, ayrıca bütün kelâmî görüşlerini içeren, Zâhirî düşünceyle te'lif edilmiş olan bir eserdir. Dinler ve Mezhepler, Filozoflar ve Kelamcılar hakkında ayrıntılı bilgiler sunulan bu eser, araştırmamızın ana kaynağı olup, Ahmed Şemsüddîn tarafından tahkik edilmiş ve üç cilt olarak Beyrutta 2007 yılında basılmıştır. Çalışma esnasında bu baskıyı kullandık. Buna ek olarak İbn Hazm'ın, Harun Abdusselam Muhammed'in tahkik ettiği *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*'ını ve Ahmed Muhammed Şâkir tarafından tahkik edilerek neşredilen *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*'ından faydalandık.

Ayrıca İbn Hazm'ın hayatını araştırırken meşhur tarihçilerden Yâkût el-Hamevî'nin (ö.626/1229) "*Mu'cemü'l-Udebâ"*, Sübkî'nin (ö.771/1370) "*Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*" ve Zehebî'nin (ö.748/1374) *"Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ"*, gibi biyografi ve tabakât kitaplarından da istifade ettik. Adı geçen eserlerde, İbn Hazm'ın hayatı, hocaları ile talebeleri, eserinin ismi ve kaç cilt olduğu zikredilmiştir.

Bu çalışmamızda kaynak olarak istifade ettiğimiz eserler arasında çağdaş araştırmacılardan Hamed en-Nâsır'ın *"İbn Hazm ve Mevkifuhû mine'l-İlâhiyyât"* adlı eseri, Rıdvân Himâye'nin *"İbn Hazm ve Menhecuhû fî Dirâseti'l-Edyân"*, Halef Münşir'in "*İbn Hazm el-Endelüsî ve Menhecuhû fî Dirâseti'l-Akâid ve Fıraki'l-İslâmiyye"* ve Muhammed Hassân'ın, *İbn Hazm el-Endelüsî, Asruhu ve Menhecühu ve Fikruhu't-Terbevî,* adlı eserleri de bulunmaktadır.

Zikredilen eserler İbn Hazm hakkında yapılan doktora tez çalışmaları olup, bize onun metodu, usûlü, kelamî görüşleri, tasnif ve tertibi hakkında ayrıntılı biligiler vermektedirler. Ayrıca bu çalışmalarda İbn Hazm'ın diğer dinlere, mezheplere ve bazı şahıslara nispet ettiği görüşlerin doğruluk dereceleri araştırılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yine bu araştırmamızda Hüseyin Güneşin *İslâm'da Zâhirî-Sünnî Düşüncenin Çekişmesi* gibi İbn Hazm hakkında fakültemizde yapılmış tezlerden de faydalandık. Bu tez, İbn Hazm'ın Eşârîler'e karşı yönelttiği tenkitler ve onlara nispet

ettiği görüşlerinin değerlendirilmesi ve Eşârîliğin savunulması mahiyetindedir. Araştırmamız sürecinde Mahmut Kanık'ın *"Güvercin Gerdanlığı"* ve Sıbğatullah Kaya'nın *"İslâmda İtikadi, Siyasi ve Fıkhî Mezhepler Tarihi"* gibi tercümelerinden de istifade ettik.

Ayrıca kaynak olarak istifade ettiğimiz eserlerin içinde Yusuf Ziya Yörükan'ın "Mezhepler Hakkında Yazılan Kadim Kitaplara Bir Nazar"ı, Seyit Bahcıvan'ın "İrca Fikri ve Ebû Hanife'nin İrca ile İthamına Bir Bakış"ı ve Doğan Kaplan'ın "İslâm Mezhepleri Tarihi İlk Dönem Müellifleri ve Mezhepler Tarihine Ait Eserleri" adlı makaleler de bulunmaktadır.

Yine bu araştırmamız, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinden H. Yunus Apaydın'ın, "İbn Hazm"ı XX, s. 40-52 ve Yusuf Şevki Yavuz'un "İbn Hazm-Ulûhiyyet", XX, s. 53-56. İsmail Hakkı Ünal'ın "İbn Hazm-Dinler Tarihi", XX, 56-58 ve İsmail Durmuş'un "İbn Hazm-Dil ve Edebiyat"ı XX, s. 58-61 gibi bazı maddeleri de kapsamaktadır. Zikredilen kaynakların dışında tezin farklı konularında faydalanılan diğer kitap, makaleler ve ansiklopedi maddeleri Bibliyografya'da yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HAZM'IN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

A. Yaşadığı Devir

İbn Hazm'ın yaşadığı devri araştırmak hiç şüphesiz bizi canlı bilgiye ulaştırır, o zamanın yaşantısının İbn Hazm'ın şahsiyetine hangi yönden ve ne kadar tesir ettiği bilgisine yönlendirir. Çünkü İbn Hazm, Endülüs'ün[7] şiddetle kaynadığı ve siyasetin karışık olduğu bir dönemde yaşamıştır.

Tarihi göz önünde bulundurursak Septe Kontu Küçük Julien'in yardım talebi üzerine Emevîler'in Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın 91/710 tarihinde Tarîf adlı Berberî komutası altında beş yüz kişilik bir askerî birlik göndermesiyle başlayan Endülüs'ün fethi Aragon kralı Ferinand ile Kastilya Kraliçesi İzabel'e 897/1492 tarihinde teslim edilene kadar 781 yıl Müslümanların idaresi altında bulunmuştur.[8]

Bu hâkimiyet, iç çekişmeler yüzünden sona ermişti. Hanedan kavgaları neticesinde Endülüs'te küçük emirlikler (Tavaif'i-Mülûk) ortaya çıktı. Bunlardan bazısı diğerine karşı Hıristiyanlardan yardım isteyecek durumlara düştü. Bu, daha önce Hıristiyanların düştüğü hatanın aynısı demekti. Hıristiyanlar, bir emirliğe karşı diğerine yardım karşılığında Müslümanlardan toprak ve cizye talebinde bulunuyorlardı.[9]

İbn Hazm, h. IV. asır sonlarıyla V. asr'ın ilk yarısında yaşamıştır. Yaşadığı devir, Endülüs Emevîleri'nin gerileme devridir. Hz. Ali'nin hilafeti ile ortaya çıkan, daha sonra Hz. Ali ile Emevîler, arasında bir iç savaşa dönüşen ihtilaflar, Endülüs'e bu devirde sıçramıştır. İbn Hazm'ın doğumuna tekabül eden yıllarda el-Mustansır Billâh künyesi ile Hakem b. Abdirrahman Halife idi.[10] Hakem'den sonra el-Müeyyed künyesi ile oğlu Ebu'l-Velid Hişam'a biat edildi (366/976). Halife çocuk yaşta (10

---

[7] Arap tarihçi ve coğrafyacıları bugün, üzerinde İspanya ve Portekiz'in bulunduğu İberik yarımadasına Endülüs ismini vermişlerdir. Bu isim, Araştırmacıların birçoğuna göre o yörede yaşamış olan Berberîleşmiş kabilelerden kaynaklanmaktadır. V. yüzyılda İberik yarımadasında Fandal veya Vandal isimli kabilelerden dolayı Fandalusiya adı verilmiştir. Araplar bu telaffuzu kısaltmışlar ve Endülüs olarak benimsemişlerdir. Bkz. Yıldız, H. Dursun ve dğr., *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, IV, 25

[8] Yıldız, H. Dursun ve dğr., *a.g.e.,* IV, 25.

[9] Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire 1962, III, 312.

[10] Yıldız ve dğr. *a.g.e.,* IV, 381.

yaşında) bu göreve getirildiği için devlet işlerini, Başbakan (Hacip) durumundaki el-Mansûr Muhammed b. Ebî Amir yürütmüştür. el-Mansur'dan sonra yerine oğlu el-Muzaffer Abdülmelik geçti. İbn Hazm'ın babası Ahmed b. Said, el-Muzaffer ve babasına vezirlik yaptı. el-Mansur'un ölümünden sonra İbn Hazm'ın babası takibata maruz kaldı. el-Muzaffer'in ölümünden sonra da vezirlikten çekilerek Kurtuba'nın batısına gitti ve orada öldü (402/1011). [11] el-Muzaffer'den sonra kardeşi, Abdurrahman b. Muhammed (en-Nâsır li Dînillâh), halk tarafından sevilmemesine ve el-Muzafferi öldürmekle suçlanmasına rağmen halife el-Müeyyed (II Hişam) tarafından hacipliğe getirildi (398/1008).[12] Muhammed b. Hişam b. Abdülcebbar, el-Müeyyed'e karşı ayaklanarak halifeyi hapsetti ve el-Mehdî künyesi ile halife oldu (399/1008). [13] el-Mehdî, Hacip Abdurrahman ve taraftarları Carrion kontunu öldürttü, el-Müeyyed ölmediği halde ona benzeyen bir Hıristiyan'ın cesedini halka göstererek öldüğünü ilan etti. Bu sırada Süleyman b. Hakem'in halifeliğini isteyen Berberîler, Kurtuba'ya yürüdüler. Ama el-Mehdî onları hezimete uğratıp Akâbetü'l-Bekr savaşını kazanmıştı, el-Mehdî, el-Müeyyed taraftarlarınca öldürülerek el-Müeyyed tekrar halife ilan edildi (400/1010).[14]

el-Müeyyed halife olunca Süleyman'ı itaat etmeye çağırdı. Süleyman'ın yardımında bulunan insanların yakalanması sebebiyle gelmedi. el-Müeyyed, Süleyman'a karşı Hıristiyanlardan yardım istemiş, karşılığında bir kale vermeyi vaat etmiştir. Onlar başka yerler de istemiş halife onların isteklerini yerine getirmiştir (401/1010). Süleyman tekrar şehre saldırılar yaptı ise de, surların önüne hendek kazılmış olduğundan şehri alamamış ve ez-Zehîra'ya yönelmişti. Muhafızlar kandırılmış ve şehrin kapısını açmışlar, bu sebeple şehri kolay bir şekilde ele geçirmişlerdir. Arkasından İşbilye'ye geçmiş ve Sarakus'ta bulunan el-Müeyyed'in naibini elde etti. Üçüncü defa Kurtuba'ya yönelmiş ve şehri almış ve el-Mustaîn künyesi ile halifeliğini ilan etmiştir (403/1012). el-Müeyyedi'de önüne getirtmiş ve benim adıma feragat et demiştir, feragat edince de yine başını kestirmiştir.[15] İbn

[11] Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm", *DİA,* XX, İstanbul 1999, s. 40.
[12] Yıldız ve dğr. *a.g.e.,* IV, 430-431.
[13] Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhü't-Tîb min Ğusni'l- Endelüsi'r-Ratîb*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1968, I, 424-426.
[14] Yıldız ve dğr., *a.g.e.,* IV, 434-441.
[15] Yıldız ve dğr.,. *a.g.e*., IV, 444-445.

Hazm'ın Balat Muğis'te bulunan köşkü, bu hücum sırasında yanıp kül olmuştur.[16] el-Mustaîn Süleyman, dört yıl hilafetten sonra el-Müeyyed taraftarı Hayran'ın ayaklanması neticesi öldürülmüş, yerine en-Nasır künyesi ile Ali b. Hammud'a biat edilmiştir (407/1016).[17]

B. Nesebi

İbn Hazm'ın tam ismi, Ali b. Ahmed b. Saîd b. Galib b. Salih b. Halef b. Ma'dan b. Süfyan b. Yezid'dir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Fakat İbn Hazm olarak bilinir. Dedesi Yezid aslen İran'lı olup, Yezid b. Ebû Süfyan'ın azadlı kölesidir. Yezid b. Ebû Süfyan vahiy kâtibi Muaviye'nin kardeşidir. Böylece İbn Hazm, soy ve nesep itibariyle Farisî, Mevlâlık bakımından ise Kureyşî'dir.[18] İbn Hazm'ın soyunun İspanyalı Hıristyanlardan geldiği de ileri sürülmüştür.[19] Ama bu görüşün hatalı olduğu ortaya konulmuş hatta İspanyol müsteşriklerinin şeyhi sayılan Asin Palacios bile İbn Hazm'ın hıristiyan asıllı olduğu fikrini reddetmiştir.[20] Ebû Zehra, İbn Hazm'ın muarızları tarafından yalanla itham edilmediğini, kendi otobiyografisini yazarken, Farisî asıllı olduğunu söylediğini, dolaysıyla İbn Hayyân'ın görüşünün doğru olmadığını söyler buna göre İbn Hazm, kaynakların çoğunda Farisî asıllı olarak geçmektedir.[21]

Atası Yezid, soyunda ilk Müslüman olan kişi idi. Bu aileden Endülüs'e ilk giren kişi Halef b. Ma'dan'dır. Halef Abdurrahman b. Muaviye ile birlikte Endülüs'ün Leble bölgesindeki Manta Lişam'a yerleşmiştir[22]. İbn Hazm'ın babası Ahmed ise, Kurtuba'ya yerleşen ilk kişi olmuştur. Kurtuba o zamanlar hem ilim,

---

[16] İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh,* Beyrut 1966, IX, 216–218; Yıldız ve dğr., *a.g.e.,* IV, 445

[17] Makkarî, *a.g.e.,* I, 430-431.

[18] Ebû Zehra, Muhammed, *Tarîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-Siyaseti ve'l-Akâidi ve Tarihu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye,* Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1989, s. 551.

[19] Bkz. el-Afğânî, Saîd, *İbn Hazm ve Risâletühü fi'l-Mufâdale beyne's-Sahâbe,* Dimaşk 1940, s. 19; Ebû Zehra *a.g.e.,* s. 551.

[20] Hassân Muhammed Hassân, *İbn Hazm el-Endelüsî, Asruhu ve Menhecühü ve Fikruhü't-Terbevî,* Kahire, ts., s. 37.

[21] Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 551-552**;** Yıldız ve dğr., *a.g.e.,* IV, 489.

[22] İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekir, *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân,(thk. İhsan Abbas),* Beyrut, ts., III, 325.

irfan'ın ve Avrupa'nın ilmi başkenti hem de büyük ilim adamlarının bulunduğu, âlimlerin yerleştiği merkez idi.[23]

C. Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği

İbn Hazm, Kurtuba'da doğdu (384/994). Çocukluk yıllarını sarayda geçirdi, İbn Hazm, ilk olarak cariyelerden ilim öğrenmeye başladığını, onların yanında yazı yazmayı öğrendiğini, hem Kuran'ı hıfzettiğini hem de Peygamberimizin hadislerini ezberlediğini ve şiir bilgilerini onlardan aldığını ifade eder.[24] İbn Hazm'ın babası Ahmed b. Said, Endülüs'ün zengin ve ileri gelen şahsiyetlerinden olup, II. Hakem el-Müstansır'ın ölümü üzerine küçük yaşta tahta geçen II. Hişam'ın Hacibi ve Halifelik yetkilerini kullanan Mansur lakaplı İbn Ebî Âmir'e ve onun oğlu Abdülmelik el-Muzaffer'e vezirlik yapmıştır. İşte böyle bir ailede ve sarayda gözlerini açan İbn Hazm, çocukluğunu kültürlü bir çevrede rahat bir hayat içinde geçirmiştir. Bu müreffeh hayat kendisinin on beş yaşına kadar devam etmiştir.[25] Babası Ahmed b. Said, Halife II. Hişam'ın yerine el-Mehdî'nin geçmesinden sonra, yeni idarecilerin önünde gözden düşmüş ve saraydan uzaklaşmaya mecbur kalmıştır.

Bir süre sonra Mehdî'nin öldürülmesi ve II. Hişam'ın tekrar Halife olması onun durumunu düzeltmemiştir. İbn Hazm, veba salgınında ağabeyi Ebû Bekir Ömer'i, bir yıl sonra da babasını kaybetmiştir.[26] Gerek babasının, gerekse kendisinin Emevî'lere bağlılığından dolayı her çeşit sıkıntılara ve baskılara maruz kalmış, tutuklanmış ve sürgün edilmiştir. Uzun süreli olarak hiçbir yerde barınamamış, Endülüs'ü şehir-şehir dolaşmış ama Endülüs'ün dışına çıkmamıştır.[27] Berberî'lerin hâkimiyeti ele geçirip evlerini yağmalaması üzerine Meriye'ye gitmiş (404/1013), Emevî hanedanlığını diriltmeye çalıştığı iddiasıyla Meriye valisi tarafından tutuklanmıştır, birkaç ay hapisten sonra arkadaşı Muhammed b. İshak'la birlikte

---

[23] Ebû Zehra, *a.g.e*, s. 552.
[24] İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Güvercin Gerdanlığı,* (çev. Mahmut Kanık), İstanbul 2007, s.237.
[25] Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dımaşk 1959, VII, 16; Güneş, Hüseyin, *İslâmda Zahiri-Sünni Düşüncenin Çekişmesi*, s. 22.
[26] Apaydın, "İbn Hazm", *DİA,* İstanbul 1999, XX, 40.
[27] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* s. 234.

Hısnülkasr'a sürgün edilmiştir (407/1013). Burada kaldıkları bir ay süresinde emir Abdullah b. Hüzeyl'in iltifatına mazhar olmuşlardı.[28]

D. Siyasî Hayatı

İbn Hazm'ın yaşamı genel olarak incelendiğinde onun hem siyasetle, hem de ilimle uğraştığı görülür. Birkaç kez, aralıklarla siyasal yaşama katıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Babası Ebû Ömer Ahmed b. Said'in Emevîler iktidardayken el-Mansur Muhammed b. Abdullah'ın ve ondan sonra yerine geçen oğlu el-Muzaffer'in bakanı oluşu ve çocukluğunun sarayda geçmiş olması, onun siyasal yaşama girmesinde başlıca etkendir. İbn Hazm babasının ölümünden (402/1012) sonra siyasete atılmıştır.[29]

Kurtuba'da iç siyasî çekişmeler başladığında İbn Hazm ancak on beş yaşındaydı. Babası, Mansur'un oğlu Muzaffer döneminde vezirlik yaptı ve saltanatın meşruiyetine inandığı için Emevî hanedanlığına bağlı kaldı. [30] Âmirîler'in gerilemesiyle Medinatü'z-Zahira yağmalandı, talan edildi ve Muhammed el-Mehdî'nin hilafet'e geçmesi (399/1009) ile İbn Hazm'ın ailesi daha önce yaşadıkları Balat Mugire'ye göçmeye zorlanmıştı.[31]

el-Meriyye valisi Hayran, el-Müeyyedi bulup hilafet'e geçirmesi şartıyla Ali b. Hammud'la anlaşmıştı. Hâlbuki el-Müeyyed, Ali b. Hammud'un hilafetinden dört yıl önce gizlice öldürülmüştü. Durumun anlaşılması üzerine Hayran'la Ali b. Hammud'un arası açıldı. Hayran, Ali b. Hammud tarafından öldürüleceği haberini alınca Halifeliğe layık bir Emevî aramış ve Abdurrahman b. Muhammed b. Abdülmelik b. Abdurrahman'ı bulmuştu.[32] Sarakusta, Şatıbe, Velensiye, Tartuşa ve el-Bont ahalisi el-Murteza künyesi ile Aburrahman IV'e biat etmişlerdi. Ali b. Hammud ise el-Murteza'nın hilafetini kabul etmedi.[33] İbn Hazm da Murteza'ya biat etmek için arkadaşı Muhammed b. İshak'la birlikte Velensiye'ye gittiler.

---

[28] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* s.234; Haydar, Gulam Asi, *İslâm'ın Diğer Dinlere Bakışı,* (çev. İbrahim Hakan Karataş), İstanbul, 2005, s. 72.
[29] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* s. 239.
[30] Haydar, *a.g.e.,* s. 70.
[31] Haydar, *a.g.e.,* s. 71.
[32] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* IX, 271.
[33] İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, IX, 272; Afğânî, *a.g.e.*, s. 15;

İbn Hazm Murteza'nın veziri oldu ve Gırnata kalesi önünde Ali b. Hammud'a karşı savaştı. Ama Ali b. Hammud hile ile savaşı kazandı, Mueyyed öldürüldü, İbn Hazm ise tekrar hapse atıldı ve bir süre sonra serbest bırakıldı. Buna rağmen İbn Hazm, Kasım b. Hand zamanında Kurtuba'ya (409/1019) geri döndü.[34] Ali b. Hammud, Hayran'ın taraftarlarını yok ettikten sonra Ceyyan'a gitmek için asker hazırlamıştı, ama gidemeden hamamda iken öldürüldü (407/1016) ve askerleri evlerine dağılıp gitti.[35]

Ali b. Hammud'tan sonra yerine geçen kardeşi Kasım, Kurtuba'dan İşbilye'ye yürüdüğü zaman, kardeşinin oğlu Yahya b. Ali de, Malaka'dan Kurtuba'ya gelerek el-Mu'telâ künyesiyle halife oldu (412/1021). Amcası Kasım da İşbilye'de halifelik iddia ediyordu. El-Mu'telâ'nın Malaka'ya gitmesi üzerine Kasım, Kurtuba'ya hâkim olmuş, burada bir ay kadar kalmıştı. el-Mu'telâ da Cezîretü'l-Hadra'yı alarak amcasının malını ve ailesini ele geçirdi.[36]

Bu sırada Berberîler, Kurtuba'ya yürüyerek şehri yağmalayıp halkı öldürdüler. Cuma namazından çıkan halk şehri savunmak istemişler ama Kasım'ın Berberîlerle birlikte iş yaptıklarını gördüklerinde hayal kırıklığına uğramışlar ve şehir dışına çıkmışlar. Toplanıp tekrar şehre giren halk, Berberîleri hezimete uğratmış ve Emevî ailesinden Abdurrahman b. Hişam b. Abdülcebbar'a el-Müstezhir künyesiyle biat etmişlerdir (414/1023).[37] İbn Hazm ikinci olarak bu halifeye vezirlik yapmıştır.[38] Ancak vezirliği çok az, iki ay gibi yani, yedi hafta sürmüştür.[39] İki ay sonra Muhammed b. Abdirrahman b. Ubeydillah, el-Müstezhir'i öldürerek el-Müstekfî künyesiyle halife oldu. el-Müstekfî, İbn Hazm'ı görevden alarak hapse attı. On altı ay sonra el-Müstekfî hal' edilerek el-Mu'telâ'ya yeniden biat edildi (416/1025).[40] el-Mu'telâ'nın hal' edilmesinden sonra el-Murteza'nın kardeşi, Hişam b. Muhammed, el-Mu'tez Billah künyesiyle halife oldu (418/1027). İbn Hazm üçüncü ve son olarak bu halifeye vezirlik yapmıştır. Zilhicce (422/1031)de Kurtuba

[34] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, 271; Yıldız, ve dğr. *a.g.e*., IV, 489.
[35] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, 272–273.
[36] Yıldız ve dğr. *a.g.e*., IV, 453.
[37] İbn Hazm, *Cemheretü'l-Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire 1982, "muhakkikin önsözü", s. 6.
[38] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, 277; Yıldız ve dğr. *a.g.e*., IV, 455; Münşir, Macid Halef, *İbn Hazm el-Endelüsî ve Menhecuhû fî Diraseti'l-Akaidi ve'l-Firaki'l-İslâmiyye,* Beyrut 2002, s. 24.
[39] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* s. 239.
[40] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* IX,278; Makkarî, *a.g.e.,* I, 437.

konsülünce halifeliğin feshinde, Halife Hişam sürgün edilmişti. Bu hadise Emevî halifeliğinin ve Endülüs'ün bütünlüğünün sonuydu. Halifeliğin sona ermesi (Tavâif'i-Mulûk) diye bilinen Endülüs'ün küçük krallıklara bölünmesine yol açtı. Bu döneme fitne dönemi adını veren İbn Hazm, hayatı boyunca bu krallıkların meşruluğu hakkında tartıştı, yazdı ve söyledi.[41]

E. İlmî Hayatı

İbn Hazm doğduğunda babası Ebû Amr Ahmed b. Said Hıristiyan Batıda el-Manzur olarak bilinen Mansur Muhammed b. Ebî Amr'ın güçlü saltanatında Hişam el-Müeyyed'in veziriydi. Bu yüzden İbn Hazm Orta Çağ İslâmiyetinin şekillendirdiği klasik bir ortamda, rahat ve serbest bir çevrede yetişti. Babasının evi el-Mansur tarafından, bir yandan halifeliği korumak bir yandan da hilafet gücünü elde tutmak için yönetim merkezi olarak kurulan Medînatü'z-Zâhire'ye komşu olan Kurtuba'nın doğusundadır.[42] Bu dönem İspanya'daki egemenliği adına hem zirve dönemi, hem de düşüşün başlangıcıydı.[43]

İbn Hazm yetişkinlik çağına gelinceye kadar kadınlardan öğrenmiştir. Bunu da kendisinden öğreniyoruz "Ben onların elinde büyüdüm, beni onlar eğitti. Erginlik çağına gelinceye kadar erkeklerle düşüp kalkmadım, küçükken Kur'an'ı bana onlar öğretti. Bana pek çok şiirler ezberlettiler."[44]

On üç yaşındayken ilk defa erkeklerin bulunduğu Ebû Said el-Fetâ el-Caferî' nin Kurtuba Camiindeki bir şiir meclisine babasıyla beraber katılmıştır. Ergenlik çağına geldiği zaman babası Hüseyin b. Ali el-Fâsî'yi onun için murebbi tayin etti.[45] Böylece İbn Hazm önceleri cariyelerin ve kadınların, sonra da erkeklerin ve âlimlerin öğretimiyle yetişmiştir. Birinciler, onun duygularını kontrol etmiş, ona Kur'an, hadis ve edebiyat öğretmiştir. İkinciler ise, Fikri, kalbi ve ruhu ile onu ahiret işlerine sevk etmişlerdir.[46]

---

[41] Afğânî, *a.g.e.,* s. 25; Haydar, *a.g.e.,* s. 73.
[42] Haydar, *a.g.e.,* s. 69.
[43] Haydar, *a.g.e.,* a.y.
[44] İbn Hazm, *a.g.e.,* s. 237; Haydar, *a.g.e.,* s. 70.
[45] Apaydın, *a.g.m.,* s. 40.
[46] İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı,* s. 237.

İbn Hazm onaltı yaşından yirmialtı yaşına kadar vezirlik yaptıktan sonra fıkıh ilmine geç başlamıştır.[47] Fıkıh öğrenimine başlamasına şu olay neden olmuştur: Babasının dostlarından büyük ve önemli birisinin cenazesinde bulunur. İkindi namazından önce camiye girer, "tahiyetü'l-mescid" namazını kılmadan bir yere oturur. Caminin içi de çok kalabalıktır. Kendisini yetiştiren hocası, kalkıp namaz kılmasını işaret eder, fakat İbn Hazm bir şey anlamaz. Yanındakiler "Bu yaşa gelmişsin, "tahiyyetü'l-mescid" namazının vacip olduğunu bilmiyormusun?" derler. İbn Hazm "Bunun üzerine ayağa kalktım ve namaz kıldım. Cenaze namazı kılınıp sonra cenazenin yakınlarına başsağlığı dilemek için camiye döndüğümde kalktım, yine namaz kılacaktım. Bu kez "Otur yerinde, daha namaz vakti girmedi" dediler.

Bunun üzerine vazgeçtim ve oturdum. Ama gerçekten rezil oldum, bu olay bana çok ağır geldi. Beni yetiştiren hocama döndüm ve dedim "Şeyh el-Fakih Ebû Abdillah b. Ferhun'un ders verdiği yer neresidir? Beni oraya götür." O da beni hocanın yanına götürdü olup biteni ona anlattım. Böylece ilim öğrenmeye başladım. O hocadan bana bir yol göstermesini istedim, o da bana Muvatta'ı okumamı tavsiye etti. Ertesi gün onu okumaya başladım, üç yıl boyunca o ve benzeri kitapları okudum. Sonra birçok bilimsel tartışmalar ve toplantılara katıldım".[48] Bundan dolayı İbn Hazm hakkında bilgi veren eserlerin coğunda, fıkıh ilmine cok geç başladığı kaydedilmektedir.[49]

İbn Hazm ilk önce Endülüs'te hâkim olan Malikî fıkhını okumuştur, İmam Malik'in Muvatta'ını okumuş ama Malikî fıkhını okurken bağımsız kalmayı tercih etmiştir.[50] Çoğunluğa göre Şâfiî mezhebini tutmuştur, sonradan Zâhirî mezhebine

---

[47] Yâkût, Şihabuddin b. Yâkût b. Abdillah, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Mısır 1927, V, 89.
[48] İbn Hazm, *a.g.e.,* s. 236.
[49] Yâkût, *a.g.e.*, V, 89–90**;** Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,* (thk. Şuayb el-Arnaûd Muhammed Naim el-Arkasusî), Beyrut, 1406/1985, XVIII, 199. Bazı araştırmacılara göre: Onun yirmi altı yaşında herkes tarafından bilinen tahiyyetü'l-mescid namazını bilmemesi makul değildir. Çünkü yirmi altı yaşında İbn Hazm'ın vezirlik yaptığı, on altı yaşında ise hadis ilmine başladığını, hadis ilminin ise fıkıhla ilgili olduğunu, birbirini tamamlayıcı ilimler olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Hamed, Ahmed b. Nasır, *İbn Hazm ve Mevkifuhu mine'l-İlahiyyât*, Mekke 1986, s. 49–50; Güneş, Hüseyin, *İslâmda Zahiri-Sünni Düşüncenin Çekişmesi*, s, 26
[50] Güneş, *a.g.e.*, s. 26–27.

geçmiştir.[51] Muhammed Ebû Zehra'nın belirttiğine göre, önce Malikî fıkhını okumuştur. Çünkü o dönemde Malikî'lik tüm Endülüs ve Kuzey Afrika'nın mezhebi idi der ve İbn Hazm'ın Belensiye'de iken Malikî fıkhını dinlediğini ve onlara bir soru sorduğunu verilen cevaba itiraz ettiğini, sonradan onlarla tartıştığını ve "Ben bir mezhebe bağlı kalmam Hakka uyarım ve ictihad ederim" dediğini rivâyet eder.[52] Bu arada İmam Şafiî'nin *el-Ümm* adlı eserinde İmam Malik'e muhalefet ettiği meseleleri ve onun usul ve furû' yönünden nasıl eleştirdiğini görmüştür. Bu sebeple İbn Hazm Şafiî mezhebine geçmiştir. Aynı zamanda Iraklılardan Abdurrahman b. Ebi Leylâ, İbn Şübrüme, Osman el-Bettî ve Rey Fakihlerinin Üstadı Ebû Hanife ve onun Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer gibi talebelerinin mezhebi hakkında yeterince bilgi sahibi olmuştur. Nass'a sımsıkı bağlanmış istihsan ve mesâlih-i mursele ile fetva verenlere şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak İbn Hazm Şafiî mezhebinde de fazla durmamıştır. Neticede Zahirî mezhebine geçmiştir. Zahirî düşüncesini de Mes'ud b. Süleyman'dan almıştır.[53]

İbn Hazm, Zahirîlik düşüncesini benimsemiş ve onu sistemleştirmiştir. Özellikle Ebû Hanife ve İmam Malik'in kullandığı rey içtihadının Şafiî tarafından daraltılarak, bütün içtihat faaliyetleri kıyasa indirgenirken, İbn Hazm daha ileri bir adım atarak kıyası da reddetmek suretiyle rey'in alanını tamamen kapatmıştır.[54] Ancak kıyası reddetmekle birlikte kıyasla aynı neticeyi doğuran "delil" diye tanımladığı bir metodu kullanmaktadır.[55] Böylece İbn Hazm, Zahiri mezhebinin büyük temsilcisi, haline gelmiştir. Kendisinin "Mutlak Muctehid" olduğu bilinmektedir.[56] İbn Abdilberr, Ebu'l-Hıyer Mes'ud b. Suleymen b. Müflit, Abdurrahman ve Abdullah el-Ezdî, Mantıkta Kettânî adıyla bilinen Muhammed b. Hasen el-Mezhicî, İbn Hazm'ın diğer meşhur hocalarından bir kaçıdır.[57] İbn Hazm'ın

[51] Apaydın, *a.g.m.,* s. 41; Kaplan, Doğan, "İslâm Mezhepleri Tarihi İlk Dönem Müellifleri ve Mezhepler Tarihine Ait Eserleri", *SÜİFD*, sy. 23, s. 218.
[52] Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffaz*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts. III,1148; Ebû Zehra, *a.g.e.,* s. 534.
[53] Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 555.
[54] Apaydın, *a.g.m.,* s. 42.
[55] Güler, Zekeriya, *Zahiri Muhaddislerle Hanefi Fakihler Arasındaki Münakaşa ve İhtilaf Sebepleri*, Ankara 1997, s. 178; Apaydın, *a.g.m.,* s. 45.
[56] Apaydın, *a.g.m.,* s. 42.
[57] Zehebî, *Siyer*, XVIII, 185–186.

yaşadığı dönemde ve ondan sonraki dönemde Zahiriye Mezhebi Endülüs'te kabul görülmedi. Fakat iki şey mezhebin parlak bir netice elde etmesini sağladı.

Birincisi: İbn Hazm köyünde sürgün hayatı yaşarken, evine talebeleri gelirler ve ondan ilim alırlardı. Bu ihlâslı talebeler onun fıkıh, hadis ve diğer İslâmî ilimlere dair düşüncelerini aldılar. Bunların sayıları azdı ve büyük âlimlerden değillerdi. Ancak ihlâsları onları çoğunluktan uzaklaştırdı.

İkincisi: O, mezhebin görüşlerini derleyerek düzenli bir şekilde yazdı. Mezhebin usulünü ve delillerini tesbit ederek onu en kuvvetli şekilde savundu. Bu çalışmaların sonucunda isteyenler, ondan istifade edebilmektedir. Bunun delili ise şudur: Mısır ve Suriye yeni vasiyet kanunlarının hazırlanmasında bu mezhebin görüşlerinden istifade etmişlerdir.[58]

İbn Hazm'ın meşhur talebeleri arasında oğlu Ebû Râfi' el-Fadl, Ebû Abdillah el-Humeydî, İbnu'l Arabî'nin babası Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed ve Ebu'l-Hasen Şureyh b. Muhammed'i zikredebiliriz. Bunlardan el-Humeydî (ö.488/1095), Hadiste hafızlık mertebesine gelmiştir. Hadiste *el-Cem'u beyne's-Sahiheyn'*i, Tarihte ise *Cezvetü'l-Muktebis ve Kitâbü'l-Emanî es-Sâdika* adlı eserleri ünlüdür. Muhammed b. Tahir el-Makdisî, el-Humeydî'nin talebesi olup zahiri mezhebine mensuptur.[59]

İbn Hazm'ın önemli ölçüde tesirinde kalandardan biri de İbn Teymiye (ö.728/1328) olduğu ileri sürülmüştür. Tevessül, teberrük gibi Tasavvufî konularda İbn Hazm'ın etkisinde kalmıştır. İbn Teymiye, dua ve öğüt maksadıyla peygamber ve diğer salih kişilerin kabirlerinin ziyaret edilebilceği, teberrük, tevessül gibi ölülerden yardım isteme gayesiyle ise ziyaret edilemeyeceği konusunda İbn Hazm'la aynı görüştedir.[60]

Muvahhidler devletinin kurucusu, Mağripli kelamcı, Muhammed b. Tûmert (515/1121) de İbn Hazm'ın etkisinde kalanlardan biridir.[61] Bu zât, bütün çabasıyla Zahirî görüşün yayılmasına çalışmıştır. Ondan sonra halefi olan Ebû Ya'kub Yusuf (ö.580/1184), Malikî görüşleri önleyip, Zahiri mezhebini yaymaya çalışmış ve İbn

[58] Ebû Zehra, *İbn Hazm, Hayâtühu ve Asruhu, Ârâuhu ve Fıkhuhu,* Daru'l-fikri'l-Arabî, ys., ts., s. 575.
[59] Ebû Zehra,Muhammed, *İbn Hazm,* s. 577.
[60] İbn Teymiye, Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmûü'l-Fetâvâ, (İbn Teymiye Külliyatı),* (çev. Said Şimşek ve dğr.), İst., 1986, I, 233-241-270-322.
[61] İbrahim Hasan, *Siyasî, Sosyal, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit), Kayıhan Yay. İst. 1988, VI, 155.

Hazm'ı Endülüs ve Afrikanın en büyük âlimi olduğunu söylemiştir. Ebû Ya'kub Yusuf'tan sonra oğlu Ya'kub b. Yusuf, yerine geçmiş, nass'ların zahirine uymayan görüşler ihtiva ettiği gerekçesiyle halka Malikî mezhebini terkettirip, Kuran ve Hadis'e sarılmaya çağırdı. Malikî mezhebine ait olan kitapları yaktırmıştı. Bu devirde Zahirî mezhebi, İbn Hazm'a nisbetle Hazmiyye adıyla pek çok taraftar bulmuştur.[62]

İbn Hazm'ın muarızlarının başında gelen Kadı Ebubekir İbnü'l-Arabî (ö.543/1148), İbn Hazm'ın kendisinin hüküm koyma yetkisine sahip olduğunu iddia ettğini söyler. Diğer taraftan "Allah'ın hükmünden başka hüküm yoktur" dediğini zikreder. İbnü'l-Arabî, İbn Hazm'ın âlimleri tenkîd etmesi sebebiyle dalalette olduğuna hükmedildiğini ve devlet ricalinin fitnesinden dolayı uyarıldığını, halkın ona gitmesinin yasaklandığını zikreder. İmam Zehebî (ö.748/1056), İbnü'l-Arabî'nin, İbn Hazm'ı tenkîd'te aşırı gittiğini, yoksa İbn Hazm'ın ilmî kapasitesi İbnü'l-Arabî'nin kat-kat üstünde olduğunu söyler. Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin İbn Hazm'ı tenkîd etmesine rağmen ondan hadis rivâyet ettiğini belirtir. Yine Zehebî, hadîse olan sevgisinden dolayı onu sevdiğini, küfür ve dalaletle itham etmediğini, hakkında af ve mağfiret dilediğini kaydeder.[63]

Şâtıbî (ö.790/1388)de, İbn Hazm'ı Hadis otoritelerinden rivâyette bulunmadığı, onların usullerine riâyet etmediğinden dolayı tenkîd'e uğradığını belirtir.[64]

F. Kişiliği

İbn Hazm hakkında gerek yapılan çalışmalarda, gerekse büyük âlimler tarafından birçok ilme sahip olduğu, hatta mutlak müçtehit olduğu da söylenmiştir.[65] Ebû Hamid el-Gazzâlî diyor ki: Ben Allah Teâlâ'nın isimleri hakkında yazılan Ebû Muhammed İbn Hazm el-Endülüsî'nin bir eserini buldum, bu eseri onun güçlü hafızaya ve keskin zekâya sahip olduğuna delil olmaktadır.[66]

---

[62] Şener, Abdülkadir, *Kıyas İstihsan İstislah*, Ankara, 1974, s. 47.
[63] Zehebî, *Siyer*, XVIII,186–200.
[64] Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsa li'l-Hâmî el-Gırnatî el-Malikî, *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Serîa,* Daru'l-Ma'rife, Mekke, ts., I, 82.
[65] Apaydın, *a.g.m*., s. 45.
[66] İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsî ez-Zâhirî, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Envâ'i ve'n-Nihal,* thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 2007, muhakkikin önsözü I, s. 6.

el-Hümeydî de İbn Hazm hakkında şöyle demektedir: "İbn Hazm hadis ve fıkhu'l-hadis hafızı, kitap ve sünnetten hüküm çıkarabilen ve birçok ilimde uzman, ilmi ile âmil idi, onun gibi zekî, hafızası güçlü, izzeti-nefis sahibi ve mütedeyyin birini görmedim".[67]

Kaynaklarda hafız, hadis ilimleri ve fıkhu'l-hadis âlimi gibi vasıflarla anılan İbn Hazm, gerek zihnî kabiliyetleri, gerekse dindarlığı bakımından çok seçkin bir âlim olarak tanıtılmaktadır. Bütün İslâmî ilimlerde derinleşmiş olduğu, hükümlerini doğrudan Kitap ve Sünnetten çıkarabilen, Edebiyat ve Şiirde mahir, Dil, Siyer ve Tarih konularında geniş birikime sahip olduğu ve bu alanların hepsinde eser verdiği, Latince dâhil olmak üzere birçok dil bildiği de belirtilmektedir.[68] Aynı zamanda hadis, fıkıh, cedel, nesep ve edebiyata ilişkin ilimler ile eski öğretilere dayalı mantık ve felsefe gibi ilimler onun sahip olduğu ilimler arasında yer alır.[69]

Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Said b. Eyyûb el-Bâcî ile Mayorka adasında yaptığı şu münazara İbn Hazm'ın kişiliği konusunda bize ışık tutar: el-Bâcî, kendisinin ilim bakımından üstün olduğunu kabul ettirmek için "Benim ilim tahsilindeki çabalarım seninkinden üstündür. Çünkü sen altından yapılmış bol ışıklı lambalar ve her türlü imkânlar içerisinde ilim tahsil ederken, ben çarşı kandilinin ışığında ilim tahsil ediyordum" dediğinde İbn Hazm, "Bu sözlerin senin lehine değil aleyhinedir. Çünkü sen kendi durumunu benimkine benzetmek, benim imkânlarıma kavusmak için ilim tahsil etmişsin. Bense ilmi, senin de bildiğin gibi o imkânlar içinde tahsil ettim, bütün gayem elde edeceğim ilimle dünya ve ahirette manen yücelmek idi"[70] demiştir. Bu münazaradan sonra daha önce kendisini himaye eden vali Ahmed b. Raşik tarafından adadan çıkarılmıştır (440/1048).[71]

Amcasının oğlu Abdülvehhab b. Alâ b. Said b. Hazm ile aralarında bir münakaşa geçmiş, münakaşadan sonra amcasının oğlu kendisine dil uzatan bir mektup göndermişti. İbn Hazm şu cevabı yazıp göndermiştir: "*Cahillerden yüz*

[67] İbn Hazm, *el-Fisal,* muhakkikin önsözü, I, 6; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 187–188.
[68] Apaydın, *a.g.m.,* s. 41.
[69] Ebû Zehra, *Tarihü'l-Mezâhib* s. 554; Güneş, *a.g.e*, s. 28.
[70] İbn Hacer, Şihabüddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisanü'l-Mizân,* Beyrut 1406/1986, IV, 200; Ebû Zehra, *Tarihü'l-Mezâhib,* s. 552.
[71] İbn Hallikân, *a.g.e.,* II, 327.

çevir"[72] emrine uydum, Hz. Peygamber'in "Senden ilişkisini kesene sen git, sana zülmedeni affet" hadîsine teslim oldum.[73]

İbn Hazm, kendisinde mecvut olan bir hastalıktan[74] ötürü, hiddeti ve mücadeleciliği ile tanınmıştır. Bu sebeple hakkında "Haccâc'ın kılıcı ile İbn Hazm'ın dili, iki kardeş gibidir" denilmiştir.[75]

G. Ölümü

İbn Hazm'ın talebesi Said el-Ceyyânî'ye göre, İbn Hazm kendi ifadesiyle h.384/994 yılının Ramazan ayının son Çarşamba günü güneş doğmadan önce doğmuştur.[76]

Kendisini çekemeyen Malikî âlimlerin çabası ile eserlerinin okunmasının yasaklanması, arkasından yakılması, halkın kendisine gelmesine mani olunması İbn Hazm'ı son derece üzmüştür. Ömrünün son zamanlarını Mente Lişam'da itikâfla geçirdi. Yaklaşık yetmiş iki sene yaşamıştır.[77] İbn Hazm'ın oğlu Ebû Râfî' el-Fadl da babasının ölüm tarihinin 28 Şaban 456/15 Ağustos 1064 olduğunu belirtir.[78]

Zehebî, İbn Hazm'ın Lübân denilen hafıza kuvvetlendirici kendir yediğini, alaca hastalığına tutulduğunu ve öldüğünü belirtir (456/1064).[79]

---

[72] A'raf, 7/199.
[73] İbn Hacer, *a.g.e.,* IV, 200-201.
[74] Bu hastalık, sabırsızlık meydana getiren "Dalak hastalığı" olduğu bildirilmiştir. Bkz. Ebû Zehra, *Tarihü'l-Mezâhib,* s. 566.
[75] Zehebî, *Tezkire,* III, 154; Kaplan, *a.g.m.,* s. 218; Durmuş, İsmail, "İbn Hazm," *DİA,* XX, 61.
[76] Yâkût, *a.g.e.,* XII, 236-237; Zehebî, *Siyer,* XVIII, 175.
[77] Zehebî, *Siyer,* XVIII, 198; Kehhâle, *a.g.e.,* VII, 16.
[78] Yâkût, *a.g.e.,* XII, 236-237; Haydar, *a.g.e.,* s. 69.
[79] Zehebî, *Siyer,* XVIII, 198; *Tezkire,* III, 1150; İbn Hallikân, *a.g.e.,* III, 327. Kehhâle, *a.g.e.,* VII, 16.

II. ESERLERİ VE KENDİSİ HAKKINDA YAZILAN ESERLER

A. İbn Hazm'ın Eserleri

Zahirilik mezhebini sistematik hale getirip, eserleriyle mezhebine kalıcılık kazandıran İbn Hazm,[80] İslâm dünyasında çok sayıda eser veren âlimler arasında önemli bir konuma sahiptir. İbn Cerîr et-Taberî'den (ö.310/922) sonra en çok eser te'lif eden İslâm âlimi olarak bilinmektedir. Oğlu Ebû Râfî el-Fadl, babasının fıkıh, hadis, usul, tarih, edebiyat ve reddiye konularında, bizzat kendi hattıyla dörtyüz eser yazdığını ve bunların yaklaşık olarak seksen bin sahifeye tekabul ettiğini söylemiştir.[81]

Bu eserlerin yüz elli kadarının adı kaynaklarda geçmektedir.[82] Birçok kitabını vatanından ve ailesinden uzakta her an saldırıya uğrayıp öldürülme korkusu içerisinde yazdığını ifade etmiştir.[83]

İbn Hazm'ın mevcut olan basılmış başlıca eserleri şunlardır:

1. *el-Muhallâ*. Zahiri Fıkhına dair en önemli eser olup, müellifin el-Mücellâ adlı kitabının şerhidir. İbn Hazm bu eseri tamamlamadan vefat ettiği için kalan kısmını (X, 401 denXI cildin sonuna kadar) oğlu Ebû Râfî' tarafından babasının el-Îsâl adlı eserinden özetlenerek tamamlanmıştır. el-Hîsâl ve bunun şerhi olan el-Îsâl'in günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir. Ahmed Muhammed Şâkir tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır, Kahire 1347–1352.

Bu eser İbn Hazm'ın bazı sert çıkışları dışında Ehl-i Sünnet Fıkhının en güzel örneklerinden biridir. Çok değerli olan bu eser, Zahiri mezhebine tarihteki yerini kazandırmıştır.[84]

2. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. Zahiri düşüncesine ve fıkıh usûlüne dair olup, Ahmed Muhammed Şâkir tarafından tahkik edilerek, sekiz cüz halinde basılmıştır, Kahire 1345–1348/1926–1929; İhsan Abbas'ın önsözüyle ve iki ciltte sekiz cüz olarak tekrar yayımlanmıştır. Beyrut 1980–1983.

---

[80] Ebû Zehra, *a.g.e.,* s. 572.
[81] Zehebî, *Siyer,* XIII, 205; İbn Hallikan, *a.g.e.,* III, 326.
[82] Hamed, *a.g.e.,* s. 71–92; Apaydın, *a.g.m.*, s. 49–52.
[83] Apaydın, *a.g.m.,* s. 49.
[84] Ebû Zehra, *a.g.e.,* s. 594; Güneş, *a.g.e..*, s. 35.

3. *en-Nübzetü'l-Kâfiye fî Ahkâmi'd-Dîn*. İbn Hazm'ın el-İhkam'dan sonra kaleme aldığı muhtasar bir fıkıh usûlü kitabıdır. Zahid Kevserî' en-Nübez fî Usûli'l-Fıkhı'z-Zahirî adıyla neşretmiştir, Kahire 1940.

4. *Merâtibu'l-İcmâ'* Üzerinde icma gerçekleşen konuları fıkıh baplarına göre derleyen bu kitabın çeşitli baskıları (İbn Teymiye'nin Nakdü Meratibü'l-İcma'ı ile birlikte) yapılmıştır, Kahire 1357/1938.

5. *es-Siyâse*. İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî'nin, Bedâ'i'u's-Silk fî Tebâ'i'l-Mülk'ü ile neşredilmştir, Bağdad 1978.

6. *Mulahhasu (Telhîsu) İbtâli'l-Kıyâs ve'r-Rey ve'l-İstihsân ve't-Ta'lîl.* Said el-Efgânî tarafından neşredilmiştir, Dımaşk 1379/1960

7. *Cemheretü Ensâbi'l-Arab.* En kapsamlı ensab kitaplarından biri olup bu konuda daha sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Arapların Adnân, Kahtân, Huzâ'a kollarının kendi zamanına kadar gelen nesep silsilesine yer veren müellif, kişilerin ilmî seviyeleri konusunda ilginç değerlendirmeler yaparak birçoğunun ilmî ve idarî görevlerine de işaret etmiştir. Ayrıca tarihî, siyasî ve edebî bilgilerin de yer aldığı eser. Abdusselâm Muhammed Hârûn tarafından neşredilmiştir, Kahire 1962/1977.

8. *Cevami'u's-Sîre.* İbn İshak'tan nakillerde bulunduğu muhtasar bir siyer kitabı olup İhsan Abbas ve Nasıruddin el-Esed tarafından müellifin beş risalesiyle birlikte "Cevâmi'u's-Sire ve Hamsü Resâil Uhra" adıyla yayımlanmıştır, Kahire 1955, 1956, 1959.

9. *Haccetü'l- Vedâ'.* Veda hutbesinin açıklaması mahiyetinde olan bu eseri Memduh Hakkı neşretmiştir, Dımaşk 1956.

Ebû Abdurrahman b. Akil ve Abdülhalim Üveys tarafından müellifin "Cümel mine't-Târîh ve Risâletü'l-Câmi'i" ile birlikte neşredilmiştir.

10. *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ'i ve'n-Nihal.* Dinler ve mezheplere dair olan bu eser hamişinde Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihali ile birlikte önce Kahire de (1317–1321) basılmıştır). Daha sonra İbrahim Nasır ve Abdurrahman Ümeyre tarafından yayımlanmıştır, Cidde 1402/1982; Beyrut 1985.

11. *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık ve'l-Medhel ileyhi bi'l-Elfâzi'l-Ammiyye ve'l-Emsileti'l-Fıkhiyye.* Aristo'nun mantığa dair eserlerinin açıklaması mahiyetinde olup, mantık ilminin önemini göstermek, mantık ve felsefe hakkındaki yanlış

değerlendirmeleri gidermek amacıyla kaleme alınmıştır. İhsan Abbas tarafından neşredilmiştir, Beyrut 1959–1983.

12. *Müdâvâtü'n-Nüfûs ve Tehzîbü'l-Ahlâk ve'z-Zühd fi'r-Rezâil.* el-Ahlak ve's-Siyer adıyla da bilinen Mustafa el-Kabbânî' tarafından birçok neşri yapılmıştır, Dımaşk 1323/1905.

13. *el-Usul ve'l Furû'.* Çeşitli kelam konularına yer verilen eseri, M. Âtıf el-İrakî, Süheyr Fazlullah ve İbrahim Hilâl tarafından uzun bir mukaddime ile neşredilmiştir, Kahire 1978.

14. *Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfeti ve'l-Üllâf.* Aşk ve âşıklar konusunda nazım ve nesir karışımı bir eser olup birçok defa basılmıştır, D.K. Petrof, Leiden 1914

15. *Divanü'ş-Şi'ri İbn Hazm*. Neşreden: Muhammed el-Hâdî' et-Trablusî, Tunus 1972.

İbn Hazm'ın, bu eserlerden ayrı, çeşitli konularla ilgili otuza yakın risaleleri vardır. Onların birkaçı müstakil olarak, diğerleri de çeşitli mecmualar halinde basılmıştır.[85]

B. İbn Hazm Hakkında Yapılan Çalışmalar

İbn Hazm'ın hayatı, kişiliği ve ilmî konumu alanında yapılmış bazı çalışmalar şunlardır:

1. *İbn Hazm ve Mevkifuhû mine'l-İlahiyyât Arz ve Nakd*, Ahmed b. Nâsır el-Hamed, birinci baskı, Mekke 1406.

2. *İbn Hazm Sûratun Endülüsiyyetun*, Muhammed Tâhâ el-Hâcirî, Beyrut 1982.

3. *İbn Hazm*, A.G. Chejne, Chicago 1982.

4. *İbn Hazm, Hayatuhû ve Asruhû ve Ârâ'uhû ve Fikhuhû*, Muhammed Ebû Zehra, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1954.

5. *İbn Hazm*, Muhammed Ebû Zehra, (çev. Osman Keskioğlu, Ercan Gündüz), İstanbul 1996.

[85] Apaydın, *a.g.m.*, s. 49–52

6. *İbn Hazm ve Mevkifuhû mine'l-Felsefeti ve'l-Mantık ve'l-Ahlâk*, Vedi' Vâsıf Mustafa, el-Matba'atu's-Sakafî, Ebû Dabi 2000.

7. *İbn Hazm el-Endülüsî, Asruhû ve Menhecehû ve Fikruhu't-Terbevî*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire trs.

8. *İbn Hazm ve Menhecuhû fî Dirâsati'l-Edyân*, Mahmud Ali Himâye, I, baskı, Dâru'l-Meârif, Kahire 1983.

9. *İbn Hazm el-Endülüsî ve Cuhûduhû fi'l-Bahsi't-Târihî ve'l-Hadârî*, Abdulhalim Üveys, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1979.

10. *Dirâsatun 'an İbn Hazm ve Kitâbuhû Tavku'l-Hamâme*, Tahir Ahmed Mekkî, Kahire 1981.

11. *İbn Hazm, Raidü'l-Fikri'l-ilmi*, Abdüllatîf Şerare, Mektebetü't-Ticariyye, Beyrut, ts.

12. *İbn Hazm el-Endelüsî ve Menhecühû fi Dirasetü'l-Akaid ve'l-Fıraki'l-İslâmiyye*, Mecid Halef Münşir, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1422/2002.

13. *İbn Hazm ve'l-Fikru'l-Felsefî bi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Salim Yefut, Darü'l-Beyza el-Merkezü's-Sakafiyyi'l-Arabî, 1986.

14. *İbn Hazm ve Zahirilik*, Ahmet Demirci, Kayseri 1996.

15. *İbn Hazm'ın Hukuk Metodolojisinde "Delil" Kavramı***,** Nurhayat Haral, 2000.

16. *el-İmam İbn Hazm ez-Zahiri***,** Muhammed Abdullah Ebû Suaylik, Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1415/1995.

17. *el-İsham bi-Beyâni Menheci İbn Hazm fî Ta'lili'l-Ahbar min Hilâli Kitâbihi'l-Ahkâm*, Ebu'l-Fazl Bedrü'l-Umrani Tanci, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.

18. *İbn Hazm ve Ârâuhu'l-Usuliyye,* Muhammed b. Ömer, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

19. *İbn Hazm'a Göre Dinler ve İnanç Sistemleri,* İbrahim Gürbüzer, Ankara, 1990.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HAZM'IN MEZHEPLER TARİHİNDEKİ YERİ

I. *EL-FİSAL Fİ'L-MİLEL VE'L-EHVÂİ VE'N-NİHAL* ADLI ESERİN ÖNEMİ

A. Eserin İsmi

İbn Hazm'ın Dinler ve Mezhepler Tarihi alanındaki en önemli eseri, şüphesiz "*el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*" adlı eseridir. Elimizde mevcut olan, Beyrut 1428/2007 Tarihli matbu nüshasında eserin adı "el-Fisal…" olarak başlamaktadır.[86] Zehebî, Ömer Ferruh, Ahmed Emin gibi âlimler de bu eserden "*el-Fisal*…" olarak bahsederler.[87]

Sübkî (ö.771/1370) ise, Tabakât adlı eserinde İbn Hazm'ın eserini "*el-Milel ve'n-Nihal*" olarak zikreder.[88] İbn Hazm'ın talebesi el-Humeydî ise, bu eserden "*el-Fasl fi'l-Milel ve fi'l-Ehvâi ve'n-Nihal*" şeklinde bahseder.[89]

Mahmut Ali Himaye, araştırmacıların bu eserin isminin "el-Fasl" mı, yoksa "el-Fisal" mı olduğu konusunda ihtilafa düştüklerini, Ezher ulemasının, bu kelimeyi" el-Fisal" olarak telaffuz ettiğini söyler.[90]

Himaye'ye göre, söz konusu kelime "el-Fasl" olması gerekir. Çünkü bu kelime "el-Fasle"nin çoğulu değildir. "el-Fasle"nin çoğulu olsaydı, "Fisal" şeklinde değil de, "Fisâl" olarak gelmesi gerekirdi.[91] "el-Fasl" kelimesinin lugatta "sözün doğrusu", "hak ile batılın arasını ayıran söz" anlamına geldiği, Kur'an'daki "İnnehü lekavlün fasl" (O, ayırdedici bir sözdür)[92] âyetinin bu manada olduğunu söyler.[93] Yâkut ve Makarrî gibi Mağrip'li âlimler, İbn Hazm'ın eserinden bahsederken sonuna "beyne" kelimesini eklediklerini ileri sürer. "Eğer "el-Fisal" olsaydı arkasından

---

[86] İbn Hazm, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Şemsüddîn, Beyrut, 2007, s. 7.
[87] Zehebî, *Siyer*, XVIII, 195; Ahmed Emin, *a.g.e.,* III, 323. Ömer Ferruh, *Tarîhu Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâmi İbn Haldun,* Beyrut 1983, s. 601.
[88] es-Sübkî, Tâceddin Ebû Nasır Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'yati'l-Kübra*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Beyrut, 1420/1999, I, s. 134.
[89]Humeydî, Ebû Abdillah Muhammed b. Fûtûh b. Abdillah, *Cezvetü'l-Mektebis fi Zikri Vülâti'l-Endelüs,* (thk. Muhammed Tavît et-Tancî), Kahire, 1953, s. 291.
[90] Himaye, Mahmud b. Ali, *İbn Hazm ve Menhecühü fi Dirasetü'l-Edyân,* Kahire, 1983, s. 95–98.
[91] Himaye, *a.g.e*., s. 98.
[92] Tarık, 86/13.
[93] Himaye, *a.g.e*., s. 100; Münşir, *a.g.e*., s. 106.

"beyne" kelimesinin gelmemesi gerekirdi" der.[94] Yine Himaye Gazâlî'nin (ö.505/1111), büyük ölçüde İbn Hazm'ın etkisinde kaldığını ve ondan istifade ettiğini söyler. Bundan dolayı Gazâlî "*Faysalu't-Tefrika beyne'l-İslâmi ve'z-Zendeka*" adlı eserine isim verirken İbn Hazm'ın eserinin isminden faydalanmıştır. Bu da onun eserinin isminin "el-Fasl" olmasına bir delildir der.[95]

Görüldüğü gibi İbn Hazm araştırmacıları bu eserin nasıl telaffuz edilmesinin doğru olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Nitekim Ebû Zehra da konuyla ilgili şu görüşü ileri sürmektedir: "İbn Hazm çeşitli risaleler te'lif etmiştir, bu risalelerin herbiri kendi başına özel bir konuyu ihtiva etmektedir. İbn Hazm bu küçük çaplı risalelerini bir kitap haline getirmek istedi ve hepsini bir araya getirerek "el-Fisal" adını verdi. Çünkü "Fisal" kelimesi, "Fasle"nin çoğulu olup, yetiştirilmesi için bir yerden başka bir yere taşınan hurma ağacı "Nakle" gibi "bir parça bölüm veya dal" anlamındadır."[96] Ebû Zehra bu görüşünü kanıtlamak için "*Risale fi'l-Mufadele beyne's-Sahâbe*" adlı eserinin ayrı bir çalışma olmasına rağmen daha sonra *Kitabü'l-Fisal*'e alınmış olmasını hatırlatır.[97]

İbn Hazm araştırmacılarından biri olan Ahmed b. Nâsır Hamed ise bu konuda şöyle demektedir: "Bizim ele aldığımız bu esere parlaklık veren, konularına göre ona nispet edilen risalelerin önemidir. Çünkü bu eser İbn Hazm'ın İlâhiyat hakkındaki birçok görüşlerini kapsamaktadır. Kitabü'l-Fisal diye ad verilmesi de onun çeşitli mecmualarının bir araya getirilmesi olduğuna delil olmaktadır. Bu risalelerde: Sahabe arasındaki üstünlük, Yahudi ve Hıristiyanların Tevrat ve İncili değiştirdiklerinin ortaya konulması, İmâmet, küfre girenlerin bahsi, bedbaht olanların ruhları kıyamete kadar azap görecektir diyenlerin hükmü gibi konuları içeren risalelerden oluşmaktadır. Bunların hepsi bir araya getirilip toplandığında altı ciltlik kitabı oluşturmaktadır".[98]

---

[94] Himaye, *a.g.e*., s. 100-101.
[95] Himaye, *a.g.e.,* s.101; Münşir, *a.g.e.,* s. 107.
[96] İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisanü'l-Arab,* "F.S.L" md., Beyrut ts., XI, 523.
[97] Himaye, *a.g.e.,* s. 98, "Ebû Zehra'dan naklen."; Haydar, *a.g.e.,* s. 84-85.
[98] Ebû Muhammed İbn Arabî el-Endelusî, İbn Hazm'ın altı ciltlik kitabını okuduğunu ve bu eserin orijinalinin altı cilt olduğunu haber vermektedir. Bkz. Yâkût, *a.g.e.,* XII, 242; Hamed, *a.g.e.,* s. 86.

İbn Hazm bu eserine bazen de "Divân" adını vermiştir.[99] Çünkü bu eser bütün insanların mezheplerini, din sahiplerini ve diğer görüş sahiplerini, tenkitten ibarettir. Hangi dinden ve hangi mezhepten bahsederse mutlaka inceliklerine iniyor, felsefecilerin yaptığı gibi güzel şekilde diyalog yapıyor, mücadele ettiğinde de keskin zekâsıyla derinliğine inerek, basiretle mücadele yapıyor. Tenkit ettiğinde de şiddetle tenkit ediyor.

Mecîd Halef Münşir de İbn Hazm'ın *el-Fisal* kitabını incelerken bu eserin küçük çaplı ilmî risalelerin bir araya getirilmesi olduğunu söylemektedir.[100] Çünkü İbn Hazm kendisi de "Biz bu küçük "*Nasâihu'l-Müncie min Fadâihi'l-Muhzie ve'l-Kabâihi'l-Murdie min akvâli ehli'l-bida'i minel Firaki'l-Erba'a"* adlı ince kitabımızda Mu'tezile, Mürcie, Havâric ve Şiâ'nın çirkinliklerini açıkladık, sonra bu kitabımıza ekledik" demektedir.[101] İbn Hazm'ın bu sözü ise Ebû Zehra'nın getirdiği delilleri kanıtlamaktadır. Biz de bu görüşün doğru olduğu kanaatindeyiz.

Türkiyede ise bu eser "*el-Fasl*" olarak bilinmektedir. Çoğu ilim adamlarımız el-Fasl diye tekil olarak işaret etmektedirler. Bunun çok büyük bir yanlışlık olduğunu iddia eden Merhum Hüseyin Küçükkalay (ö.17 ocak 1999), bu kelimenin doğrusunun "el-Fasle" kelimesinin çoğulu olan "*el-Fisal*" olması gerektiğine işaret etmektedir ve muhtevasına da uygun düştüğünü ileri sürmektedir.[102]

"Milel", "millet" kelimesinin çoğulu olup "şeri'at" veya "din" anlamına gelmektedir.[103] Genelde, Milel ile İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi ilahi dinler kasdedilmektedir.[104] "Millet" ve "din" arasındaki fark, millet kelimesinin sadece özel olarak peygamberlerle birlikte kullanılmasıdır.[105] Kur'an-ı Kerim'de de aynen bu manada kullanılmaktadır.[106]

"Ehvâ", "hevâ" kelimesinin çoğulu olup "Yukarıdan aşagıya düşmek" manasındadır. Istlahta, "Nefsin şehvete meyletmesidir."[107] Kur'an-ı Kerim'de,

---

[99] İbn Hazm, *el-Fisal*, I, 64.
[100] Münşir*, a.g.e.,* s. 113.
[101] İbn Hazm, *el-Fisal*, I, 373
[102] Kaplan, *a.g.m.,* s. 212–213.
[103] İbn Manzur, *a.g.e.,* "M.L.L." md., XI, 631.
[104] İbn Manzur, *a.g.e.,* "M.L.L." md., XI, 631-632,
[105] Münşir, *a.g.e.,* 108.
[106] Yusuf, 12/38; Nahl, 16/123.
[107] Münşir, *a.g.e.,* s. 108.

"Kendi hevasını ilah edineni gördün mü?" [108] buyurarak aynı manaya vurgu yapılmaktadır. Çoğunlukla, Dehrîler, felsefeciler ve Putlara tapanlar gibi, Allah tarafından indirilmemiş, semavi olmayan dinler için kullanılır. Kurtubî, heva kelimesine, "Hak olmayan ve kendisinde hiç hayır bulunmayan şey" anlamını vermektedir.[109]

"Nihal", "nihle" kelimesinin çoğulu olup, "iddia, dâvâ" manasına gelmektedir.[110] Istılahta ise, sistemleştirilmiş görüş veya rey, ona bağlanmak ve müdafaa etmek anlamındadır.[111] Bir mezhebe veya akide'ye kendisini bağlı tutan, kendisini ona nispet eden, o şekilde inanıp o görüşü savunan herkes için söylenmiştir.[112]

İbn Hazm, bu ıstılahları belli bir anlamlar için kullanmıştır. Milel ile ilâhî ve batıl dinleri incelemiştir[113] Ehvâ kelimesini eserin başında kullandığı gibi sadece, "Âlemin yöneticisi yok" diyenler ve âlemin muhdes olduğunu kabul ettiği halde peygamberliği inkâr edenler hakkında kullanmıştır.[114] Nihal kelimesi ile de görüş, fikir, taife ve fırka'yı kasdetmiştir. Aynı zamanda İslâm mezheplerini de nihal terimi ile ele almaktadır.[115]

B. Yazıldığı Devir

Kitabü'l-Fisal'in yazılış tarihini tam olarak belirlemek mümkün değildir. Çünkü İbn Hazm esere başlama ve bitirme tarihini belirtmemiştir.[116] Tarihini tam belirlemek zor olmasına rağmen, kendisinin işaret ettiği bazı hadiseler, eserin yazılış zamanının yaklaşık hangi tarihlere tekabül ettiğini gösterir. İbn Hazm okuyucuya referans, danışmanlık ve ek bilgi gerekli gördüğünde, önceki çalışmalarına yönlendirir. Mesela *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkâm* adlı eserinde akıl yürütme ve bunların

---

[108] Furkan, 25/43.
[109] Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1405/1985, II, 25.
[110] İbn Manzur, *a.g.e.,* "N.H.L." md., XI, 650.
[111] İbn Manzur, *a.g.e.,* "N.H.L." md., XI, 650-651; Münşir, *a.g.e.,* 108-109.
[112] Himaye, *a.g.e.,* s. 104.
[113] İbn Hazm, *el-Fisal,* I, 367.
[114] İbn Hazm, *el-Fisal,* I, 52.
[115] İbn Hazm, *el-Fisal,* I, 367; Münşir, *a.g.e.* s. 110.
[116] Haydar, *a.g.e., s.* 88.

din araştırmalarında kullanılması ile ilgili olarak *et-Terğîb* ve *Kitabü'l-Fisal* eserlerine gönderme yapar.[117]

el-İhkam'daki bir işarete göre İbn Hazm *Kitabü'l-Fisal'*i *et-Terğib*'ten önce, *el-İhkam'*dan sonra yazdığı bilinmektedir.[118] Bununla beraber *Kitabü'l-Fisal*'in üçüncü ve sonraki bölümlerinde İbn Hazm *el-İhkam*'a gönderme yapar[119] ki, bunun anlamı da İbn Hazm'ın *Kitabü'l-Fisal*'in ilk iki kısmını *el-İhkam'*a başlamadan önce yazdığı veya *Kitabü'l-Fisal'*in üçüncü ve sonraki kısımlarını el-İhkam'la eş zamanlı olarak yazdığı şeklinde anlaşılabilir.

Yaygın görüşe göre, İbn Hazm eserini 418/1027 ile 422/1030 yıllar arasında yazmıştır. Bu tarihler, Endülüs'te Hişam el-Mu'ted Billah'ın hilafeti dönemine rast gelmektedir. İbn Hazm eserinde bu tarihi bizzat zikretmiştir.[120] Diğer taraftan kitapta yazılış tarihiyle ilgili olarak başka ipuçları da bulunmaktadır. Kur'an'ın i'cazından bahsederken, Kur'an'ın tenzilinden kendi zamanına kadar dörtyüz yirmi sene geçtiğini söyler. Bu da eserin h. 400'den sonra yazıldığını gösterir.[121] Başka bir yerde İmam Muhammed el-Mehdî'nin gaybının 171 yıl önce gerçekleştiğine gönderme yapar.[122] Bu açıklamalar eserin yazılış tarihini 430/1038 olarak göstermektedir.[123]

Bilindiği gibi İslâm dini ortaya çıkışından itibaren, doğuda ve batıda hızla yayılmaya başladı. Farklı inanç ve kültürlere sahip milletler, bu yeni dini kabul ettiler. Müslüman olan milletler eski inanç, adet ve kültürlerinden tamamen kopmamışlar, bunları az-çok sürdürmüşlerdir. Çeşitli kültürlere ait unsurların İslâm dinine karışmaya başlamasından dolayı İslâm âlimleri, yabancı unsurları tespit etmek ve bunların gerçek İslâm inancı ile ilgisi olmadığını göstermek amacıyla eserlerini yazmaya başladılar.

Bu konuda ilk yazılan eserler "Makalât" adını taşımaktadır. Eş'arî'nin (ö.324/936) "*Makalâtü'l-İslâmiyyin"* adlı eseri de bunlardan biridir. İslâm tarihi hakkında yazılan eserlerde mezhep hareket ve görüşlerinden bahsedilse bile, bu neviden eserler, konuları itibariyle mezhep hareketlerini esas almadıkları için, bu

[117] İbn Hazm, *el-İhkam fî usuli'l-Ahkam*, I, 9.
[118] Haydar, *a.g.e., s.* 88.
[119] İbn Hazm, *el-Fisal,* II, 106.
[120] İbn Hazm, *el-Fisal*, I, 28.
[121] İbn Hazm, *el-Fisal,* I, 126**;** Himaye *a.g.e.,* s. 106-107.
[122] İbn Hazm, *el-Fisal,* I, 16.
[123] Haydar, *a.g.e.,* s. 88.

ihtiyacı karşılamak amacıyla h. III. Yüzyıldan itibaren "*Fırak*" veya "*el-Milel ve'n-Nihal*" eserleri yazılmaya başlanmıştır.[124] h. V. yüzyılında telif edilen meşhur eserlerden biri de Abdülkâhir el-Bağdadî'nin (ö.429/1037) "*el-Fark beyne'l-Firak*" adlı eseridir. H. V. Yüzyılın diğer Sünni yazarı, Zahiriyye fırkasına mensub olan İbn Hazm ez-Zahirî'dir (ö.456/1064). Mezhepler tarihi ile ilgili en mufassal bir şekilde yazılan, üzerinde durmakta olduğumuz onun *el-Fisal* adlı bu eseri, İslâm fırkaları ile diğer dinler ve mezheplerinden bahseden bir "*Milel ve Nihal*" kitabıdır.[125]

C. Te'lif Maksadı

Görüldüğü gibi İbn Hazm'ın eserinin yazılış amacı, tarihi ve tarihî olayları kronolojik olarak yazmak veya Tarih yazmak değil, genel olarak sapık fırkaların görüşlerini ortaya koymak, onların hatalı olduklarını ispat etmek, hak olan İslâm dinini savunmak, özelde Zahirî mezhebini, İbn Hazm'ın ifadesiyle Ehl-i Sünnet'i savunmak için yazılmıştır.[126]

İbn Hazm bu eserinde kendinden önceki mezhepler hakkındaki yazılan eserleri toplamış, değerlendirmiş ve nasıl bir neticeye geldiğini, kendi amacının ne olduğunu şöyle anlatmıştır: "İnsanlar farklı dinlere, farklı mezheplere ayrılmaları hususunda birçok eser vücuda getirmişlerdir. Ancak, bunların bir kısmı gereksiz konulara girmiş, bazı aşırı değerlendirmeler yaparak ötekine berikine çatmıştır. Ve bu suretle bahsi anlaşılmaz bir hale getirerek ilim yapmadan hasmını susturmuştur. Diğer kısmı da atlamış, hasr ve ihtisar etmiş ve mezhep sahiplerinin birçok güçlü karşı koymalarını hasıraltı etmiş, binaenaleyh onların fikirlerini adeta izah hususunda zaaf ve gaflet göstermeye razı olmakla kendine karşı insafsızlık ve hasmının itiraz hakkını tamamen vermemekle hasmına karşı zulm etmiştir. Kitabını okuyanların hakkını da, onlara başka kitapları okumaktan müstağni kılamadığı için su-i istimal etmiştir. Pek azı istisna edilirse hemen hepsi sözlerini o derece anlaşılmaz hale getirmişlerdir ki, zekâ erbabından çoğu için o sözleri anlamak müşkül oluyor. Manaları o kadar uzaktan uçurmuşlar ki, sözün sonu evvelini unutturuyor. Bu yapılan şeyler, manalardaki bozukluktan başka hakikati örten birtakım perdelerdir. Bunlar ne

[124] Fığlalı, Ethem Ruhi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Ankara 1991, s. XVII.
[125] Fığlalı, *a.g.e.,* s. XX.
[126] İbn Hazm, *Fisal*, I, 12, 367; Güneş, *a.g.e.,* s. 41.

dünya ne de ahiret için beğenilen şeylerdendir" der ve eserini muteber kaynaklara başvurmak suretiyle yazdığını, somut deliller getirdiğini, meseleleri insaf ölçüleri içerisinde ortaya koymayı amaçladığını, karmaşık ifadelerden kaçınıp kolay ve anlaşılır bir dil kullandığını ifade etmektedir.[127]

"Karşılaştırmalı Mezhepler Tarihi" eseriyle meşhur Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükan mezhepleri karşılaştırırken şöyle demektedir: Ebû Reyhân, kendi kitabı için, "Bu kitap huccet ve cedel kitabı değildir. Binâenaleyh, ne hasım tarafının delillerini ne de onlara cevap olacak delilleri yazacağım. Bu kitap yalnız hikâye edecek ve Hintlilerin fikirlerini olduğu gibi îrâd edecektir" diyor. İbn Hazm ise mensup olduğu Zahirî mezhebini müdafa maksadıyla kaleme sarılmış olduğunu eserinin her tarafında ifade etmektedir. Nitekim kitabının başında sahih burhanlar îrâdının (deliller sunmanın) maksut olduğunu[128] söylemektedir.

Şehristânî, eserini okuyanların basiretli davranmaları ve ibret almaları için yazdığını eserinin önsözünde söylediği gibi, münderecâtında Ebû Mansur el-Bağdâdî kadar ileri gitmese bile, ikide birde muhaliflerine taş atmaktan kendini alamıyor. *El-Fark beyne'l-Firak'*ta bu husus daha barizdir. Müellif eserinin başında şu âyeti okumaktadır: "Helak olanın açık bir delille helak olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (Allah böyle yaptı)"[129] diye zikretmektedir.[130]

İbn Hazm'ın bahsi geçen mukaddimesinden, "*el-Fisal*" adlı eserini kaleme almaya sevkeden birkaç sebep ortaya çıkmaktadır. Onların bazıları da şunlardır: Kendisinin yaşadığı asrın makalat kitaplarının, sözü uzatmaktan kaçınan ve kesin deliller sunan, en insaflı "*Milel"* kitabı olmasını istemesi, meseleleri Allah'ın kullarına geniş şekilde açıklamak ve kolaylaştırarak Allah'a yakın olmayı ummasıdır. Aynı zamanda Kur'an'la dalga geçmek için risale yazan İbn Nağrile'ye ve onun gibi gayri Müslimlere cevap vermek için eserini te'lif etmiştir.[131]

---

[127] İbn Hazm, *el-Fisal,* I, 11–12; Gürbüzer, İbrahim "İbn Hazm", *DIA,* XX, 57; Yörükan, Yusuf Ziya, *Ebu'l-Feth Şehristânî Milel ve Nihal Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usul,* (thk. Murat Memiş), Ankara 2002, s. 111.
[128] İbn Hazm, *Fisal,* I, 12.
[129] Enfâl, 8/42.
[130] Yörükan, *a.g.e.,* s. 95-96.
[131] Himaye, *a.g.e.,* s. 109.

D. İçeriği

Şehristânî'den evvel *Milel ve Nihal'*e ait yazılan eserler içinde hakikaten ilmî bir kıymet ve ehemmiyeti olan eserlerden biri bizim ele aldığımız Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm'ın "*el-Fisal fi'l-Milel ve'l Ehvâ'i ve'n-Nihal*" adlı eseridir. Müellif eserinin mukaddimesinde insanların muhtelif dinler ve mezepler hakkında eserler yazdıklarını bazılarının sözü gereğinden fazla uzattıklarını, bazılarının ise aşırı giderek diğerlerine çattığını, bir kısmının delilsiz, ilim yapmadan hasımlarını susturduğunu, bir kısmının açıklık getirmeden atladıklarını, bir kısmının da sözü uzatarak anlaşılmayacak hale getirdiklerini ileri sürerek, bunlar ne dünya ne de ahiret için beğenilen şeylerdir demektedir.[132] Kendisinin ise kolay ve anlaşılacak şekilde deliller sunmakla (sahih burhanlar) eserini telif edeceğine dair bilgi vermektedir. Bundan sonra müellif İslâm dinine muhalif olan fırkaların altı sınıf olduğunu söyler ve İslâm dinine en uzak olanından başlayarak şöyle sıralar:[133]

Birinci fırka, kelamcıların Sûfestâiyye dedikleri, varlıkların objektif gerçekliğini reddeden Sofistler.

İkinci fırka, âlemin ezelî olduğunu, dolaysıyla bir yaratıcı ve yöneticisinin olmadığını ileri süren Dehriyye/Materyalistler.

Üçüncü fırka, âlemin hem ezelî olduğunu, hem de ezelî bir yöneticisinin bulunduğunu kabul eden Felâsife.

Dördüncü fırka, âlemin yaratılmış/muhdes olduğuna inanmakla beraber birden çok ezelî yöneticinin var olduğunu ileri süren Mecusîlik, Sâbiîlik, Maniheizm, Mazdekiyye, Deysaniyye, Hıristiyanlik gibi inanç gruplarıdır.

Beşinci fırka, âlemin yaratılmış olduğuna, ezeli bir yaratıcısının var olduğuna inanmakta, fakat nübüvveti inkâr etmektedirler. Brahmanlar, bu grubta yer almaktadırlar.

Altıncı fırka, objektif gerçekliğe, âlemin yaratılmışlığına, tek ve ezelî bir yaratıcısının bulunduğuna ve peygamberliğe inanan, ancak bazı peygamberleri kabul ettikleri halde diğer bir kısmını da reddeden gruplardır. Yahudiler ve Mecusîler bu gruba girmektedirler. Hıristiyanlar ise teslise inandıkları için dördüncü gruba, Hz.

---

[132] İbn Hazm, *Fisal*, I, 11.
[133] İbn Hazm, *Fisal,* I, 12.

Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini kabul etmedikleri için de altıncı gruba girmektedirler.

Bunları kısaca zikrettikten sonra marifete/bilime nasıl ulaşılacağından, onun mahiyetinden bahsetmek için muhtasar bir başlık halinde ele alarak, "İnsanların ihtilafa düştüğü konulara açıklık getirecek şekilde genel bir bilgi sunacagız, bu da ileride ele alacağımız konulara bir mukaddime teşkil edecektir" diyerek insanların doğuştan gelen bilgilerinden bahsetmektedir. Ona göre insan doğduğunda bir şey bilmez, dünyaya geldikten sonra beşduyu (hevâs'i-hamse) organı ve altıncısı bedîhiyyât olmak üzere çeşitli elementlerle donatır.[134] Bedîhiyyât'ı anlatmak için çocuktan misaller getirir, bir birine zıt renklerden misaller verir ve çocuğa bilmediği bir şeyi sorduğun zaman inkâr ederek "bilmem" diyeceğini ve bunun da hakla batılın arasını ayırmak demek olduğunu söyler.

Çünkü insanoğlu gaybı bilmediği için sadece bir kişiden duyduğu şeyi kolay kolay kabul edemeyeceğini, görmedikçe veya bunu doğrulayan başka bir delilin bulunmadığı sürece inkâr edeceğini ileri sürer.[135] Bu mukaddimesinde bahsettiği şeylerin kimsenin itiraz edemeyeceği şekilde hak olduğunu iddia eder. Bunu kabul etmeyerek delil getirmesini isteyenlerin de ya akıllarını yitirmiş ya da hisleri bozulmuş veya delirmiş insanlar olduğunu ileri sürer.

Daha sonra Sofistleri ele alırken kelamcıların, onları üç gruba ayırdıklarından bahseder. Birincisi, genel olarak hakikati nefyedenler, ikincisi ise, hakikatler hakkında şüpheye düşenler, üçüncüsü ise hakikat, hak olarak görenlerin yanında haktır, batıl olarak görenlerin yanında batıldır dediklerinden bahseder ve kendine göre akli deliller getirir, üçüncü grubu eleştirirken: "Hakikat, birinin hak olarak inanmasıyla hak, batıl olarak inanmasıyla batıl olmaz. O mevcut ve sabit olmasıyla hakikattir. İster hak, isterse batıl olarak inansın hakikat değişmez" der.

Daha sonra âlemin ezelî olduğunu kabul edenlere geçer bunları iki sınıfa ayrır: İlki âlemin ezelî olduğunu kabul eden Dehriyye, diğeri biri ise muhdes olduğunu kabul edenler olarak. Sonra bunları tek tek ele alarak misaller verir. İhtimal

[134] Bedîhiyyât: Aklın kendisine yönelmesiyle hemen meydana gelen, ilk nazarda hemen hâsıl olan besbelli bilgilerdir. Buna Evveliyyât da denir. Bkz. Ali el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut 1985, s. 44; Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, İstanbul 1993, s. 71.
[135] İbn Hazm, *Fisal,* I, 13–17.

olan soruları sorarak "Eğer böyle derlerse onlara şöyle cevap verilir" şeklinde cevaplayarak âlemin muhdes olduğuna dair deliller getirir.[136]

Hemen arkasından âlemin yaratıcı ve yöneticisinin birden fazla olduğunu kabul edenleri iki grubta ele alır: Birinci grup yedi gezegen ve onların ezelî olduğunu, ayrıca iki ayrı prensibi (Hürmüz ve Ehrimen) kabul eden Mecusîler'dir. Mazdekiyye, Hürremiyye ve Sâbiîlik de bu gruba dâhildirler. İkinci grupta ise Deysâniyye, Merkûniyye ve Maniyye/Maniheizm'e yer veren İbn Hazm, bunların delillerini çürütmektedir.

Teslis inancı sebebiyle Hıristiyanları da bu bölümde ele alan İbn Hazm, "Hıristiyanlar Ehl-i Kitap olmalarına rağmen bazı peygamberlerin nübüvvetini kabul ederler ve onların fırkalarının çoğunluğu tevhidi kabul etmezler, aksine teslise inanırlar onun için bunları ele almanın tam yeri burasıdır" diyerek söze başlar ve âlemin ezeli üç tane yaratıcısı var diyenler olduğunu belirtir.[137]

Hıristiyanların fırkalarına yer verirken, başta Aryüs olmak üzere Samsatlı Pavlus taraftarları, Makdoniusçular, Berberâniyye, Melkâniyye, Nastûriyye, Ya'kûbiyye gibi fırkaları ve bunların görüşlerini zikreder, ayrıca teslis akidesini ve Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerilmiş olduğu inancını eleştirir ve Mesih'in tabiatı konusunu değerlendirir.[138]

Daha sonra Nübüvveti ve Melekleri inkâr edenler grubuna örnek olarak ele aldığı Brahmanların görüşlerini nakledip Nübüvvetin zaruretini ortaya koyar.[139]Arkasından da "*Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır*"[140] âyetine dayanarak hayvanlardan da peygamberler gelmiştir iddiasında bulunan Kaderî Ahmet b. Hâbit'i reddeder, vahyin "Akıl sahipleri/uli'l-elbâb" için olduğunu belirterek çeşitli burhanlar sunmakla delillerini çürütür.[141] Ondan sonra da Muhammed (s.a.v.) bugün peygamber değil görüşündedir iddiasıyla Eş'arî'lere şiddetle hücüm eder ve birkaç yönden onları tekfir eder.[142] Bu arada ruh göçünü/tenasuh savunanların görüşlerini

[136] İbn Hazm, *Fisal,* I, 26–36.
[137] İbn Hazm, *Fisal,* I, 46.
[138] İbn Hazm, *Fisal,* I, 78.
[139] İbn Hazm, *Fisal,* I, 86–92.
[140] En'am, 8/38.
[141] İbn Hazm, *Fisal,* I, 96–106.
[142] İbn Hazm, *Fisal,* I, 106–108.

zikrederek tenkit eder.[143] Daha sonra felsefecilerin kendi usullerine dayanarak şeriat'a karşı çıktıklarını belirtir ve onları hakikatten haberi olmayanlar olarak niteler. Yoksa şeriatın da felsefenin de amacının ıslah-ı nefis olduğunu söyler.

Bunları değerlendirdikten sonra diğer bir başlık altında Yahudiler ve Hıristiyanlardan teslisi kabul etmeyenlerini, Sabiîleri, Mecusîlerin arasındaki Zerdüştün peygamberliğini kabul edip diğer peygamberleri inkâr edenleri ele alır.

Yahudilerin beş fırkaya ayrıldığını belirten İbn Hazm, Sâmirîyye, Sâdukiyye, Anâniyye, Rabbâniyye ve Îseviyye'den oluşan bu fırkalar hakkında bilgi verir, ayrıca Yahudilerin neshe dair görüşlerine yer verir. Hz. İsa'nın (a.s.) Yahudiler'in bazı haram olan şeyleri helal kılmasını, Hz. Peygamberin Benî Kureyza, Benî Nadîr, Hezel, Benî Kaynuka' gibi Yahudi kabilelere savaş açtığını, İslâmı kabul etmedikçe onları kafir sayarak cizye vurduğunu delil getirerek şeriatlerinin neshedilmiş ve batıl olduğunu ortaya koyar, diğer taraftan aklî ve naklî delillerle onları değerlendirir.[144]

Müslümanlarla Yahudiler arasındaki münasebetlere temas eden İbn Hazm, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) daha önceki kitaplarda haber verilmesi meselesini ele alır. Mecusîleri tanıtarak fesadlarından bahseder, onların dininin batıl oduğunu ortaya koyar, sonra Tevrat ve İnciller hakkında ayrıntılı bilgi vererek bunların tahrif edildiğini gösterir.[145]

Yahudilerin elindeki Tevrat ile Sâmirîler'in elindeki Tevrat'ın bir birinden farklı olduğunu, her iki tarafın da diğerinin elindeki Tevrat'ı muharref kabul ettiğini ifade eden İbn Hazm, gerçekte ise her ikisinin de muharref olduğunu belirterek buna dair deliller getirir.[146] Hz. Musa'nın vefatından Ezra'nın onu yeniden kaleme alışına kadar geçen dönemi inceleyerek Tevrat'ın nasıl tahrif edildiğini ortaya koyar.[147] Yapılan tahrifleri kanıtlamak için getirdiği deililler ve verdiği örnekler, onun Tevrat'ı çok iyi bildiğini gösterir.[148]

Daha sonra İnciller başta olmak üzere Yeni Ahid'in eleştirisine geçen İbn Hazm, dört İncil ve yazarları ile Yeni Ahid'i teşkil eden diğer yazılar/risaleler,

[143] İbn Hazm, *Fisal,* I, 109–112.
[144] İbn Hazm, *Fisal,* I, 117–137.
[145] İbn Hazm, *Fisal,* I, 138.
[146] İbn Hazm, *Fisal,* I, 139–140.
[147] İbn Hazm, *Fisal,* I, 214–216.
[148] Gürbüzer, a.g.m., s. 57.

Hıristiyanlığın doğuşu ve gelişimi hakkında bilgi verir.[149] Gerek İncillerle Tevrat arasındaki, gerekse İncillerin kendi arasındaki çelişkileri ortaya koyar.

Bu çerçevede İncillerde yer alan Hz. İsa ile ilgili çelişkili bilgileri de nakleder. Yahudilerin Hz. İsa'dan mucize istediklerini o ise onları en kötü nesil, zina nesli olarak addetiğini belirtir. Diğer İncillerde bunların bulunmadığı göstererek kitaplarının asılsız olduğuna işaret eder.[150] İncillerdeki Havarîler ile Kur'andaki Havarîler'in birbirlerinden farklı olduğunu, hatta Hıristiyanların Havarîler olduğuna inandığı "Matta", "Yuhanna", "Ya'kub", "Yahûda" gibi İncil yazarlarını, Hz. İsa'ya inanan müminler değil aksine Hz. İsa'nın ulûhiyetine inanan kâfirler olduğunu belirtir.[151]

Hz. İsa'nın getirdiği İncil'in kaybolduğunu belirten İbn Hazm, mevcut İncillerin telif ediliş şekli hakkında bilgi verir, Hıristiyanlar'ın inançlarını tenkit eder. Ahdi Cedîd'in diğer kitaplarından Yehûda, Ya'kub ve Yuhanna'nın risalelerini eleştiren[152] İbn Hazm, bu arada Hıristiyanlar'ın Kur'an'la ilgili iddialarına cevap verir, arkasından da Kur'an ve İslâm dinin sonraki nesillere nasıl aktarıldığını altı kısıma ayırarak genişçe izah eder. Yahudilik ve Hıristiyanlığın bu konuda İslâm'ın sahip olduğu avantajlara sahip olmadığını ifade eder.[153] Şehristânî, İbn Hazm'a göre daha metodik olduğu halde Hıristiyan mezheplerini incelerken o da tarihî seyri dikkate almamıştır. Melkanî ve Nasturîler hakkında hatalı bilgiler vermiş, Nasturîler'in kurucusu Nestorius M. 382-451 yılları arasında yaşadığı halde, Halife Me'mun (ö. 218/833) zamanında yani IX. asırda yaşadığını kaydetmiştir. İşte bu sebeplerden dolayı İbn Hazm'ın eseri daha güvenilir ve itibarlı sayılmıştır.

Bundan sonra Müslümanların zayıflığını iddia eden mulhidlerden bahseder, bazılarının ise felsefeye dalmak süretiyle, kâinatta cereyan eden olayları araştırmaya dinin musait olmadığını ileri sürenleri belirterek, bunların görüşlerini iptal eder[154] ve hemen arkasından yerin küre şeklinde olup olmadığını görüşleri zikrederek, Kur'an âyetleri ve hadislerle delillendirerek küre şeklinde olduğu kanaatine varır.[155]

---

[149] İbn Hazm, *Fisal,* I, 251–256.
[150] İbn Hazm, *Fisal,* I, 282.
[151] İbn Hazm, *Fisal,* I, 288.
[152] İbn Hazm, *Fisal,* I, 324–334.
[153] İbn Hazm, *Fisal,* I, 334–344.
[154] İbn Hazm, *Fisal,* I, 345–350.
[155] İbn Hazm, *Fisal,* I, 352–361.

Evrenin yaratılışından bu zamana kadar geçen tarihi, Yahudilerin dört bin, Hıristiyanların beş bin, bazılarının ise yedi bin yıl olarak belirttiklerine işaret eder. Bunların yalan olduğunu, çünkü kesin bir delilin bulunmadığını, bilakis "*Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de bizzat kendilerinin yaratılışına şahit tuttum*"[156] âyeti başta olmak üzere çeşitli deliller getirerek onları eleştirir.[157]

İbn Hazm, Yahudi ve Hıristiyanların yoğun olduğu İspanya'da yaşamış olduğundan onun söz konusu dinlere dair verdiği bilgilerin doğruluk derecesi yüksektir. Zira ülkesinde yaşayan bu din mensuplarından birçoğu ile görüşmüş, tartışmış ve onlarla ilgili çok sayıda kitap okumuştur.[158]

Eserin birinci cildinin neredeyse tamamını İslâm'ın dışındaki dinler ve felsefecilere ayıran İbn Hazm, kitabının sonuna doğru Allah'a hamdederek "Allah Teâlâ'ya şükürler olsun ki Allah'ın, kullarına indirdiği, kıyamet'e kadar onların tek dini olarak kabul ettiği İslâm dinine muhalif olan dinler hakkında birçok meseleyi bitirdik. Allah'ın yardım ve desteğiyle eşyanın ispatına ve varlığına dair delilleri, sonra cevher ve arazıyla her eşyanın yok iken var olduğuna, sonra eşyanın bir muhtar ve tek başına ezeli olan bir var edicisinin/muhdisinin olduğuna, bu muhdisin, herhagi bir illete dayanmadan istediğini yaptığına, istediğini de terk ettiğine, kendisinden başka ilah olmadığına dair zaruri delilleri açıkladık. Ardından Muhammed b. Abdillah b. Abdilmuttalib'in (s.a.v.) nübüvvetinin sıhhatıne dair delilleri, onun dininin hak din, bunun dışındaki dinlerin batıl olduğuna ve onun peygamberlerin sonuncusu olduğuna dair gerekli delilleri açıkladık" diyerek, İslâm'a mensup olan fırkaları ele almaktadır.[159] İslâm mezheplerini Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Mürcie, Şiâ ve Haricî'ler olarak beş gruba ayıran İbn Hazm, mensubu olduğunu iddia ettiği Ehl-i Sünnet'i merkeze alarak diğer mezhepleri de ona yakınlık ve uzaklıklarına göre tasnif eder.[160]

Daha sonra İslâm mezheplerinin görüşlerini kelamî konulara göre teker teker delilleriyle beraber uzun bir şekilde aktarır ve tahlil eder. Benimsemiş olduğu görüşü yani Ehl-i Sünnet'in görüşünü de, genel olarak diğer mezheplerin görüşlerini

[156] Kehf, 18/51.
[157] İbn Hazm, *Fisal,* I, 361.
[158] Gürbüzer, *a.g.m.*, s. 57.
[159] İbn Hazm, *Fisal,* I, 368–369.
[160] İbn Hazm, *Fisal,* I, 368–369. İslâm Mezhepleri hakkında üçüncü bölümde geniş bilgi verilecektir.

de zikreden İbn Hazm, aklî ve naklî delillerle muhataplarına bütün çıkış yollarını kapatır, kendi görüşünü ispat ederek diğer görüşleri çürütür.[161]

Sonra tevhid ve teşbih konularını inceleyen İbn Hazm, bazı grupların Allah Teâlâ'yı cisim, diğer bir grubun ise araz olarak niteliklerini belirterek tutundukları delillerini gösterir ve bu delillerin fasit olduğunu, âyetin zahiri bu manaya gelmediğini, Allah'ın Kur'an'da kendisinden haber verirken cisim kelimesini kullanmadığını, ayrıca peygamberin de, önceki (selef) âlimlerin de böyle bir söz söylemediğini belirterek kendi delillerini ileri sürmektedir.[162]

Sıfatlar konusunda ise, Allah'ın sıfatı diye bir görüşü kabul etmemektedir. Zira Kur'an ve Sünnet'te Allah'ın sıfatları bulunduğuna ilişkin herhangi bir beyan bulunmadığı gibi sahâbe ve tâbiîn ile tebe-i tâbiînden hiçbir kimse Allah'a sıfat kavramını nisbet etmemiştir. Şu halde söz konusu kavram bid'at olup Selef'in izinden ayrılan Mu'tezile tarafından icat edilmiş, onların yolundan giden kelâmcılar da bunu benimseyip yaygınlaştırmıştır görüşündedir.[163] "*Güçlü ve ulu Rabbin, onların isnad ettikleri vasıflardan münezzehtir*"[164] âyetine bakarak bunların hepsinin kelamcıların delilsiz ileri sürdükleri sıfatlardır, oysa onlar bize örnek olamazlar demektedir.[165]

Esasen sıfat bütün dillerde 'nitelenen varlığın taşıdığı mâna' demektir ki bunun Allah'a isnat edilmeyip sadece yaratıklar için kullanılabileceği açıktır. Nass'larda Allah'a atfedilen âlim, kadîr, semî', basîr, mürîd, hayy gibi kavramlar türemiş isimler olmayıp birer 'alem'dir. Allah'ın ilmi, iradesi ve hayatı bulunduğunu değil, bilen, gücü yeten, duyan, gören, dileyen, diri olan bir varlık olduğunu ifade eder. Bunlar ise Allah'ın birer isimleridir der ve "*En güzel isimler Allah'ındır. O halde ona bunlarla dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına uğrayacaklardır"* [166] âyetini delil göstermektedir.[167]

---

[161] İbn Hazm, *Fisal,* I, 372–373.
[162] İbn Hazm, *Fisal,* I, 374–377.
[163] İbn Hazm, *Fisal,* I, 377–178.
[164] Saffat, 37/180.
[165] İbn Hazm, *Fisal,* I, 377.
[166] A'raf, 7/180.
[167] İbn Hazm, *Fisal,* I, 377–379.

Hemen arkasından "İstivâ" konusuna geçen İbn Hazm, Arşa 'istivâ' dan kasıt, Allah'ın arşta gerçekleştirdiği bir fiil olup yaratıklarının burada son bulması, onun ötesinde hiçbir yaratığın mevcut olmaması demektir. Hadislerde zâtı ilâhiyyeye nisbet edilen 'kadem' ilâhî ilimde mevcut olan ümmet, 'nüzûl' ise dualaın kabul edilmesiyle ilgili bir fiildir, 'esâbi' de işleri yürütmek ve nimet vermek demektir.[168] Sonra da Allah'ın "hayat"[169] sıfatını incelemektedir ve delilsiz (nass olmadan) Allah'ı isimlerdiren kimseleri reddetmekle [170] eserinin birinci cildine son vermektedir. İkinci cildi ise "vech", "yed", "ayn", "kadem", "tenzil", "izzet", "rahmet", "nefs", "zât", "kuvvet", "kudret", "esâbi'" gibi kelamî konularla başlamaktadır.

İbn Hazm'a göre Kur'an ve Sünnet'te Allah'a nisbet edilen 'yed, vech, ayn, nefs, cenb' lafızları ile kastedilen zât-ı ilâhî olup Müşebbihe ve Mücessime'nin iddia ettiği gibi bunlar Allah'a mahsus organlar değildir. Çünkü Allah Kur'an'da müminlerden bahsederken "*Biz sizleri sadece Allah'ın vechi (rızası) için yediririz*"[171] âyetini göstererek, bu Allah'ın rızasıdır, rızası da zatından başka bir şey değildir görüşündedir.[172] Ona göre Allah'ın emri ve rahmeti yaratılmış/muhdestir, çünkü ruh da Allah'ın emridir, ruhların yaratılmış olduğuna kimsenin itirazı yoktur.[173]

Ama rahmeti ise, zâtı değildir, Allah kendisine yazmıştır [174] kıyamette müminlere merhamet edecektir. [175] Tenzili ise yaratılmış olup, belli bir vakitte gerçekleşecektir. Bu ise dualaın kabul edilmesiyle ilgili bir fiildir.[176] ''Esâbi'' de işleri yürütmek ve nimet vermek demektir.[177]

Sonra mahiyet konusunu inceleyen İbn Hazm, mevcut bir varlık olması anlamında Allah'ın mahiyeti vardır, bu da inniyet ile ifade edilip, başka türlü ifade

[168] İbn Hazm, *Fisal,* I, 380–384.
[169] İbn Hazm, *Fisal,* I, 412–420.
[170] İbn Hazm, *Fisal,* I, 421–424
[171] İnsan, 76/9.
[172] İbn Hazm, *Fisal*, II, 3
[173] İbn Hazm, *Fisal*, II, 9.
[174] En'am, 6/12.
[175] İbn Hazm, *Fisal*, II, 11.
[176] İbn Hazm, *Fisal*, II, 11.
[177] İbn Hazm, *Fisal*, II, 5.

edilemeyeceğini, aksi halde Allah'ın mahiyeti var demek, keyfiyeti de var demek anlamına geldiğini ileri sürer.[178]

Ondan sonra "gazap, rıza, adl, sıdk, mülk, halk, cömertlik, irade, kerîm" gibi tartışmalı kelâmî konuları ele alan İbn Hazm, bunların hepsinin muhdes olduğu kanaatindedir. Allah'ın görme vasfı olmaksızın görücü, işitme vasfı olmaksızın işitici olamayacağı görüşünden hareket ederek nass'larda geçen isimlerde birer sıfat aranacak olursa Hâdi' ve Mâkir gibi isimlerdeki mezmum sıfatlarla Allah'ı tasvif yoluna gidileceğini, bunun da doğru olmayacağını izah eder. Yine nass'larda geçmediği halde medih ifade eden Şucâ' (çok cesur) ve sehî (cömert) gibi sıfatlar, gökleri bina etmesinden dolayı bennâ, bitki ve hayvanlara rengini vermesinden dolayı Sebbâğ (renk veren) gibi isimlerin verilemeyeceğini savunur.

Bu konuda o, "*Kendilerine Rablerinden hidâyet geldiği halde onlar zanna ve nefislerin istediğine tabi olurlar*"[179] âyetini delil getirir.[180] Ona göre Kur'an ve kelâmullah mâna itibariyle müşterek lafızlardır. Bu sebeple "Kur'an gerçekten Allah kelâmı olup onun hem lafzı hem de manası kadîm'dir, insanın Kur'an'ı okuması ve yazması ise mahlûktur"[181] der ve Kur'an Kerîm'in her yönü ile mucize olduğunu kabul eder.[182]

Kader konusunu inceleyen İbn Hazm, bu konudaki çeşitli görüşleri zikrederek Kaderin, Allah'ın yaratıkları hakkındaki ezelî bilgisi olup bütün varlık ve olayları kapsadığını söyler. Ona göre ümmet bu noktada icmâ etmiştir. Ancak kader insanları fiillerinde icbar altında bırakmaz; Allah, fiillerini gerçekleştirmeleri için kullarında irade ve güç yaratmıştır. Bu açıdan kulların fiillerini yaratan Allah'tır. Kul yaratılmış olan irade ve gücünü kullandığı için sorumlu olur.[183] Daha sonra İstitâat konusunu değerlendiren İbn Hazm, "Aslah" meselesi dışında Ehl-i Sünnetle Mutezile'nin bu konuda aynı fikirde olduklarını, İstitâat'ın insanda fiilden önce olduğunu savunur ve kendine göre delil getirir, karşı fikirleri çürütür.[184]

---

[178] İbn Hazm, *Fisal*, II, 13.
[179] Necm, 53/23.
[180] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 15–33.
[181] İbn Hazm, *Fisal*, II, 36–47.
[182] İbn Hazm, *Fisal*, II, 48–53.
[183] İbn Hazm, *Fisal*, II, 54–58.
[184] İbn Hazm, *Fisal*, II, 59–75.

Hidâyet ve Tevfik konusu ise İbn Hazm'a göre şöyledir: "Allah'ın müminleri hidâyete erdirmesi, hayrı kabul etmeleri için yardım ederek onları kullukta başarıya ulaştırması" demektir. Buna göre Allah kâfirleri hidâyete erdirmeyip inkâr ve isyanlarını artırır.[185]

Kaza ve kader'den bahseden İbn Hazm, kaza'yı "hüküm" manasına almaktadır. Çünkü âyetlerde kaza hep "hüküm, emir, haber" [186] anlamında kullanılmaktadır. Kader, tertip etmek, sınırlandırmak manasına gelmektedir.[187]

Adalet ve zülüm konusunu ele alan İbn Hazm, "Mutezile'nin asıl saptığı konu burasıdır, biz onlardan Allah'a sığınırız" diyerek söze başlamaktadır. [188] Müslümanlar biliyorlar ki Allah Tealâ âdildir, onu zülm ve hiyanet gibi çirkin sıfatlarla vasıflandıranlar kâfir olur. Allah'ı vasıflandırırken fizik âlemde hayatı olanlar hayy (diri), ilmi olan âlim gibi delil ileri sürenleri ve Allah bir şeyi yazar da sonra onu cezalandırırsa zalim olur görüşünde olan Mutezile'yi hata ve sapık olarak nitelendirir ve bunun Allah'ı mahlûkata benzetmek olduğunu ileri sürer. Oysa Allah kendini vasıflandırdığı gibidir ve onun yaptığı her iş haktır, adalet ve hikmete göredir.[189]

Aynı şekilde Allah'ın emrettiği işleri yapmak adalettir, emretmediği işleri yapmak ise zülüm ve sapıklıktır demektedir. Sözüne delil olarak "*Eşlerinizin arasında adaletli davranmaya asla güç yetiremezsiniz, hiç olmazsa bir tarafa büsbütün meyletmeyin ki, ötekini askıdaymış gibi bırakmayasınız*" [190] âyetini getirmektedir ve adaletli olamazsan bile Allah'ın emrini yaptığından adaletli olmuş sayılırsın. Allah'ın "adalet" dediğinden başka adalet yoktur şiarını ileri sürmektedir.[191]

Daha sonra Allah Teâlâ kâfirin küfrünü, fasıkın fıskını isteyip istemediği konusunu değerlendirmektedir. Mutezile bu konuda Allah kâfirin küfrünü, fasıkın fıskını, Allah'a sövmelerini, peygamberlerin öldürülmesini istemez ve bu gibi çirkin

[185] İbn Hazm, *Fisal*, II, 76–79.
[186] Bkz. Ali İmran, 3/48; Hicr, 15/66; İsra, 17/23, 66.
[187] İbn Hazm, *Fisal*, II, 84–85.
[188] İbn Hazm, *Fisal*, II, 127.
[189] İbn Hazm, *Fisal*, II, 127.
[190] Nisa, 4/129.
[191] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 135.

işleri de yaratmaz diyerek, bu konuda "*Allah küfreden kuluna razı olmaz*"[192] âyetini delil getirdiklerini belirtmektedir.[193] İbn Hazm bu âyetin bu konuda delil olamayacağını ileri sürerek şiddetle karşı çıkmaktadır.

Ona göre Allah iyiliği de kötülüğü de ister ve yaratır. "*Allah isteseydi onlar ortak koşmazlardı*",[194] ama Allah onların hidâyete ermelerini istemedi, aksine sapmalarını istedi. Kendisinin merhamet ettiğinden başkalarını ihtilaf etmeleri için yarattı,[195] ayrıca onlarla cehennemi dolduracağını[196] belirtti, peygamberlerin ve salihlerin öldürülmesini de istedi demekte ve şu âyeti delil getirmektedir: "*Onların üzerine çok güçlü ve savaşçı kullarımızı gönderdik, onlar evlerinin aralarına girip araştırdılar. Bu yerine getirilmiş bir va'd idi*".[197] Bu askerler mescide girdikleri zaman Allah'a karşı kızgınlık ve içlerinde kin beslediklerinde hiç şüphe yoktur der.[198]

Arkasından da şu âyeti getirir: "*Eğer Allah isteseydi onları size musallat ederdi*".[199] İşte bunlar ümmetin ihtilafı olmayan gerçeklerdir. Aslında Allah bu işleri sevmez onlara razı olmaz, aksine gazaplanır. Bunlar ise Mutezilenin çirkin gördüğü ve inkâr ettiği şeylerdir der[200] ve konuyu genişçe ele alır.[201]

Aslah ve lütuf konusunu geniş bir şekilde anlatarak Mutezileyi şiddetle reddeder.[202] Arkasından da bu konuyla irtibatlı olarak Allah'ın kâfirlere nimetinin olup olmadığına açıklık getirir. Mutezile'nin bu konuda müminlerle kâfirlere dünyada da dinde de aynı şekilde aynı nimetin verildiğini, aralarında hiçbir farkın olmadığını iddia ettiklerini, bazı grupların ise kâfirlere hiçbir nimetin verilmediğini savunduklarını belirterek bunları tenkit eder. Doğrusu "*Bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz (çözümü için) Allah'a ve peygambere başvurun, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız*"[203] âyeti ile söze başlamaktadır.

---

[192] Zümer, 39/7.
[193] İbn Hazm, *Fisal*, II, 168.
[194] En'am, 6/108.
[195] Hud, 11/119.
[196] Secde, 32/13.
[197] İsra, 17/5.
[198] İbn Hazm, *Fisal*, II, 184–185.
[199] Nisa, 4/90.
[200] İbn Hazm, *Fisal*, II, 185.
[201] İbn Hazm, *Fisal*, II, 168–186.
[202] İbn Hazm, *Fisal*, II, 187–206.
[203] Nisa, 4/59.

Ona göre Allah Teâlâ dünyada müminlere de kâfirlere de nimet vermiştir. Çünkü Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur: "*O' Allah'tır ki, dinlenmeniz için geceyi yarattı, görebilmeniz (çalışmanız) için de gündüzü aydınlık yaptı; gerçekten Allah insanlara karşı sonsuz iyilik sahibidir, fakat insanların çoğu şükretmezler.*"[204] Yine de "*Allah sizin faydanız için yeri bir karargâh, gögü bir bina yaptı, size suret verdi, sonra suretlerinizi güzelleştirdi, en temiz ve güzel şeylerden sizi rızıklandırdı*"[205] âyetini delil getirerek, bu umumî hitaptır ki, Allah'ın nimetleri hepsine verildiğinin delilidir der.

Kâfirlerin ise, şükretmeleri için verilmiş nimetlere nankörlük ettiklerini, onu değiştirdiklerini şu âyete bakarak ortaya koyar: "*Allah'ın nimetlerini küfre tebdil edenleri ve kavimlerini helak yurduna sevk eyleyenleri görmedin mi? Cehenneme, oraya gireceklerdir. O ne kötü bir yerdir.*"[206]

Din konusunda ise, Allah onlara rablerinin rızasına kavuşturacak yolu gösteren peygamberler gönderdi, onlar ise peygamberlere ve Allah'ın nimetlerine karşı çıktılar neticede belaya uğradılar, nimetler ellerinden alınıp cehenneme sevk edildiler[207] diyerek "*Bir kavim kendi kendilerini değiştirmedikçe Allah da onların durumunu değiştirmez*"[208] âyetiyle konuyu kapatır.

Daha sonra bütün İslâm mezheplerinin tartışmalı konuları olan "Îman, Küfr, Taât, Masiyet, Va'd ve Vaîd" konularını ele alır.[209]

İnsanlar imânın mahiyeti konusunda ihtilaf ettiler diyerek, önce ihtilaflı olan görüşleri zikrederek "Bazı insanlar imân, sadece kalb ile Allahı bilmektir. Eğer o kişi Yahudiliği, Hıristiyanlığı ve çeşitli küfrü diliyle de ibadetiyle de izhar etse bile, kalbiyle Allahı bildiği için mümindir, cennet ehlindendir dediler. Bu Ebu'l-Mihraz Cehm b. Safvan (ö.128/745) ve Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî el-Basrî'nin (ö.324/941) görüşüdür.

Diğer bir grup ise imân, kalbiyle küfre inansa bile diliyle Allahı tasdik etmektir. Eğer bunu yaparsa gerçek mümindir, cennet ehlindendir dediler. Bu da Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'nin (ö.255/ 869) ve ashabının görüşüdür.

---

[204] Mümin, 40/61.
[205] Mümin, 40/64.
[206] İbrahim, 14/28, 29.
[207] İbn Hazm, *Fisal*, II, 208.
[208] Ra'd 13/11.
[209] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 209.

Diğer bir grup ise imân, kalbin marifeti ve dil ile beraber ikrar etmektir. Eğer kişi kalbiyle dini bilirse ve onu diliyle tasdik ederse, imânı ve İslâmi kâmil bir mümindir, ameller ise imân olarak isimlendirilmez ama imânlı kişinin yapacağı işlerdir (şerâi'ul-îmân). Bu da fakih Ebû Hanife Nu'man b. Sabit (ö.150/767) ve birçok fakihler cemaatının görüşüdür.

Diğer Fakihler, Hadisçiler, Mutezile, Şiâ ve Haricilerin çoğunluğuna göre ise imân, kalbin marifeti, dilin ikrarı ve amellerdir. Farz olsun nafile olsun amel ve taat hayırdır, bunların hepsi imândır. İnsan hayırlı işleri artırdıkça imânı da artar, masiyetle imânı azalır görüşündedir.

Muhammed b. Ziyad el-Harirî el-Kûfî'ye göre ise, kişi Allah'a inanıp, peygamberi (s.a.v) yalanlarsa, o mutlak olarak mümin değildir, kafir de değildir. Ama Mümin olmasıyla beraber kâfirdir. Çünkü o Allah'a inanmış mümin, peygamber'e (s.a.v) karşı çıkan kâfirdir" dediklerini belirtir. Daha sonra Cehmiyye, Kerrâmiyye, Eşâriyye ve Ebû Hanife'nin mezhebinde gidenlerin hepsinin delilleri aynıdır. Şöyle derler:

"Kur'an, Allah'ın ve peygamberin (s.a.v) bize konuştuğu, açık Arap dilinde ve belağatında inmiştir. Lugatta imân ise sadece "tasdiktir", ameller ise lugatta tasdik olarak isimlendirilmez, İman tevhidtir, ameller tevhid değildir, dolaysıyla imân değildir. Eğer ameller imân olsaydı ameller gittiği zaman imân da gitmesi lazım, kişi imândan ayrılması gerekirdi ve inanmamış olması gerekirdi demektedir.

Bunlar aynı zamanda hadisçilerin de delilidir, Mutezile ve Hâriciler ise buna dayanmazlar, "Amelin gitmesiyle imânın gittiğini söylerler" dedikten sonra onların delillerinin hepsi bizim zikrettiklerimizden ibarettir, bundan başkası yoktur diyerek tenkit etmeye başlar.[210]

Lugatta imânın "tasdik" anlamına gelmesi de Eş'âriyye, Cehmiyye ve Kerrâmiyye'nin delillerini iptal etmeye kesin ve kâfi bir delildir. Çünkü tasdik, lugatta onların dediği gibi mutlak olarak kalb ile inanmak değil, kalb ile inanmak ve dil ile ikrar etmektir. Bir Arap tasdik ettim deyip de ona karşı işler yaparsa, açık tekzib ederse, kesin tasdik etmemiş ve inanmamıştır.

[210] İbn Hazm, *Fisal*, II, 209–210.

Bunun aksi olan dil ile inandım deyip te kalbi ile inanmazsa, mutlak olarak o da tasdik etmemiş, inanmamıştır. Böylece Eş'ârî'lerle Cehmiyye'nin görüşleri iptal olmuştur.[211]

İman, "kalb ile tasdik, dil ile ikrardır" görüşünü benimseyerek sadece sözlük anlamına bağlı olarak Ebû Hanîfe mezhebinde gidenlere ise şöyle deriz: "Eğer siz sadece sözlük anlamıyla yetiniyorsanız, kesin sizin deliliniz yoktur. Çünkü lugatta zaruri olarak bir şeyi tasdik eden kişi inanmıştır. Ama sizler, Eş'âriyye ve Cehmiyye, sadece imân sözcüğünün üzerinde duruyor, hepsini değil bazı sıfatları tasdik edeni, mesela Allah'ı ve peygamberi (s.a.v) tasdik edenleri mümin sayıyorsunuz, yoksa ümmetin icma'ına göre Kur'an'ın getirdiği her şeye "ba's, cennet, cehennem, namaz, zekât" ve sairine inananları mümin saymışlardır" demektedir.[212]

Kendisi ise imân hakkında en doğrusu, Ehl-i İslâm'ın çoğunluğu, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Hadisçilerin görüşü olan "İman, kalb ile inanmak, dil ile tasdik etmek ve ameldir" demektedir.[213]

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ amelleri imân saydığından, başka bir şeyi imân saymak kimsenin hakkı olamayacağını belirterek[214] şöyle der: "Biz Allah'ın mümin olarak isimlendirdiği kimseye mümin deriz ve imânı kaldırmadığı kimseden imânı kaldırmayız. Çünkü Allah imân olarak isimlendirdiği bazı amelleri terk eden kişiden mümin ismini almamıştır. Dolaysıyla biz, nass'larda belirtildiği gibi hepsini değil, imânın bazısını zayı etmiştir deriz" şeklinde ifade eder.[215]

Daha sonra şunu söyler: "Bir şeyi tasdik etmek hangi şey olursa olsun, elbette onda artma ve eksilme söz konusu olamaz, onun gibi tevhidi ve nübüvveti tasdik etmekte böyledir. Amel imân olduğundan artar ve eksilir, tasdik ve ikrar ise artmaz ve eksilmez" der ve Kur'an'da geçen imânın artmasıyla ilgili âyetlerden[216] maksadın ameller olduğunu savunur.[217]

---

[211] İbn Hazm, *Fisal*, II, 210.
[212] İbn Hazm, *Fisal*, II, 210.
[213] İbn Hazm, *Fisal*, II, 212.
[214] İbn Hazm, *Fisal*, II, 211.
[215] İbn Hazm, *Fisal*, II, 211.
[216] Bkz. Ali İmran, 3/183; Tevbe, 9/124; Fetih, 48/4.
[217] İbn Hazm, *Fisal*, II, 214.

Sözlükte 'mağlûbiyeti kabul edip uzlaşmak' manasına gelen[218] "İslâm" konusunu değerlendirirken de "*Bugün dininizi kemale erdirdim, size olan nimetimi tamamladım ve din olarak sizin için İslâm'ı seçtim*",[219] "*Hâlbuki onlar Allah'a, O'nun dininde ihlâs erbabı ve muvahhidler olarak ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkasıyla emrolunmamışlardı. En doğru din de budur*"[220] ve "*Kim İslâm'dan başka bir din arzu ederse, onlardan asla kabul edilmeyecektir; ahirette de o, hüsrana uğramışlar arasında olacaktır*"[221] âyetlerini sıraladıktan sonra, "Bu âyetler İslâm'ın imân olduğuna dair nass'lardır. İyi amellerin hepsi İslâm'dır, İslâm ise imândır, çünkü iyi amellerin hepsi daha önce belirttğimiz gibi imândır" der[222] ve arkasından küfür konusunu ele alır.

Önce "*Ben kıyametin kopacağını sanmıyorum*"[223] âyetini sunduktan sonra, Allah'ın kesin bir hükmüne dili ile olsun karşı çıkmak, şirk koşmak, şüphelenmek insanı küfre sokar,[224] Allah'ın emirlerini kabul edip birisine karşı çıkan da kâfir olur der. Kâfirlerin bile Allah'ın, bu evreni yarattığına inandıklarını belirterek "*Onlara, bu âlemi kim yarattı diye sorarsan, elbette Allah yarattı diyeceklerdir*"[225] âyetini delil getirir.[226]

Daha sonra Mürcie'yi eleştiren İbn Hazm, önce sözlerine imân konusundan başlamaktadır. Ameller de imân olduğuna göre imânın karşıtı mutlak olarak sadece küfür değil, bazen küfür, bazen de fisk, bazen ne küfür ne de fisk olur der.

Ona göre kâfir, kalben Allah'a küfredendir, diliyle söylemesi de kalbinde olana işarettir. Fasık ise bazı amelleri yapmayandır, Küfür de, fisk da olmayanın karşılığı ise nafile ibadetleri yerine getirmemektir. Çünkü nafile ibadetler de hayırlı işlerdir, onlar da imânın bir parçasıdır, lakin yapmayana ceza yoktur der.[227]

---

[218] İbn Manzur, *a.g.e.* XII, 293.
[219] Maide, 5/3.
[220] Beyyine, 98/5.
[221] Ali İmran, 3/85.
[222] İbn Hazm, *Fisal*, II, 215.
[223] Bkz. Kehf, 18/35–42.
[224] İbn Hazm, *Fisal*, II, 216.
[225] Zuhruf, 43/87.
[226] İbn Hazm, *Fisal*, II, 218.
[227] İbn Hazm, *Fisal*, II, 234.

Sonra imânı tanımlarken "sadece dille ikrar etmektir" görüşlerinden dolayı Mürcie'yi, "sadece kalb ile tasdik etmektir" görüşlerinden dolayı da Eş'ârîler'i tenkit eden İbn Hazm, konunun incelikterine kadar inmektedir.[228]

Daha sonra "İman ve İslâm" konusunu özel bir konu olarak ele alan İbn Hazm, önceden de belirttiğimiz gibi, ikisinin de aynı manada olduğunu belirtir, müslüman mümindir, mümin de müslümandır der. Delil olarak "Müslüman olandan başkası cennete giremaz"[229] hadisini getirir.

Sözlük anlamı olarak da aynı manadadır. Sözlükte İslâm, "Her şeyden teberri edip birine teslim olmaktır", İman ise "bir şeyi tasdik edip ona inanmaktır" ikisi de muradif kelimelerdir görüşündedir.[230]

Arkasından özel bir bab açarak İbn Mes'ud'un, (r.h) ayrıca faziletli sahabîlerin onlardan sonra fakihlerin "Ben müminim" demeyi hoş karşılamadıklarını, bunun yerine "Ben inşallah müminim" dediklerini rivâyet eder, bazılarının ise "Ben Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân ettim" ifadelerini kullandıklarını belirterek, müminim demek, "cennet ehlindenim" demek olduğunu söylediklerini belirtir.[231]

İbn Mes'ud'un (r.h) sözü doğrudur, çünkü o, " Ben müminim" demekle "Allah'ın bütün emir ve yasaklarını yerine getiriyorum" manasında söylemiştir. Kişi, İbn Mes'ud'un (r.h) belirttiği anlamda söylerse, kesin yalan söylemiş olur.

Ama kişinin "tasdik ediciyim/musaddık'ım anlamında kullanmasında ise mahsur yoktur. Çünkü Allah "*Rabbinin sana verdiği nimetini anlat*"[232] buyurur. İslâmdan daha faziletli, daha üstün ve şükretmeye daha layık olan başka bir nimet yoktur.

Diğer âyette ise, "*Deyin ki: Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilen ile peygamberlere Rabbinden verilene imân ettik. Onlardan hiç birini diğerinden ayırdetmeyiz ve biz O'na teslim olmuşlarız*"[233] buyurmaktadır ki bunlar açık nass'lardır. Kişinin ben

[228] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 235–245.
[229] Müslim, İman, 178, 377, 378; Timizî, Hacc, 44.
[230] İbn Hazm, *Fisal*, II, 247.
[231] İbn Hazm, *Fisal*, II, 248.
[232] Duha, 93/11.
[233] Bakara, 2/136.

müminim demesiyle ben siyahım veya ben beyazım demesinin bir farkı yoktur der.[234]

"Cennet ehlindenim" sözüne gelince, bizim buna cevabımız şöyledir: "Eğer biz imân ettiğimiz halde ölürsek, hiç şüphesiz ki cennette oluruz." Çünkü imânla ölen kişinin cennete gireceği Kur'an, sünnet ve icma' ile sabittir. Ama Allah dünyada bize ne yapar? Allah'ın mekr'inden, şeytanın hilesinden emin olamayız ve yarın ne yapacağımızı da bilemeyiz aşağılıktan/hızlân'dan Allah'a sığınırız diyerek konuyu sona erdirmektedir.[235]

İslâm ehlinin günahkâr/müznib hakkında ihtilafa düştüğünü belirten İbn Hazm, öncelikle hatalı olan mezheplerin görüşlerini sunar. Mürcie'nin, "salih amellerin yararları var olduğunu, kötü amellerin hiçbir zararı olmadığını" savunduklarını, Sufriyye'nin, "büyük günah ehlinin puta tapmış gibi müşriktir" görüşünde olduklarını, İbadiyye'nin ise, "yaptığı günah büyük ise nimete küfür etmiştir, onlardan miras alabileceklerini, onlarla evlenebileceklerini, kestiği hayvanları kendilerine helal olduğunu, çünkü onlar mutlak olarak ne kâfirdir ne de mümindir" görüşünü ileri sürdüklerini belirtir. Ayrıca Hasan el-Basrî ile Katade'nin "büyük günah ehli münafıktır" görüşünde olduğunu kaydeder.[236]

Daha sonra bu hususta geniş şekilde açıklamaya girişen İbn Hazm bu konuların teferruatlarına kadar iner. Bid'at saydığı herbir görüşü tenkit eder, hatta "büyük günah sahibi münafıktır" görüşünü benimseyenlerin asla delili yoktur[237] der. Ona göre bazı günahlar vardır ki, onları yapmakla insan kâfir olur der ve delil olarak şu âyeti ileri sürer: "*Sizi alevli ateşle uyardım, ona sadece yalanlayıp yüz çevirenler girer.*"[238]

İnsan kendine zulmeder ama dinden çıkmaz, onun imânının bazısı giderek zalim ve fasık olur. Çünkü âyette: "*Şüphesiz, senin Rabbin, zulümlerine karşılık insanlar için bağışlama sahibidir*"[239] buyurmuştur. Allah'ın bunun gibi günahları bağışlayacağı nass'la bildirilmiştir. Bazı günahlar vardır ki, onu yapan kişiden mümin adı alınmaz, kâfirlere imân etmedikçe de mümin adı verilmez.

---

[234] İbn Hazm, *Fisal*, II, 237–238.
[235] İbn Hazm, *Fisal*, II, 249.
[236] İbn Hazm, *Fisal*, II, 250–251.
[237] İbn Hazm, *Fisal*, II, 252.
[238] Leyl, 92/14–16.
[239] Ra'd, 13/6.

İbn Hazm'a göre âlemde din birdir, o da İslâmdır, çünkü peygamber efendimiz (s.a.v) "Müslüman olmayan kişi cennete giremez,"[240] "Mümin kâfire, kâfir de mümine mirasçı olamaz"[241] buyurmuştur. "Anlaşılan şu ki, nass'larda bildirildiği üzere kişi ya mümin ya da kâfir olur, üçüncüsü yoktur. Çünkü peygamber (s.a.v) asla üçüncü bir din söylememiştir" der.[242]

Kimlerin tekfir edilip edilemeyeceği konusunu araştıran İbn Hazm, İslâm ehlinden olan bazı kişilerin kendi itikadlarına muhalif olanları tekfir ettiklerini, bazılarının ise kendi zanlarına kapılarak fetvalarına karşı gelenleri bile tekfir ettiklerini belirtir. Diğer bir grup ise ictihad eden müctehidleri mazur görerek ne kâfir ne de fasık saydıklarını, müctehid doğruya isabet ederse iki sevap, hata etmişse bir sevap alacağını ileri sürdüklerini belirtir ve bu da İbn Ebî Leylâ, Ebû Hanife, Şafiî, Süfyan Sevrî ve Davud b. Ali'nin görüşüdür.

Sahabîlerin ve bu âlimlerin arasındaki ihtilaf sadece namazı bilerek terkedenler ve vaktini geçiktirenler, zekâtı vermeyenler, haccı yapmayanlar, ramazan orucunu tutmayanlar ve içki içenler hakkında olduğunu belirtir.[243]

Bazı tekfir edenlerin bazılarının Buharî'de geçen "Kim bir kardeşine ya kâfir derse, ikisinin biri kesin küfre girmiştir"[244] hadisine dayandıklarını belirten İbn Hazm, buradaki küfre girmeden kasıt, günaha girmek olduğunu savunur. Çünkü peygamber (s.a.v) kâfir olur dememiştir. Cumhur da hu hadise dayanarak kimseyi tekfir etmemişlerdir.[245]

Kişinin kâfir olduğuna delelet edecek bir nass' bulunmadıkça kimseyi kimse tekfir edemez, hatta bir kişi "Ben Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederim, ama bilmiyorum o Kureyşli mi? Temimî mi? veya Farisî midir? Şimdi hayatta mı yoksa vefat etmiş mi haberim yok" derse ve bunu da cehaletinden dolayı söylemişse ona gereken öğrenmektir tekfir edilmez. Aynı şekilde cehaleti sebebiyle Allah Teâlâ cisimdir, tam olarak filancanın suretindedir veya Muhammed'ten (s.a.v) sonra İsa b. Meryem'in dışında bir peygamber geleceğini

[240] Buharî, Rikak, 45, 46.
[241] Buharî, Hacc, 44; Megâzî, 48; Ferâiz, 26.
[242] İbn Hazm, *Fisal*, II, 252.
[243] İbn Hazm, *Fisal*, II, 267.
[244] Buharî, Edeb, 73.
[245] İbn Hazm, *Fisal*, II, 268.

söylüyorsa mazur görülür. Ancak ona delil getirildikten sonra yine fikirini değiştirmezse o zaman tekfir edilir, murted hükmü uygulanır demektedir.[246]

Bazı kimselerin ise sahabe'ye sövenleri ve buğzedenleri tekfir ettiklerini belirtir, delil olarak Fetih suresinde geçen onlara kâfirlerin kızacagını[247] bildiren âyeti sunmuşlardır. Onların bu iddialarını hoş karşılamayan İbn Hazm, bu âyetin delil olamayacağını ileri sürer. Âyette onlara kızan herkesin kâfir olduğu belirtilmemiştir. Ayrıca Sahabîlerin de birbirine kızdıklarını; Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında savaşın bile geçtiğini söyler ve kesin bir hüccet bulunmadıkça tekfir edilemeyeceği kanaatine varır.[248]

Aynen bunun gibi Kur'an'ı yanlış tefsir eden veya tevil yaparken hata eden kimse de tekfir edilmez. Eğer bunların hepsi tekfir edilseydi sahabîlerin de tekfir edilmesi lazım gelirdi. Çünkü biz yakinen biliyoruz ki Sahabîler ihtilafa düşmüşler, bazıları hata etmişler bazıları da isabet etmişlerdir der.[249]

Ümmetin icma'ı ile sabit olan şudur ki, bilerek Kur'an-ı Kerim'in âyetini tebdil eden, arasından bir kelimeyi çıkartan veya bir kelime ziyade eden kimse, kesin kâfirdir. Yanlışlıkla veya cehaletinden dolayı ya da kasıt olmaksızın tilavet ederken karıştıran kimseye bir beis yoktur.[250]

Daha sonra meleklerin, hûrilerin ve diğer yaratıkların ibadetlerini ayrıca melekler asi olurlar mı yok mu konusunu ele alır.[251] Önce Meleklerden bahsedilen âyetleri sıraladıktan sonra "*Göklerde ve yerde olan ne varsa, canlılar ve melekler Allah'a secde ederler ve onlar büyüklük taslamazlar. Üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyi yaparlar*"[252] âyetine dayanarak onların ibadet edeceklerini, hiçbir zaman asi olmayacaklarını belirtir.[253]

Ayrıca şöyle itiraz edenler olursa diyerek, ihtimal olan sorulara da cevap vermektedir. Şöyle ki, onlar nasıl asi olmazlar? Allah Teâlâ "*Onlardan biri; ben Allah'tan başka ilâh'ım derse onu cehennemle cezalandırırız*"[254] buyurmamış mıdır?

---

[246] İbn Hazm, *Fisal*, II, 269.
[247] Fetih, 48/29.
[248] İbn Hazm, *Fisal*, II, 270–271.
[249] İbn Hazm, *Fisal*, II, 272–273.
[250] İbn Hazm, *Fisal*, II, 274.
[251] İbn Hazm, *Fisal*, II, 278.
[252] Nahl, 16/49–50.
[253] İbn Hazm, *Fisal*, II, 278.
[254] Enbiya, 21/29.

derlerse: Evet, onlar cehennemle uyarılmışlardır. Nitekim Allah, peygamberi (s.a.v) de uyarmıştır, şöyle ki "*Eğer şirk koşacak olursan, şüphesiz senin amellerin boşa çıkacak ve elbette sen, hüsrana uğrayanlardan olacaksın*"[255] buyurmuştur. Oysa Allah Teâlâ peygamberin (s.a.v) şirk koşmayacağını biliyordu der.[256] Yine de "*Ey Peygamberin kadınları, sizden kim açık bir çirkinlik ve utanmazlıkta bulunursa, onun azabı iki kat olarak arttırılır*"[257] buyurmuştur. Peygamberin (s.a.v) hanımlarının hayâsızlık yapmayacaklarını bildiği halde onları da uyarmıştır. Çünkü Allah istediğini hükmeder, onun hükmü sorgulanmaz, istediğini yapar, yaptığından sorumlu tutulmaz, aksine insanlar yaptığından sorgulanır der.

Ayrıca Hârût, Mârûtla ilgili onların melekler olup asi olduğunu ileri sürenlerin görüşlerine karşı çıkan İbn Hazm, "Bunun iki türlü yorumu var, üçüncüsü yoktur" der. Onun ilk yorumuna göre Hârûtla Mârût, şeytan bedelindeki cinlerdir, ya da Allah, Bâbil'e hiç melek indirmemiştir. Diğeri ise, gerçekten Allah iki meleği şeriatla indirmiştir, sonra Musa ile İsa peygamberin şeriatlarını neshettiği gibi, onların da şeriatlarını neshetmiştir, böylece o hükümler küfüre dönüşmüştür. Şeytanar bu küfür olan şeriatı öğrenip insanlara öğretmişlerdir.

Oysa o ikisi: "*Biz, yalnızca bir fitneyiz, sakın küfretme*"[258] sözünden anlaşılan onlar fitne olduklarını bildirmişler ve sakındırmışlardır. Çünkü fitne ile insanlar ya hidâyeti bulurlar ya da yoldan çıkıp saparlar der ve şu âyeti okur "*İçimizdeki beyinsizlerin yaptıkarından dolayı bizi helak edecek misin? O da senin fitnenden/denemenden başkası değildir. Onunla sen dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete eriştirirsin*".[259]

Bilindiği gibi İbn Hazm'a göre meleklerin hepsi Allah'ın elçileridir, asla asi olmazlar. Delil olarak şu âyetleri getirir: "*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, ikişer üçer ve dörder kanatlı melekleri elçiler kılan Allah'a aittir*,"[260] ve "*Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyi yaparlar*."[261]

---

[255] Zümer, 39/65.
[256] İbn Hazm, *Fisal*, II, 279.
[257] Ahzab, 33/30.
[258] Bakara, 2/102.
[259] A'raf, 7/155.
[260] Fatır, 35/1.
[261] Nahl, 16/50.

Ayrıca hûrilerin ve cennet ehlinin asi olmayacaklarını, cennetlekilerin en hayırlı yaratıklar olduğunu savunur. Cinlerin cennete girip, giremeyeceği hakkında ihtilafın bulunduğunu belirten İbn Hazm, Ebû Hanife'nin "Onlara mukâfat yoktur" dediğini zikreder. Cumhurun ise Ebû Yusuf da dâhil olmak üzere, cennete cinlerin de gireceğini savunduklarını belirtir ve kendisinin de bu görüşte olduğunu kaydeder.[262] Bundan sonra peygamberlerin asi olup olmadıkları konusunu inceler.[263]

1. İbn Hazm'ın Nübüvvet ve Nebîler Hakkındaki Görüşleri.

Kerrâmiyye'nin peygamberlere tebliğde yalan söylemek dışında büyük ve küçük günahları caiz gördüklerini, Eş'ârîlerden Bâkıllânî (ö.403/10139 ve Simnânî'nin (ö.444/1052) de caiz gördüklerini, hatta peygamberlerin küfretmelerini ve ümmetinin arasında Hz. Muhammed'ten (s.a.v) efdal birinin olabileceğini söylediklerini belirtir ve onları tekfir ederek dünyada ve ahirette bunlardan uzak durmak gerektiğini söyler.[264]

Ehl-i Sünnet'in cumhuru, Mutezile, Neccâriyye, Havâric ve Şiâ'nın peygamberlere kasten küçük-büyük günahı yapmayı caiz görmediklerini, kendisinin de aynı inançta olduğunu hatırlatır.[265] Ayrıca peygamberlerin kasıtlı olarak bir günah veya hata yapmadıklarına dair deliller getirir.[266] Bu konuyu araştırırken de meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu belirtir.[267]

Daha sonra peygamberlerin masumluğunu ele alan İbn Hazm, gerek Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından peygamberlere isnad edilmiş iftiralara, gerekse İslâm Ehlinden olup da yanlış anlayanlara ve hata tefsir edenlere cevap vererek onları tenzih eder. Peygamberler ne yapmışlarsa Allah'ın rızasına kavuşmak maksadıyla yaptıklarını, bilerek hiçbir zaman günah yapmadıklarını ortaya koyar.[268]

---

[262] İbn Hazm, *Fisal*, II, 282.
[263] İbn Hazm, *Fisal*, II, 284.
[264] İbn Hazm, *Fisal*, II, 284.
[265] İbn Hazm, *Fisal*, II, 285.
[266] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 286.
[267] İbn Hazm, *Fisal*, II, 286.
[268] İbn Hazm, *Fisal*, II, 284–322.

a. Âdem (a.s) Hakkında

Önce Âdem'i (a.s) ele alan İbn Hazm, "Böylece Âdem Rabbine karşı günahkâr oldu ve yolunu şaşırdı,"[269] "*Yalnız şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz*," [270] âyetlerine dayanarak Âdem'in (a.s) ağaca yaklaştığını dolaysıyla âsî ve zalimlerden olduğunu ileri sürdüklerini, ayrıca "*Allah da tevbesini kabul etti*,"[271] âyetine bakarak, tevbe de sadece günahtan dolayı gerekir. Şeytanın vesvesesine uymak da masiyettir, Âdem (a.s) de vesveseye uyduğunu,[272] "*Allah o ikisine sağlam bir çocuk verince de, Allah'ın kendilerine verdiği şeyde ona ortak koşmaya başladılar*"[273] âyetini de gösterdiklerini belirtir ve bu âyetlerin hiçbiri onların zannettikleri gibi değildir diyerek tenkitlerini yöneltmeye başlar.[274]

Bilindiği gibi Allah'ın emrine karşı olan her şey masiyet hükmünde olup, onu yapan herbir kişi âsi sayılmaktadır. Ama kasıtsız olarak yapanlar bunun haricindedir. Masiyet olduğunu bildiği halde ve onun kastı da masiyet ise âsi ve şaşkınlık haline düşmüş sayılırlar. Âdem (a.s) ise bunun isyan olduğunu bilmemiştir, aksine itaat olduğunu ve kendisi için mubah olduğunu sanmıştır. Çünkü bilindiği gibi Âdem (a.s), İblis'in yemin etmesinden sonra ağacın meyvesinden yemiştir diyerek: "*Rabbiniz size bu ağacı, sadece, ikiniz de Melek olmayasınız veya cennette ebedi olarak kalmayasınız diye yasakladı, ayrıca onlara: Şüphesiz ki ben, size, nasihat edenlerdenim diye yemin etti*"[275] âyetini delil getirir. Bilinçsiz olarak yapmasını ise: "*Andolsun ki, biz bundan önce Âdem'e ahid vermiştik, fakat o, unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulmadık*"[276] âyetini delil göstererek Âdem, İblisin kendisine düşman olduğunu unutmuştu der.[277]

Zulüm lugatte: "Bir şeyi layık olmayan yere koymak" olduğundan âyette geçen "Zalimlerden oldu" kelimesinin anlamı da bu cinsten bir zulm olup, cennetten çıkarılmakla kendisine zülmetmiş olduğunu belirtir.[278] Ayrıca bu arada hataen birini

---

[269] Taha, 20/121.
[270] Bakara, 2/35.
[271] Bakara, 2/37.
[272] Bakara, 2/35.
[273] A'raf, 7/190.
[274] İbn Hazm, *Fisal*, II, 287.
[275] A'raf, 7/21.
[276] Taha, 20/115.
[277] İbn Hazm, *Fisal*, II, 287–288.
[278] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 287.

öldüreni de Allah Teâlâ'nın Kur'an'da kâtil olarak isimlendirdiğini ve ona keffaret olarak köle azat etmesini, buna gücü yetmezse peşpeşe iki ay oruç tutması gerektiğini beyan edip[279] neticede günah kazanmadığına işaret eder.[280]

"*Allah o ikisine sağlam bir çocuk verince de, Allah'ın kendilerine verdiği şeyde ona ortak koşmaya başladılar*"[281] âyetinde geçen şahsın Âdem (a.s) olduğu görüşüne karşı çıkar ve şöyle der: "Bu şirki ve küfrü Âdem'e (a.s) nispet edenler, onu tekfir etmişlerdir. Çünkü şirk koşan ve küfreden birinin kâfir olduğunu ümmet hiç ihtilafsız kabul eder. Biz ise müslümanları tekfir edenlere karşıyız, ona fasık adını veririz ama peygamberi tekfir etmek nasıl olur?" demektedir.[282]

Zahirine göre bu âyet müşrikler hakkında inmiştir. Eğer gerçekten Âdem (a.s) hakkında inmiş olsaydı, o zaman bu, küfür olan şirk değil de "Onu korumakta olan Allah'a tevekkül ettikleri halde ortak koşmak" olurdu ki, bu da Ya'kub'un (a.s) dediği gibidir. O şöyle demişti: "*Ey çocuklarım, tek bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ben size Allah'tan hiç bir şeyi sağlayamam (gideremem), hüküm yalnızca Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnızca O'na tevekkül etmelidirler. Babalarının kendilerine emrettiği yerden (Mısır'a) girdiklerinde, -Yakub'un nefsindeki dileği açığa çıkarması dışında- onlara Allah'tan gelecek olan hiç bir şeyi (gidermeyi) sağlamadı. Gerçekte o, kendisine öğrettiğimiz için bir ilim sahibiydi. Ancak insanların çoğu bunu bilmezler*."[283]

Çünkü Ya'kub (a.s) şefkatinden dolayı oğullarına nazar değmesin diye böyle dedi veya toplu halde girdiklerinden düşman olarak gözükmesinler, ya da başka sebeplerden dolayı böyle demiştir. Neticede peygamberler de beşerdir. Nitekim Allah peygamberlerden bahsederken onların: "*Biz de ancak sizin gibi beşeriz*"[284] dediklerini ifade eder. Buradaki şirkin nasihat, muska veya bunun gibi başka şeyler de olması mümkündür, ama bu âyet kesin Âdem (a.s) hakkında olmayıp, müşrikler hakkındadır diye konuyu tamamlamaktadır.[285]

---

[279] Nisa, 4/92.
[280] İbn Hazm, *Fisal*, II, 288.
[281] A'raf, 7/190.
[282] İbn Hazm, *Fisal*, II, 288.
[283] Yusuf, 12/67–68.
[284] İbrahim, 14/11.
[285] İbn Hazm, *Fisal*, II, 289.

b. Nuh (a.s) Hakkında

Hemen arkasından Nuh'u (a.s) inceleyen İbn Hazm, bir kısım insanların muhalif görüşte olup "*Ey Nuh, kesinlikle o senin ailenden değildir. Çünkü o, salih olmayan bir iş (yapmıştır). Öyleyse hakkında bilgin olmayan şeyi benden isteme. Gerçekten ben, cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum*" [286] âyetine dayanarak, Hz. Nuh'un masiyet işlediğini öne sürdüklerini belirterek burada onlar için kesin bir delil bulunmadığını söyler.

Çünkü Nuh (a.s) Allah'tan söz almıştı ki, Allah onu ve ehlini kurtaracaktı. Nuh (a.s) dış görünüşteki yakınlığa itibar edip oğlunu kendi ailesinden saymıştı. Kim böyle bir iş yaparsa esasında sevap kazanır. Ama ne zaman ki oğlu kendi ailesinden sayılmadığı ona yakinen bildirildi, o anda ondan ayrıldı ve cahillerden olması yasaklandığında hemen elini çekti ve yaptığına pişman oldu. Burada kasıtlı bir masiyet elbette ki yoktur der.[287]

c. İbrahim (a.s) Hakkında

İbn Hazm, İbrahim'e (a.s) yapılan ithamlara cevap vermek için detaylı incelemeye başlar.[288] Daha önceden yaptığı gibi ona yapılmış iftiralara dayandıkları delilleri gösterir. Şöyle ki: Hz. Peygamberden (s.a.v): "İbrahim (a.s) üç yerde yalan söylemiştir" [289] şeklinde bir rivâyet nakledilmiştir. Bu ithamları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kendisinin hasta olduğunu söylemesidir. "*Ben, doğrusu hastayım*."[290]
2. Putları kimin kırdığı kendisine sorulduğunda "*Bu yapmıştır, bu onların büyükleridir.*"[291]
3. Zalim hükümdarın önünde karısı Sara'yı "Bu benim kız kardeşimdir."
4. Ay, yıldız ve güneşe bakarak "*Bu benim rabbimdir*"[292] demesi.

---

[286] Hûd, 11/46.
[287] İbn Hazm, *Fisal*, II, 289.
[288] İbn Hazm, *Fisal*, II, 289.
[289] Ahmed b. Hanbel, 3/244; İbn Hacer, *a.g.e.,* VI, 472.
[290] Saffat, 37/89.
[291] Enbiya, 21/ 63.
[292] En'am, 6/76–77–78.

5. "*Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster*" [293] diye istekte bulunmasını (Allah ona:) 'İnanmıyor musun?' deyince "Hayır (inandım), ancak kalbimin tatmin olması için"demesidir.

6. İbrahim'in (a.s) babasına istiğfar etmesidir.[294]

İleri sürdükleri bu delillerinin ilk üçü yukarıdaki hadiste zikredilmesinden, diğer üçünü de İbrahim'in (a.s) yaptığı büyük günahlardan saymışlardır. İbn Hazm onların dayanak olarak tunundukları bu delillerini belirttikten sonra "Bunların hepsi onların lehine değil aksine bizim lehimizi olup onların aleyhinedir" der[295] ve kendi cevaplarını delilleriyle zikretmeye başlar.

İbn Hazm'a göre herbir yalan masiyet ve günah değildir, aksine bazı yalanlar vardır ki, Allah'a itaattir, farz ve vacibtir. Bunu terkeden âsi olur, çünkü peygamberimiz (s.a.v) buyurmuştur ki, "İnsanların arasını barıştırmak için iyi bir haber getiren yalancı sayılmaz."[296]

Ayrıca kişi, karısının sevgisini celbetmek için yalan söyleyebilir ve savaşta yalan söylemek mubah olduğunu belirtir. İslâm ümmetinin icma'ına göre, sultan tarafından zülme uğrayıp, malı gasbedilmekte olan birinin malını nerede sakladığını biliyorsa, gerçeği söylemesinin masiyet, fasıklık ve Allah'a isyan olup, kendisine sorulduğunda da "bilmiyorum" diye yalan söylemesinin Allah'a itaat olduğuna da ittifak vardır.[297]

Yine de İbn Hazm, birinin korkudan takiyye yapmak süretiyle küfrü izhar etmesinin de caiz olduğunu vurgular ve İbrahim'in (a.s) söylediği yalanların hepsi bu kabilden olup, övülmüş iyi işlerdendir, yasaklanmış kötü yalanlardan olmadığını belirtir.[298]

İbrahim'in (a.s) "Bu benim kız kardeşimdir" sözü ise iki vecihden doğrudur. "Biri, hem Kur'an-ı Kerim'de buyurulduğu gibi Müminlerin kardeş olması

[293] Bakara, 2/260.
[294] Meryem, 19/47.
[295] İbn Hazm, *Fisal*, II, 290.
[296] Buhari, sulh, 2; Müslim, Birr, 101.
[297] İbn Hazm, *Fisal*, II, 290.
[298] İbn Hazm, *Fisal*, II, 290.

açısından[299] hem de peygamber efendimizin (s.a.v) buyurduğu gibi "Sizin hiçbiriniz kardeşinin nişanlısına hitbe yapmasın."[300]

Diğeri ise ikisinin aynı kavimden olması ve Sâra onun davetine uyması sebebindendir" der. Aynı kavminden olanların kardeş olarak sayılmasına Allah'ın Kur'an'da "*Medyene kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik)*"[301] âyetini gelil gösterir.

Kanaatimize göre İbn Hazm, İbrahim'in (a.s) "Ben hastayım" sözünden yıldızlara bakarak kendisinin hasta olduğu sonucuna vardığı neticesini çıkarmaktadır. Çünkü arkasından hemen "Biz yızdızların sıhhat ve hastalığa delalet ettiğini, âlemde olan hareketler bazı olaylara sebep olabileceğini inkâr etmiyoruz. Mesela: şimşekler denizin dalgalanmasına, gök gürültüsünün mantarların çıkmasına sebep olduğu gibi, ayın yaklaşması ve uzaklaşması ise gelgitlere sebep olacağını itiraf ederiz. Ancak biri bunları Allah'ın haricinde yıldızlar kendi başlarına yapıyor, kendileri idare ediyorlar veya Allah'la ortaklaşa yapıyorlar derse, o kişi küfre girmiş olur" der.[302]

Yukarıda zikredilen "*Bu yapmıştır, bu onların büyükleridir*"[303] âyetine gelince İbn Hazm, "Bu sadece putlardan hayır ve şer bekleyen putperesleri ayıplamak ve azarlamak için söylediği sözdür. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Azabı) Tad; çünkü sen, üstün, onurlusun,"*[304] demiştir. Oysa o ateşte yanarak rezil olan biridir. İki âyet de azarlamak içindir. Gerçekte İbrahim (a.s) o put'un büyük olduğunu kabul etmiyordu" der.[305]

"Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona:) 'İnanmıyor musun?' deyince "Hayır (inandım), ancak kalbimin tatmin olması içindir"[306] sözünde ise kendisinin karşı olmadığını "inandım" diye beyan ediyor, görmeden maksat sadece keyfiyetini görmek için olduğunu savunur.[307]

Daha sonra İbn Hazm, bir grubun İbrahim'in (a.s) babasına istiğfar etmesiyle günaha girdiğini ileri sürdüklerini belirtir ve onları da tenkit eder. Ona göre "İbrahim (a.s) babasına istiğfar etmiştir, çünkü ona bu yasaklanmamıştı. Bu da

[299] Hucurat, 49/10.
[300] Buhari, Nikâh, 35; Buyu, 58.
[301] A'raf, 7/85.
[302] İbn Hazm, *Fisal*, II, 291.
[303] Enbiya, 21/ 63.
[304] Duhan, 44/49.
[305] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 291.
[306] Bakara, 2/260.
[307] İbn Hazm, *Fisal*, II, 292.

babasının hayatta olduğu halinde idi, imân etmesini umuyordu, vefat ettikten sonra ise ona istiğfarını kesmişti" der. Delil olarak *"Kendisine, onun gerçekten Allah'a düşman olduğu açıklanınca ondan uzaklaştı"*[308] âyetini gösterir.[309]

d. Lût (a.s) hakkında

Arkasından Lût'u (a.s) incelemeye başlayan İbn Hazm, ona yapılmış ithamları ve ona günah olarak nispet ettikleri fikirleri çürütmeye başlar.[310] Önce onların Lût (a.s) hakkında delil gösterdikleri âyet ve hadislerini belirtir. Muhalif görüşte olanlar Kur'an-ı Kerim'de geçen iki âyete istinaden bu görüşlerini ortaya attıklarını söyleyebiliriz.

1. "*Size yetecek gücüm olsaydı veya sağlam bir yere sığınabilseydim*"[311] âyetidir. Kendi görüşlerini desteklemek için peygamberimizden (s.a.v) rivâyet edilen "Allah Lût peygambere rahmet etsin. Andolsun ki, o çok sağlam bir kaleye sığınıp duruyorken kavmine 'benim size karşı bir kuvvetim olsaydı' demişti"[312] hadisi ileri sürmüşlerdir.

2. "*İşte benim kızlarım, bunlar sizler için daha temizdir*"[313] âyetidir.

İbn Hazm, Lût'a (a.s) karşı onların ileri sürdükleri delilleri bu âyetler olduğunu zikrettikten sonra geniş şekilde açıklama getirerek şöyle der:[314]

"Zikredilen âyet ve hadis birbirine muhalif değildir, çünkü Lût (a.s) yakınlarına, aşiretine ve müminlere acil yardım ve kötülükten men edecek bir gücünün olmasını istemişti. İnsanlardan yardım istemekle o Rabbisinin daha kuvvetli ve sağlam sığınak olduğunu aklından çıkarmamıştı. Allah Teâlâ "*Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile bir kısmını def'i (engellemesi) olmasaydı, yeryüzü mutlaka fesada uğrardı*"[315] buyurmuştur. İşte Lût'un (a.s) istediği yardım da bu idi" der.[316]

Devamla şunu da söyler: "Peygamber (s.a.v) de Allah'ın tebliğini ulaştırmak amacıyla Muhacir ve Ensar'dan yardım istemişti. Nasıl olur da

---

[308] Tevbe, 9/114.
[309] İbn Hazm, *Fisal*, II, 293.
[310] İbn Hazm, *Fisal*, II, 293.
[311] Hud, 11/80.
[312] Buhari, Enbiya, 19.
[313] Hud, 11/78.
[314] İbn Hazm, *Fisal*, II, 293–294.
[315] Bakara, 2/251.
[316] İbn Hazm, *Fisal*, II, 294.

peygamberin (s.a.v) kendisi bu işi yapar da Lût'a (a.s) karşı çıkar? Yemin ederim ki, peygamber (s.a.v) onu inkâr etmemiştir. Muhammed (s.a.v) sadece onun yanında Allah'ın ve meleklerin yardımı geldiğini bilmiyordu anlamında söylemiştir. Her hangi biri Allah Lût'a yardım etmediğini, ona sığınak olmadığını iddia ederse ve Allah'tan başkasından yardım istedi diye itikad edip, bu aptalca fikrini peygambere nispet ederse kesin küfre girmiştir" der.[317]

"İşte benim kızlarım, bunlar sizler için daha temizdir" sözüyle evlendirmek ve mubah olan yerde barış istemiştir. "En doğrusu bizim dediğimizdir yoksa kendisini men ettiği halde kimseyi münkere çağırmaz" der.[318]

e. Yusuf (a.s) Hakkında

Daha sonra Yusuf (a.s) ve kardeşlerini geniş bir şekilde açıklamaya girişir.[319] Yusuf'u (a.s) incelemeden önce kardeşlerinden birazcık bahseder. Hz. Yusuf'un kardeşlerini peygamber iddia eden bazı kişilerin, onların yaptığı bazı kötü işleri; Hz. Yusuf'u sattıklarını ve babalarına yalan söylediklerini delil gösterdiklerini belirterek itirazlarına başlar. Şöyle ki: "Bunların ileri sundukları görüşleri hiçbir şekilde delil olamaz, çünkü Yusuf 'un (a.s) kardeşleri peygamber değillerdi. Onların günahtan korunmuş/masum peygamberler olduklarına dair kanıtlayıcı bir delil ne Kur'an'da ne de sahih sünnette vardır. Bunun hakkında icma' hâsıl olmamış ve sahabe'den de onların peygamber oldukları hakkında bir söz varid olmamıştır" der.[320]

"Yusuf (a.s) ise hiç kuşkusuz Kur'an'ın nass'ı ile peygamberdir" der, delil olarak *"Andolsun, daha önce Yusuf (a.s) da size apaçık belgeler getirmişti. O zaman size getirdikleri hakkında kuşkuya kapılıp durmuştunuz. Sonunda o, vefat edince, demiştiniz ki: 'Allah, ondan sonra kesin olarak bir peygamber göndermez'"*[321] âyetini gösterir.

"Kardeşlerinin yaptıkları ise onların büyük günahtan sakınmadıklarını göstermektedir ki, bunlar nasıl peygamber olabilirler? Ama onların babası ve kardeşi

[317] İbn Hazm, *Fisal*, II, 294.
[318] İbn Hazm, *Fisal*, II, 294.
[319] İbn Hazm, *Fisal*, II, 294–300.
[320] İbn Hazm, *Fisal*, II, 294.
[321] Mumin, 40/34.

onları azarlamayıp aksine onlar için istiğfar eden peygamberlerdi" der ve Yusuf'un (a.s) kardeşleri peygamberler idiler iddiasına karşı bizim dediğimiz açık burhandır diyerek sebebini "*Siz daha kötü bir konumdasınız*"[322] âyetini delil getirir.

Kendi görüşlerini aktaran İbn Hazm, "Yusuf'un (a.s) peygamberlere böyle bir söz söylemesi caiz değildir. Çünkü peygamberlerin bütün insanlara karşı vakarlı olmaları farzdır. Peygamberler bir yana sâlihlere bile "siz kötü bir konumdasınız" denmez, çünkü onlar kötü konumda değillerdir. Yusuf'un (a.s) kardeşleri babalarına itaat etmemişlerdi. Onların yaptıklarının çoğunu önce Nuh'un (a.s) oğlu da babasına yapmıştı. Aralarındaki fark şu ki, Yusuf'un (a.s) kardeşleri kâfirler değillerdi" der ve birinin peygamberliğine dair nass, ya da icma' bulunmazsa veya onun peygamberliğine kâfi nakil[323] olmazsa, onu peygamberler arasına koymak hiçbir müslümana helal değildir. Ona göre bir peygamberi tekzib etmekle, peygamber olmayan birini tasdik etmek aynı şeydir.[324]

Bu arada Zeyd b. Erkam'dan rivâyet edilmiş olup "Peygamberin (s.a.v) oğlu İbrahim'in vefat etmesinin sebebi şudur ki, Hz. Muhammed'ten (s.a.v) sonra hiç nebi gelmeyecektir. Çünkü peygamberlerin oğulları da peygamberlerdir"[325] şeklindedir. Bu rivâyete şiddetle karşı çıkan İbn Hazm, "Bu büyük bir gaflettir, yanlıştır, bunun çeşitli cevabı vardır" diyerek hadis olmadığını ileri sürer ve dört şekilde buna itiraz eder.[326]

Onun karşı çıkma sebebinin ilki, bu haberin sıhhatine dair delil bulunmayışıdır. İkincisi, "Eğer denildiği gibi olsaydı, İsa (a.s) peygamber gibi beşikte iken haber vermesi gerekirdi veya Yahya'ya (a.s) verildiği gibi çocuk yaşında ona hüküm verilmesi gerekirdi. (Hâşâ) bu itibarla peygamber olacaktı, çünkü o, iki sene kadar yaşamıştı" der.

Üçüncüsü ise, Nuh'un (a.s) oğlu salih olmayan iş yapan, Kur'an'ın nass'ı ile kâfir olduğunu belirten İbn Hazm, "Eğer peygamberlerin oğulları da babaları gibi

---

[322] Yusuf, 12/77.
[323] İbn Hazm'a göre Kâfi Nakil, Peygamberimiz'den önceki israilattan gelen haberler olup, ulaştıran kimsenin mümin, kafir veya kalabalık olması şart değildir. Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 296.
[324] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 295.
[325] Kaynağına ulaşılamadı, benzer rivâyet için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l- Buhârî,* Dımaşk 1421/2000, X, 708.
[326] İbn Hazm, *Fisal*, II, 295.

peygamber olsalardı, Allah'ın gazabına uğrayan bu kâfirin de peygamber olması gerekirdi" der.

Dördüncüsü ise, eğer söylendiği gibi Peygamberlerin oğulları da peygamber olsalardı, bugün bütün Yahudiler peygamber olacaklardı. Hatta bütün insanlık peygamber olacaktı, çünkü hepsi Âdem'in (a.s) oğullarıdır diyerek bu sözü kabul etmez, aksine bu sözü söyleyenleri kâfir addeder.[327]

Sonra da şöyle der: "Yusuf'un (a.s) kardeşlerinin nübüvvetini inkâr etti, Benî Mecûs'un, Musa'nın (a.s) annesinin, İsa'nın (a.s) annesi ve İshak'ın (a.s) annesinin nübüvvetini kabul etti demek suretiyle birileri iki defa cehaletinden dolayı bizim hakkımızda konuşmuştur" diye kendisine yapılmış ithamı belirttikten sonra kendi görüşlerini sunmaktadır. "Biz, Allah'ın bize haber vermediğini, peygamberden (s.a.v) sahih nass bulunmayanları ve Hz. Muhammed'den (s.a.v) önce nübüvvetine dair muttasıl kâfi nakil bulunmayanları kabul etmeyiz. Bunun aksi olup nass bulunan veya kâfi nakil olanları da inkâr etmeyiz" der.[328]

Arkasından hemen Musa, İsa ve İshak'ın (a.s) anneleriyle ilgili Kur'an'da bazılarına melek gönderildiği, bazılarına ise bir olayın olup olmayacağı önceden haber verildiğini delil göstermek süretiyle "bu onların (tebliğ etmeleri için değil) kendi nefsileri için verilmiş haberlerdendir, dolaysıyla onların nübüvvetini tasdik ederiz" der. Mecûsîlerin de Ehl-i Kitaptan olduğunu savunan İbn Hazm, peygamberimiz'in (s.a.v) onlardan cizye almasını delil göstermektedir. "Çünkü Resûlullah'ın sadece Ehl-i Kitapdan cizye alması mubah idi, kim peygamberi Ehl-i Kitapdan başkasından cizye aldı derse, onu gönderen Rabbine karşı olduğunu iddia etmiş ve müminlerin tüylerini ürperten büyük günahı peygambere nispet etmiş olur" der.[329]

Daha sonra onların arasından peygamberin bile geldiğini ileri sürerek bunun kâfi nakille sabit olduğunu ve akılla bilindiğine işaret eder. İslâmî ilimlerle bunun ispat edilemeyeceğini sadece onların ellerinde bulunan nakillerle iktifa edileceğini belirtir ve öncekilerde Zebûr'un olduğunu söyler. Delil olarak "*Sana daha önceden*

[327] İbn Hazm, *Fisal*, II, 295.
[328] İbn Hazm, *Fisal*, II, 295.
[329] İbn Hazm, *Fisal*, II, 296.

gerçekten haberlerini aktarıp-verdiğimiz peygamberler ile sana haberlerini vermediğimiz peygamberlere de (vahyettik)"[330] âyetini getirir.[331]

Böylece Yusuf'un (a.s) kardeşleri hakkında bilgi veren İbn Hazm, aynı zamanda kendisine yapılmış ithamlara da cevap verdikten sonra Yusuf'a (a.s) yapılmış iftira ve ihtamları incelemeye başlar. Yusuf'un (a.s) kardeşini yanına almasını ve babasının onu bulmak için çok sıkıntılı günler yaşadığını bile bile yanına gidip hal hatırını sormadığını, yoksa kendisi ile babasının arası on gecelik mesafe olduğunu, ayrıca su kabını kardeşinin yükü içine gizlice koymasını ve hırsızlık yapmadıkları halde arkasından "*Ey kafile, sizler gerçekten hırsızsınız*" [332] diye seslenmesi için emretmesini, ona bilerek yaptığı günahlardan saydıklarını belirtir.[333]

Daha da "*Andolsun kadın onu arzulamıştı, -eğer Rabbinin kesin kanıt (burhan) ını görmeseydi -o da onu arzulamıştı*"[334] âyetini, Firavun'a hizmet etmesini ve zindanda iken "Efendinin katında beni hatırla" âyetini delil olarak aldıklarını söyler. Sonra bunlara cevap vermeye başlar.

Kardeşini yanında bir müddet bulundurup diğerlerini göndermesi, kendisine arkadaşlık etsin diye ve babasının haberini almak için, ayrıca diğer kardeşerinin tekrar dönüp gelmesini ummasındandır. Hepsini toplamak suretiyle böyle yaptığını belirtir. İlim ve marifet verilen peygamber hakkında bundan başkasını düşünmek hiçbir müslümana helal olmadığını ifade eder. "Muhalif olanların bize karşı nass'dan hiçbir delili yoktur. Bir müslümana anne babasına karşı ikram ve hürmetini unutması yakışmıyor, nasıl olur da peygambere yakışsın?" der.

Çünkü o babasından ayrıldıktan sonra onlardan hiç haberi olmadığını, sağ mı vefat etti mi? doğru bir haber getirecek kimsenin de bulunmadığını, tüccarlar ve mektup gönderilecek insanların emin olmadıklarını söyler. Babasının Filistinin "Kenan" bölgesinde olduğunu, kendisinin bulunduğu yerde ise diğer millet, başka adet, insana tapan din, ayrı bir dil olduğunu belirtir.[335] Buna delil olarak fırsat bulduğunda hemen babasını ve ailesini aldırttığına işaret eder.

---

[330] Nisa, 4/164.
[331] İbn Hazm, *Fisal*, II, 296.
[332] Yusuf, 12/70.
[333] İbn Hazm, *Fisal*, II, 296.
[334] Yusuf, 12/24.
[335] İbn Hazm, *Fisal*, II, 297.

Kendisinin gitmemesini ise Allah'ın emrini beklemesi olarak açıklar. Çünkü Allah ona rüyasında gösterdiği gibi onların boyun eğerek secdeye kapanacaklarını vaad etmişti. Nitekim babasını ve ailesini getirttiğinde onlar secdeye kapanarak, önünde boyun eğmişler ve kendilerini suçlu hissederek aff dilemişti. Bunları açıkladıktan sonra Yusuf'un (a.s) durumu böyle idi der.[336]

Daha sonra Yusuf'un (a.s) kardeşlerine *"Sizler gerçekten hırsızsınız"*[337] sözüne açıklık getirmeye başlar. İbn Hazm'a göre "O, bu sözünde doğru söylemiştir, çünkü onlar kendisini babasından çalarak satmışlardı. Yoksa Yusuf (a.s) su kabını çaldınız demedi, "*Melikin su kabını kaybettik*" [338] demiştir. Çünkü yanında bulamayan şey, hiç şüphesiz kayıp sayılır" der.[339]

Firavuna ettiği hizmete gelince o, takiyye yaparak hizmet ettiğini söyler. Böylece o yerin halkını adalet ve iyilikle yönetmekle onları kurtarmak istediğini belirtir. Belki de melik veya onun bazı ileri gelen kişileri Yusuf'un bu doğruluğundan ve hayırlı işlerinden dolayı imân ettiklerini, ayrıca bu sebeple kendi ehlini de yanına getirebildiğini, orasını rahat bir yaşam tarzına getirdiğini savunur. Eğer böyle yapmasaydı belki de bunun hiç birini yapamazdı ve bu işlerini gösteriş olarak değil, bizim şeriatımızın hilafına kendi şeriatıyla yapmıştır der. Bu sözlerine Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de "*Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol-yöntem kıldık*"[340] buyurduğunu delil getirmektedir.[341]

Ama anne babasının ve kardeşlerinin secde etmesi ise onların şeriatında mahzur görülmediğini aksine iyi bir iş olduğunu ve Allah'ın ona gösterdiği sadık rüya'nın gerçekleşmesi olduğunu ileri sürer. Bu secdenin de ibadet ve kulluk secdesi olmayıp meleklerin Âdem'e (a.s) ettiği selam ve hurmet secdesi gibi oduğunu savunur.[342]

Diğer ithamlarını da inceleyen İbn Hazm, şöyle der: "Yusuf'un (a.s) zindandaki arkadaşına "*Efendinin katında beni hatırla*"[343] sözünde ise zindandan

[336] İbn Hazm, *Fisal*, II, 297.
[337] Yusuf, 12/70.
[338] Yusuf, 12/72.
[339] İbn Hazm, *Fisal*, II, 298.
[340] Maide, 5/48.
[341] İbn Hazm, *Fisal*, II, 298.
[342] İbn Hazm, *Fisal*, II, 298.
[343] Yusuf, 12/42.

kurtulması için birine söylemesinde mahzur görmüyoruz. Bu da Yusuf'un (a.s) Allah'a dua etmekten gafil kaldığı anlamına gelmez. Yusuf'un (a.s) böyle demesi onu hayırlı işler yapmaya teşvik etmesidir. Teşvik iki yerde kişiye farzdır: biri, bir kimseyi zulümden kurtarmak için koşmaktır, diğeri ise hayır ve hasanat dua etmektedir."[344]

"*Şeytan, efendisine hatırlatmayı ona unutturdu*"[345] âyetindeki (hû) zamiri zindanda yanında bulunan gence dönüp, bunun manası "Yusuf'un (a.s) durumunu efendisine anlatmayı şeytan ona unutturdu olur" der.[346] "*Andolsun kadın onu arzulamıştı,-eğer Rabbinin kesin kanıt (burhan) ını görmeseydi -o da onu arzulamıştı*"[347] âyetinde ise "hiçbir şeyi araştırmadan Yusuf (a.s) zina yapmak için kadının iki ayağının ortasına oturmuştu (neredeyse zina yapacaktı) demeleri yanlıştır, böyle bir şeyi salih veya kendisini kötülüklerden koruyan birine söylemek bize mümkün değilken, bir Allah'ın elçişi hakkında nasıl düşünebiliriz" demektedir.[348]

Eğer bu görüş İbn Abbas'dan (r.h) rivâyet edilmiş ve isnadı da sahih derlerse, "Evet deriz, lakin Peygamberden başkasının sözü kesin olarak kabul edilmez. Hem de hiç şüphesiz ki, bu görüş ondan başkasından da rivâyet edilmemiştir. Belki de İbn Abbas (r.h) bu olayı doğru bilmeyen birinden almış da olabilir, çünkü peygambere isnad etmemiştir."[349]

Âyet ise şu iki anlama gelmektedir: ilki, Allah'ın Kur'an'da "*Her ümmet, kendi peygamberlerini (susturmak için) yakalamağa/dövmeye yeltendi*"[350] dediği gibi Yusuf (a.s) onu dövmeye çalışmıştı ama Allah, burhan göstermekle onu dövmekten menetmişti. O, bildi ki, kaçmak onun için daha iyi ve kendisinin temiz olduğunu gösterecekti. Şahid de gömleğinin arkasından yırtılmasından onun lehine şahidlik yaptı görüşündedir.

Diğeri ise, "hemme bihi" de cümle bitiyor ve ondan sonra yeni cümle başlar, burada ise Yusuf'da (a.s) kadına doğru hiçbir meyil yoktu, çünkü ona burhan gösterilmişti. Âyetin tevil gerektirmeyen zahiri budur. Böylece iki görüşte ortada

[344] İbn Hazm, *Fisal*, II, 298.
[345] Yusuf, 12/42.
[346] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 298.
[347] Yusuf, 12/24
[348] İbn Hazm, *Fisal*, II, 299.
[349] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 299.
[350] Mümin, 40/5.

olup ikisinde de kadını arzulama olayı bulunmamaktadır. Önceki görüşte bildirilen hemm/arzulamak kadını dövmek istemesi olup, karısını dövmek efendisine ihanet. Buradaki burhan ise nübüvvettir, eğer Allah'ın ismeti/günahtan koruması olmasaydı zinaya meyledecekti şeklinde değerlendirir.[351]

f. Musa (a.s) ve Annesi Hakkında

Ebû Muhammed İbn Hazm, Musa (a.s) konusunu ele alırken önceden yaptığı gibi âyetleri ve hadisleri sıralamaz. Hz. Musa konusunda kendisinden farklı düşünenlerin delil olarak öne sürdüğü herbir âyeti tek tek ele alıp, arkasından hemen cevap vermeye başlar. Önce Musa'nın (a.s) annesi hakkındaki âyetten bahseder. "*Musa'nın annesi ise, yüreği boşluk içinde sabahladı. Eğer kalbi üzerinde (sabrı ve dayanıklılığı) pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse onu açığa vuracaktı*"[352] âyetinin anlamı "Musa'nın (a.s) annesinin kalbi Musa (a.s) hakkındaki her türlü kaygı ve endişeden boş olarak sabahlamıştı olur. Çünkü Allah ona zaten Musa'yı (a.s) tekrar geri döndüreceğini vaad etmişti" der ve Kur'an'ın "*Onu biz sana tekrar geri vereceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız*"[353] âyetini delil gösterir. Her hangi biri "Musa'nın annesi Allah ona garanti verdikten sonra ondan ayrı kaldığı için endişe içinde sabahladı derse, bu aklı başında olan birinin düşüneceği şey değildir" demektedir.

Âyetin devamı olan "neredeyse onu açığa vuracaktı" sözünden kasıt "Allah'ın ona verdiği lütfu ve va'dinden dolayı neşesini açığa vuracaktı" anlamında olduğunu belirtir. Annesinin kız kardeşine "onu izle"[354] demesinin sebebi ise "Allah kudretiyle Musa'yı (a.s) düşmanı olan Firavun'un elinden nasıl kutardığını görmesi için söylemiştir" der.[355]

Sonra da Allah'ın "*Kardeşini başından tutup kendisine doğru çekiyordu*"[356] ve "*Ey anamın oğlu, sakalımı ve başımı tutma*"[357] âyetine işaret ederek, "kardeşinin saçı ve sakalından tutması, yaptığı bir masiyettir. Oysa Harun (a.s), kendisi gibi bir nebî idi, yaşı da ondan büyüktü ve onun hiç de suçu yoktu" dediklerini zikreder ve

[351] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 299–300.
[352] Kasas, 28/10.
[353] Kasas, 28/7.
[354] Kasas, 28/11.
[355] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 301.
[356] A'raf, 7/150.
[357] Taha, 20/94.

bu görüşlere itiraz ederek cevap vermeye başlar. Musa'nın (a.s) bunu iki şeyden dolayı yaptığını belirtir:[358]

Birincisi, "kardeşinin başından tutması, kavminin saptığını göz göre göre niye menetmemesi ve söyleyeceklerini dinlemek için kendisine bakmasını istemesidir. Yoksa Musa (a.s) kardeşinin saçından tutmamıştır, âyette böyle bir kelime yoktur, kim buna ziyade yaparsa Allah'a karşı yalan iftirada bulunmuştur. Harun'un (a.s) ona "*Ey anamın oğlu, sakalımı ve başımı tutma*"[359] demesi ise Musa (a.s) gelir gelmez kendisine saldıracağını düşünerek söz bulamadığından bunu söylemesi veya onun kızgın olduğunu görünce bu sözüyle onu durdurmak istemesidir. Çünkü âyette bizim dediğimizden başkasını gerektiren bir şey de yoktur ve o da kardeşine kesinlikle el uzatmamıştır" der.[360]

İkincisi ise, Musa'nın (a.s) nazarında kardeşi kınanmaya layık olduğundan, azarlamak için kafasından tutmak olduğunu belirtir. Çünkü Harun (a.s) onların saptığını gördüğü halde geride kaldığını söyler. Eğer bundan dolayı yapmışsa Rabbisi için kızmış ve Allah'ın rızasını kazanmak istemiştir. "Biz bunun gibi olaylardan enbiya'yı uzak tutamayız aksine peygamberleri bilerek ve masiyeti kasdederek yapmaktan uzak tutarız" der.[361]

İşte İbrahim'in (a.s) "*Din (Ceza) günü hatalarımı bağışlayacağını ummakta olduğum da O'dur*"[362] sözü ve Hz. Muhammed'e (s.a.v) "*Öyle ki Allah, senin geçmiş ve gelecek (her) günahını bağışlasın*"[363] denilmesinin sebebi, bu hataların hepsinin bağışlanmış olmasındandır. Çünkü peygamberler, ya unutkanlıktan ya da Allah'ın rızasını kasdederek, bu fiilleri yapmışlar ama isabet edemedikleri için hata etmişlerdir der.[364]

Daha sonra Musa'nın (a.s) Hızır'a (a.s) "*Tertemiz bir canı mı öldürdün*?"[365] demesini, bazıları onun yaptığı bir masiyet olarak niteliklerini kaydeder. Çünkü Hızır (a.s) herşeyin özünü açıklamadıkça Musa'nın bir şey sormayacağına dair söz

[358] İbn Hazm, *Fisal*, II, 301.
[359] Taha, 20/94.
[360] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 301.
[361] İbn Hazm, *Fisal*, II, 301.
[362] Şuara, 26/82.
[363] Fetih, 48/2.
[364] İbn Hazm, *Fisal*, II, 301.
[365] Kehf,18/74.

almıştı, Musa (a.s) ise bilmediği şeyi inkâr etti diyerek görüş ileri sürdüklerini, bunu da ona günah olarak nispet ettiklerini belirten İbn Hazm, burada onların lehine bir delil yoktur der.[366]

Cünkü Musa (a.s) "*Beni, unuttuğumdan dolayı sorgulama ve bu işimden dolayı bana zorluk çıkarma*"[367] diyerek kendisi açıklamıştır. Hızır'ın (a.s) ona ceza vermemesi de onu unuttuğundan dolayı idi, bunların hepsi bizim lehimize delildir diyerek görüşerini arzeder.[368] Bunun sebebi, Musa (a.s) işin zahirine bakarak çocuğu tertemiz görüyordu, oysa Hızır'ın (a.s) yanında onun kâfir olacağına ve katledilmesine dair birçok delilin bulunduğunu söyler.

Kur'an-ı Kerim'de Musa'nın (a.s) "*Ben onu yaptığım zaman şaşkınlardandım*" [369] sözünü Hz. Musa'yı itham etmek üzere delil olarak zikrettiklerini söyler ve onlara şu şekilde cevap verir. "Bu söz doğrudur, çünkü o, onun nübüvvetten önceki hali idi, bu dalalet/şaşkınlık gaybtan haberinin olmamasıdır." Nitekim Allah'ın Hz. Muhammed hakkında "*Seni dalalet/şaşkınlık içinde iken, doğru yola yöneltip iletmedi mi*?"[370] âyetindeki "dalalet"ten maksat "marifatullah'ı bilmemek" olduğuna işaret eder.[371]

İbn Hazm ile aynı görüşte olmayanlar, Allah'ın görülmesini istemenin zulüm olduğunu ve Benî İsrail'in böyle bir istekte bulunmasını Allah'ın zulüm addettğini,[372] Musa'nın (a.s) da Allah'ı görmek istediğini "Rabbim, bana kendini göster, seni göreyim"[373] âyetini delil getirerek bu sorunun cezayı gerektirdiğini bildiği halde görmek istediğini, dolaysıyla onun da zulüm yapmış olduğunu söylediklerini belirtir.

İbn Hazm, "Burada muarızlarımızın lehine olan bir delil yoktur. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi: Musa (a.s) Allah'ı, Benî İsrail'den önce görmek istemişti. Ondan önce bu sorunun caiz olmadığını muhtemelen bilmiyor ve bununla Allah'ın katında yüksek mertebeye ulaşmak istiyordu. İkincisi ise: Benî İsrail bunu

[366] İbn Hazm, *Fisal*, II, 301–302.
[367] Kehf, 18/73.
[368] İbn Hazm, *Fisal*, II, 302.
[369] Şuara, 26/20.
[370] Duha, 93/7.
[371] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 302.
[372] Bkz. Nisa, 4/153.
[373] A'raf, 7/143.

şüphesinden ve inadından dolayı istemişti, Musa (a.s) ise yukarıda belirttiğimiz gibi iyi niyetle istemiştir" der.[374]

g. Yunus (a.s) Hakkında

Yunus'un (a.s) durumunu inceleyen İbn Hazm, ona yapılmış olan ithamlara cevap vermek üzere muhalif görüşte olanların delillerini zikreder. İlk olarak Allah'ın "*O, öfkeli halde geçip gitmişti, bizim kendisini asla sıkıştıramayacağımızı*[375] *zannetmişti. Nihâyet karanlıklar içinde: senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum diye niyaz etti*"[376] âyetini, sonra da "*Eğer (Allah'ı çokça) tesbih edenlerden olmasaydı, onun karnında (insanların) dirilip-kaldırılacakları güne kadar kalakalmıştı.*"[377] Daha sonra da peygamberimize (s.a.v) hitaben: "*Şimdi sen, Rabbinin hükmüne sabret ve balık sahibi (Yunus) gibi olma; hani o, içi kahır dolu olarak (Rabbine) çağrıda bulunmuştu. Eğer Rabbinden bir nimet ona ulaşıp-yetişmeseydi, mutlaka kendisi yerilmiş ve çıplak bir durumda (karaya) atılmış olacaktı*"[378] âyetini ve en son olarak da "*Onu balık yutmuştu, oysa kendisi (kendini) kınanmış (sayanlardan) idi*"[379] âyetlerinden yola çıkarak Yunus'u (a.s) itham ettiklerini belirtir.[380]

Ayrıca "Allah'a kızandan ve kendisine onun gücü yetmez zanneden birinden daha büyük günahı olan kim olabilir? İşte o, kınanmayı haketmiş ve zalimlerden olduğunu kendisi de itiraf etmiştir. Dahası Allah Teâlâ peygamberini (s.a.v) onun gibi olmaktan menetmiştir" dediklerini de zikreder.[381]

İbn Hazm, bunları zikrettikten sonra "Bu âyetler onların lehine değil, asıl kendi lehine delil olduğunu söyleyerek cevap vermeye başlar. Önce "Allah'ın haber verdiği şudur ki, Yunus (a.s) kızgın halde gitmişti. Ama Rabbisine değil kavmine kızgındı, kim buna "Rabbisine" kelimesini katarsa Allah'a karşı iftira etmiş ve

---

[374] İbn Hazm, *Fisal*, II, 302.
[375] "Sıkıştırmak" anlamı verilen bu kelimenin aslı لـن نقــدر عليــه yani "Ona gücümüz yetmez" manasındadır.
[376] Enbiya, 21/87.
[377] Saffat, 37/143–144.
[378] Kalem, 68/48–49.
[379] Saffat, 37/142.
[380] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 302–303.
[381] İbn Hazm, *Fisal*, II, 303.

Kur'an'a ondan olmayan bir sözü ziyade yapmış olur. O kavmine kızmakla Allah'ın muradına muvafakat edemediğinden dolayı cezalandırılmıştır" der.[382]

"*Zannetti ki, bizim ona gücümüz yetmez*" [383] âyetine "gücü yetmez" manasını verenlerin aklı, ya kadınların aklından daha zayıf, ya da cehaletin dibine batmıştır. Kendisi gibi bir insanın gücünün yettiğini bildiği halde, kavmine peygamberlikle gönderen Allah'ın güçünün yetmeyeceğini sanması muhaldir. Efdal olan, peygamberimiz (s.a.v) "Beni, Yunus b. Matta'dan üstün tutmayın" [384] buyurmasına rağmen, nasıl böyle söylenir? diye karşı çıkmaktadır.

Ona göre âyetin anlamı Kur'an-ı Kerim'de "*Ama ne zaman onu deneyerek, rızkını kıssa, hemen: 'Rabbim beni önemsemedi' der*" [385] âyetinde geçtiği gibi "Rızkını kısmak ve daraltmak" anlamındadır. İbn Hazm'ın yorumuna göre: "Yunus (a.s) kendisinin kavmine kızarak gitmesini iyi iş olarak düşünmesinden, Allah'ın kendisinin rızkını daraltmayacağını zannetmesidir" şeklindedir. Önceden belirtildiği gibi "Hz.Muhammed'in (s.a.v) "*Balık sahibi (Yunus) gibi olma*" [386] denilerek nehyedilmesi, onun, kavmine kızmasının yasaklanması, müşriklerin söylenti ve eziyetlerine sabretmesinin emredilmesidir" demektedir.[387]

Ayrıca "yerilme ve kınanmayı haketmesi ise, daha önce de belirttiğimiz gibi peygamberler hayır sanarak yaptığı bir işi Allah'ın muradına uygun düşmezse, dünyada iken hemen cezalandırılırlar. Bundan dolayı o, kendisinin zalimlerden olduğunu ikrar etmiştir. Zulüm ise, 'her hangi bir şeyi layık olmayan yere koymaktır' yoksa o zulüm olduğunu bildiği halde kasten yapmamıştır" diyerek konuya son vermektedir.[388]

h. Davud (a.s) Hakkında

Davud'u (a.s) inceleyen İbn Hazm, önce onun hata yaptığına dair söylenen ve ileri sürülen görüşleri belirtir. [389] Kendilerine dayanak olarak tutundukları

[382] İbn Hazm, *Fisal*, II, 303.
[383] Enbiya, 21/87.
[384] İbn Hacer, *a.g.e.,* VI, 500.
[385] Fecr, 89/16.
[386] Kalem, 68/48.
[387] İbn Hazm, *Fisal*, II, 303.
[388] İbn Hazm, *Fisal*, II, 304.
[389] İbn Hazm, *Fisal*, II, 304–305.

delillerden biri de Allah'ın "*Sana o davacıların haberi geldi mi? Hani onlar mihraba (Davud'un bulunduğu yere girmek için) yüksek duvardan tırmanmışlardı. Davud(un yanın)'a girdiklerinde, o, onlardan ürkmüştü; onlar dediler ki: "Korkma, iki davacıyız, birimiz diğerimize haksızlıkta bulundu. Şimdi sen aramızda hak ile hükmet, kararında zulme sapma ve bizi doğru yolun ortasına yöneltip-ilet. "Bu benim kardeşimdir, doksan dokuz koyunu vardır, benimse bir tek koyunum var. Buna rağmen "Onu da benim payıma (koyunlarıma) kat" dedi ve bana konuşma (tarzın) da üstün geldi." (Davud) Dedi ki: "Andolsun senin koyununu, kendi koyunlarına (katmak) istemekle sana zulmetmiştir. Doğrusu, (emek ve mali güçlerini) birleştirip katan (ortak) lardan çoğu, birbirlerine karşı tecavüz ederler; ancak imân edip de salih amellerde bulunanlar başka. Onlar da ne kadar azdır." Davud, gerçekten bizim onu denemeden geçirdiğimizi sandı, böylece Rabbinden bağışlanma diledi ve rükû ederek yere kapandı ve (bize gönülden) yönelip-döndü. Böylece onu bağışladık. Şüphesiz onun bizim katımızda gerçekten bir yakınlığı ve varılacak güzel bir yeri vardır*"[390] âyetlerini sunduklarını belirtir.

Sonra da şöyle der: "Bu söz doğru ama alaycı, yalancı ve Yahudiler'in ortaya attıkları hurafeleri delil olmaz. Hiç şüphesiz bu iki kişi, âdemoğullarından olup, gerçekten biri diğerine tecavuz edip, koyunları hakkında anlaşmazlığa düşen insanlar hakkında olduğu Kur'an âyetiyle sabittir."[391]

Kim bunları "kadınlar şeklinde gözüken melekler idi" derse, kesin Allah'a karşı yalan söylediklerini, Kur'an'a ziyade yaptıklarını, aralarında tartışma ve koyun meselesinin bulunmadığını, Allah'ın "hasm olarak geldi" âyetinde (hâşâ) yalan söylediğini ve kendilerinin doğru olduklarını ileri sürmüş olurlar. Bu iki kişinin melekler olduğuna kanaat getirmek ise küfrün ta kendisi olduğunu belirterek böyle bir rezillikten Allah'a sığınırız şeklinde itiraz etmektedir.[392]

Bu olayların altında Tevrat'tan geçen haberlerin bulunduğunu savunur. Çünkü Kur'an'da bulunmayan olaylardan bahseder: "Bizden olan (müslümanlardan) hiçbir kişi kendi komşusunun karısına âşık olup da, sırf onunla evlenmek isteyip kocasını öldürülmesi için kasten şavaşa göndermesi, kuşları seyretmek için de

[390] Sad, 38/21–25.
[391] İbn Hazm, *Fisal*, II, 305.
[392] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 305.

namazı bırakması düşünülemez. Zira bunlar, takva sahipleri ve hayırlı insanların yapacağı işlerden değildir. Aksine sefih, ahmak, fasık ve isyancı insanların yapacağı kötü ve çirkin amellerdir. Bunun gibi işleri kendisine kitap verilip, ağzından Allah'ın kelamı çıkan, faziletli peygambere nasıl yakıştırılır? Oysa peygamberler ve melekler, ehli arz için istiğfar ederler" der ve Kur'an-ı Kerim'in "*Rablerini hamd ile tesbih etmekte, O'na imân etmekte ve imân edenlere mağfiret dilemektedirler: "Rabbimiz, rahmet ve ilim bakımından her şeyi kuşatıp-sardın; tevbe edenlere ve senin yoluna tabi olanlara mağfiret et ve onları cehennem azabından koru*"[393] âyeti ile delil getirir.

İbn Hazm'a göre "*Davud (a.s), gerçekten bizim onu denemeden geçirdiğimizi sandı*"[394] âyetinin anlamı, Davud'un (a.s) Allah'ın kendisine verdiği mülk ve genişliğini, kendisi için fitne/deneme olduğunu sanmasıdır. "*Böylece onu bağışladık*" âyeti ise "Biz onun bu zannını bağışladık" demektir der ve peygamber'in (s.a.v) "bizim kalbimizi dinine sabit kıl"[395] diye dua etmesini de delil olarak zikreder.[396]

i. Süleyman (a.s) Hakkında

Süleyman'a (a.s) yapılmış olan ithamları ele alan İbn Hazm, ona büyük günah işlemeyi nispet edenler, Kur'an-ı Kerim'in "*Andolsun, biz Süleyman'ı denemeden geçirdik. Tahtının üstünde bir ceset bıraktık. Sonra (eski durumuna) döndü*"[397] âyetini delil olarak zikrettiklerini belirtir.[398]

İbn Hazm bunlara cevap olarak şöyle der: "âyette geçen "fitne" denemeden başka bir sey değildir." Ona göre Allah, Süleyman'ı (a.s) denemek için ona mülk vermiştir. Çünkü fitne/deneme ile Allah bazılarını hidâyete erdirdiğini, bazılarını da yoldan çıkardığını vurgulayan İbn Hazm, sözüne delil olarak Kur'an'da geçen Musa'nın (a.s) "*Bu da senin denemenden başkası değildir. Onunla sen dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete eriştirirsin*"[399] âyeti ile Ankebût sûresinin "*İnsanlar imtihandan geçirilmeden, sadece imân ettik demeleriyle bırakılıvereceklerini mi*

[393] Mümin, 40/7.
[394] Sad, 38/24.
[395] İbn Mace, Dua, 2.
[396] İbn Hazm, *Fisal*, II, 305.
[397] Sad, 38/34.
[398] İbn Hazm, *Fisal*, II, 306.
[399] A'raf, 7/155.

sandılar? Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır"[400] âyetini delil getirmiştir. Allah'ın Süleyman'ı (a.s) denemeden geçirmesini, sadece onun faziletinin ortaya çıkmasını sağlamak olduğunu belirten İbn Hazm, diğer görüşlerin hepsini Yahudilerin ve onlar gibi zındıkların uydurması olduğunu söyler.[401]

Ama kürsüye bırakılmış cesedin ne olduğuna dair hiçbir açıklama getirmeyen İbn Hazm, şöyle der: "Kürsüye bırakılmış cesed ise Allah'ın istediğini gerçekleştirmesidir. Bu cesedin ne olduğuna dair ne Kur'an'da ne de sahih sünnette hiçbir şey bildirilmediği için, onun ne olduğunu bilemeyiz, Allah'ın indirdiği âyetlerinin hepsine doğrudur, hepsi de Allah'ın katındandır deriz." Onun kürsüsünde bulunan cesed, Süleyman'ın (a.s) suretindeki cinnî idi diyenlere ve bunun gibi ileri sürülen diğer görüşlere şiddetle karşı çıkan İbn Hazm, bunların hepsi ya isnadı sahih olmayan hadisler ya da delilsiz ileri sürülen hurafeler olduğuna kanaat getirir.[402]

Daha sonra ise Kur'an'da geçen "*Gerçekten ben mal sevgisini Allah'ı anmaktan daha çok istedim dedi, Nihâyet güneş battı. (O zaman:) onları bana tekrar getirin dedi. Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı*"[403] âyetini Süleyman (a.s) hakkında olduğunu ileri sürdüklerini belirterek onlara karşı çıkar. Çünkü İbn Hazm'a göre bu âyet zahirdeki anlamı "Süleyman (a.s) güneş batana kadar Allah'ı zikretmek için malı istedi veya o atlar gözükmeyip gidene kadar istedi, sonra o atları tekrar getirtip hürmet ve ikramından dolayı bacaklarını ve boyunlarını sıvazladı" olmaktadır.[404] "Bunları seyretmekle namaz vaktini geçirdi ve o atları öldürdüğü yönündeki rivâyetlerin hepsi hurafedir" demiştir.[405]

j. Muhammed (s.a.v) Hakkında

Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında araştırma yapan İbn Hazm, onun hakkındaki bütün ithamlara cevap vermek için, geniş açıklamalarda bulunmaktadır.

---

[400] Ankebut, 29/2–3.
[401] İbn Hazm, *Fisal*, II, 306.
[402] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 306.
[403] Sad, 38/32–33.
[404] İbn Hazm, *Fisal*, II, 307.
[405] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 306.

Onun büyük günah işlediğine dair görüş ileri sürenler, ithamlarına şu âyet ve hadisleri delil göstermişlerdir:

1. "*Eğer Allah'ın geçmişte bir yazması (söz vermesi) olmasaydı, aldıklarınıza karşılık size gerçekten büyük bir azab dokunurdu*."[406]

2. "*Kendisine o kör geldi diye surat asıp yüz çevirdi*."[407]

3. "*Battığı zaman yıldıza andolsun*" [408] âyeti ile ilgili Garânîk hadisesidir.[409]

4. "*Biz senden önce hiç bir Resül ve Nebi göndermiş olmayalım ki, o bir dilekte bulunduğu zaman şeytan, onun dileğine (bir kuşku veya sapma unsuru) katıp-bırakmış olmasın. Ama Allah, şeytanın katıp-bırakmalarını giderir, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırıp-pekiştirir*."[410]

5. "*Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşâallah demedikçe) hiçbir şey için 'bunu yarın yapacağım' deme*."[411]

6. "*İnsanlardan çekinerek Allah'ın açığa vuracağı şeyi kendi nefsinde saklı tutuyorsun; oysa Allah, kendisinden çekinmene çok daha layıktır*."[412]

7. "Sizin azabınız bana şu ağacın altında gözüktü."[413]

8. "Azap gelseydi, Ömer'den başka kimse ondan kurtulamazdı."[414]

9. "*Allah, senin geçmiş ve gelecek (her) günahını bağışlasın.*"[415] Eğer günahı olmazsa bu âyet niçin inmiştir? şeklinde karşı ithamda bulunmuşlardır.

---

[406] Enfal, 8/68.
[407] Abese, 80/1–2.
[408] Necm, 53/1.
[409] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* VIII, 558. Rivâyet edildiğine göre: Bir gün Peygamber efendimiz (s.a.v) Kureyşten bir topluluğun arasında oturduğu bir sırada Necm Suresi nazil oldu ve Hz. Peygamber (s.a.v) de bu sureyi okumaya başladı. 19–20. âyetlere: "Gördünüz mü haber verin, Lat ve Uzza'yı ve üçüncü (put) olan Menat'ı?" geldiğinde birdenbire "Bunlar yüce putlardır ve onlardan şefaat beklenilebilir" dedi. Bundan sonra Necm Suresi'ni sonuna kadar okudu ve sonunda secde yaptı. Bütün Müslümanlar ve Kureyşli müşrikler de secdeye kapandılar, çünkü müşrikler diyorlardı ki: "Şimdi Muhammed'le aramızda hiç bir fark kalmadı; biz de Allah'ın yaratıcı ve rızık veren olduğunu kabul ediyoruz ve bu taptığımız putların sadece O'nunla aramızda şefaatçi olduğuna inanıyoruz." Geniş bilgi için bkz. Murat Kayacan, *"Bir İftiranın Anatomisi: Garanik Olayı"*, Haksöz Dergisi, Sayı:131, İstanbul 2002, s. 17.
[410] Hacc, 22/52.
[411] Kehf, 18/23–24.
[412] Ahzab, 33/37.
[413] Müslim, Cihad, 58.
[414] Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Muhatasaru Tefsîri't-Taberî,* (thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Salih Ahmed Rızâ), I, yrs., ts., Dâru's-Sâbûnî, s. 312; Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,*VIII, Beyrut 1408/1988, s. 31.
[415] Fetih, 48/2.

10. "Yusuf'un çağrıldığı şeye davet edilseydim, kabul ederdim"[416]

Karşı tarafın delillerini bu şekilde sıralamamızın sebebi, İbn Hazm'ın kendisinin aynı şekilde sunmuş olmasından dolayıdır.[417] Ama o, cevap verirken sırayı göz önünde bulundurmaz. Şöyle ki, Peygamber'in (s.a.v) "Yusuf'un çağrıldığı şeye davet edilseydim, kabul ederdim" demesi, "Yusuf'un (a.s) yerinde olup, zindandan çıkmaya davet edilseydim, daveti kabul ederdim anlamındadır. Çünkü o, ellerini kesen kadınların suçlarını itiraf etmeleri veya kendisinin günahtan berî olduğuna dair haber gelmedikçe, daveti kabul etmediğini[418] belirterek, bu olaya hadisin kendisi delildir" diyerek hadisi tam olarak "Eğer ben Yusuf (a.s) gibi uzun vakit zindanda kalsaydım, sonra da (oradan çıkmam için) davet edilseydim mutlaka kabul ederdim" şeklinde sunar.[419]

"*Allah, senin geçmiş ve gelecek (her) günahını bağışlasın*" [420] âyetine gelince, önceden de belirttiği gibi "Peygamberler, ya unutmaktan ya da hayır yapmaya yönelirken Allah'ın muradına muvafik olamadıklarından dolayı küçük günah işlemiş olabilirler, ama onların günahlarının hepsi affedilmiştir" demiştir.[421]

"*Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey (fidye)'den dolayı size büyük bir azap dokunurdu*" [422] âyetindeki hitabın Hz. peygambere değil müslümanlara yönelik olduğunu belirten İbn Hazm, Bedir savaşında ele geçirilen ganimetler konusunu tartışmakla günaha giren müslümanlar olduğunu belirterek söz konusu âyeti "*(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: "Ganimetler Allah'a ve Resülüne aittir. O halde, eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Resülüne itaat edin*"[423] âyeti ile tefsir eder.[424]

"Sizin azabınız bana şu ağacın altında gözüktü" ve "Azap nazil olsaydı, Ömer'den başka kimse ondan kurtulamazdı" hadislerini inceleyen İbn Hazm, bu hadislerin isnadının sahih olmadığını ileri sürer ve "Bu rivâyet sahih olsa bile daha

[416] Buhari, Enbiya, 11, 19; Müslim, İman, 238; Tirmizi, Tefsir, 1.
[417] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 308–309.
[418] Bkz. Yusuf, 12/50.
[419] İbn Hazm, *Fisal*, II, 310.
[420] Fetih, 48/2.
[421] İbn Hazm, *Fisal*, II, 310.
[422] Enfal, 8/68.
[423] Enfal, 8/1.
[424] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 310

önce zikrettiğimiz gibi hayır işlemek niyetiyle yapmış olduğu işinde, Allah'ın muradına muafakat edememiştir" der.[425]

"*Kendisine o âma geldi diye surat asıp yüz çevirdi*"[426] âyetini ele alan İbn Hazm, Peygamber Efendimizin Kureyş'in ileri gelenlerine İslâm'ı anlatırken o âmanın geldiğini belirterek "Resülullah (s.a.v) Kureyş büyüklerinin imân etmesiyle çok kişinin imân edeceğini umduğu için bütün gücüyle onlara yönelmişti. O sırada âma kişi gelmekle peygamberi tebliğ'den men etmişti. Peygamber Efendimiz bu büyük hayrı kaybetmek korkusuyla böyle bir tavırda bulunmuştur. Daha sonra Allah'ın ikazı ile bu takva ve fazilet sahibi olan âma adama yönelmiştir" şeklinde açıklık getirir.[427] Hemen arkasından "Garânîk Hadisesi" adıyla meşhur olan "Bunlar yüce putlardır ve onlardan şefaat beklenilebilir" şeklindeki rivâyeti araştıran İbn Hazm, bu rivâyetin yalan ve mevzu olduğunu belirterek kesinlikle sahih değil, manasının da doğru olmadığını ileri sürerek şiddetle karşı çıkar.[428]

Daha sonra "*Biz senden önce hiç bir resül ve nebi göndermiş olmayalım ki, o bir dilekte bulunduğu zaman şeytan, onun dileğine (bir kuşku veya sapma unsuru) katıp-bırakmış olmasın. Ama Allah, şeytanın katıp-bırakmalarını giderir, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırıp-pekiştirir*"[429] âyetini zikrederek, bu âyetin anlamına şu şekilde açıklık getirir: "Karşı tarafın bu âyete dayanarak peygamberin (s.a.v) aleyhine getirecekleri hiçbir delili yoktur, çünkü bu âyette geçen emânî/dilekler, "nefiste bulunan dilek olup" Hz. Peygamberin amcası Ebû Talib'in müslüman olmasını dilemesi gibidir. Ayrıca Uhud savaşında galip gelmeyi istemesi de bu türdendir. İşte Allah'ın Kur'an'da zikrettiği emânî/dilekler, bundan başkası değildir. Yoksa Peygamber (s.a.v) masiyeti asla temenni etmemiştir, âyetin zahiri de budur."[430]

Kehf suresinde geçen "*Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe) hiçbir şey için bunu yarın yapacağım deme*"[431] âyetini ise, "Kasten değil, unutkanlıktan dolayı olduğu için azarlanmaya layık olmuştur der ve âyetin devamı

[425] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 310–311.
[426] Abese, 80/1–2.
[427] İbn Hazm, *Fisal*, II, 311.
[428] İbn Hazm, *Fisal*, II, 311.
[429] Hacc, 22/52.
[430] İbn Hazm, *Fisal*, II, 311.
[431] Kehf, 18/23–24.

buna delildir, diyerek "*Unuttuğun zaman Rabbini an*"[432] şeklinde âyetin devam ettiğini belirtir.[433] Arkasından bu konuyla ilgili meseleleri ele alarak, sorulması muhtemel olan soruları da cevaplandırır.[434]

Böylece peygamberlerin masumiyetine dair deliller getiren İbn Hazm, Allah resüllerine hataen veya unutma dışında hiçbir şekilde günah ve masiyet isnad etmez. Ayrıca onlara kasten de suç işleyebilir diyenleri şiddetle eleştirir ve görüşlerini tenkit eder. Peygamberler konusunu burada tamamlayıp arkasından melekler konusuna geçer.[435]

k. Melekler Hakkında

Daha önce de melekler konusundan bahseden İbn Hazm, sözüne "Önceden de ele aldığımız Hârût ve Mârût konusuna daha da fazla açıklık getirmek istiyoruz" şeklinde başlamaktadır.[436] Hârût ve Mârût adında iki meleğin Babil şehrine indirilip Allah'a karşı oldukları, içki içtikleri, yanlış hükümler verdikleri, Allah'ın haram kıldığı insanları öldürdükleri, bunun hepsini Allah'ın "İsm'i-A'zam'ı" ile yaptıklarını sonra da zühre yıldızına dönüştükleri isnad ve ithamına şiddetle karşı çıkar. Çünkü meleklerin bunun gibi işlerden berî olduğunu Kur'an'ın "*Biz melekleri ancak hak ile indiririz. O zaman onlara mühlet verilmez*"[437] âyetiyle ispat eder. Ayrıca meleklerin sadece peygamberlere vahiy getireceklerini ortaya koyar ve başka bir şekilde yeryüzüne inmeyeceklerini ileri sürer. Böylece peygamberler dışında melekleri kimsenin göremeyeceğini belirtir. Sözüne delil olarak "*Eğer peygamberleri bir melek kılsaydık, muhakkak ki onu insan suretine sokardık*"[438] âyetini getirir.

Eğer melekler diğer insanlara da gözükürse, işte o zaman Allah'ın azabının geleceğini belirten İbn Hazm, Kur'an-ı Kerim'in "*Eğer biz öyle bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine göz bile açtırılmazdı*"[439] âyetini ve "*Bizimle karşılaşmayı ummayanlar: Bize ya melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görmeliydik, dediler. Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibre kapılmışlar ve*

[432] Kehf, 18/24.
[433] İbn Hazm, *Fisal*, II, 311–312.
[434] İbn Hazm, *Fisal*, II, 312–322.
[435] İbn Hazm, *Fisal*, II, 323.
[436] İbn Hazm, *Fisal*, II, 323.
[437] Hicr, 15/8.
[438] En'am, 6/9.
[439] En'am, 6/8.

azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir. (Fakat) Melekleri görecekleri gün, günahkârlara hiçbir sevinç haberi yoktur"[440] âyetlerini delil olarak gösterir.[441]

Babile inen Hârût ve Mârût'un melekler olduğuna karşı çıkan İbn Hazm, daha önce de belirttiği gibi Hârût ve Mârût hakkında iki görüşün olduğunu, üçüncü görüşün olmadığını iddia eder. Birinci görüşe göre, Allah Babil'e hiçbir melek indirmemiştir. Çünkü âyetteki "mâ" nefi edatı olup "Babil'e hiçbir melek indirilmemiştir"[442] anlamındadır. Böylece Hârût ve Mârût cin çeşidinden bir tür olup Allah'a karşı olan şeytandan bedel cinlerdir.

İkinci görüşe göre ise bu ikisi gerçekten melek olup hak şeriatla peygamberlere inmişler ve onlara hakikatleri öğretmişlerdir. Ayrıca kendilerinin fitne/deneme maksatı ile indirildiklerini belirterek onları küfürden sakındırmışlardır. Ama daha sonra Allah, Tevrat ve İncil'i neshettiği gibi onların da şeriatlarını neshetmiştir. Böylece cinler o neshedilmiş şeyleri insanlara öğretmek suretiyle küfre girmişlerdir. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: "Lakin insanlara sihir öğreten şeytanlar kâfir oldular. Oysa Babil'e iki melek indirilmemiştir."[443]

Ayrıca Hasan el-Basrî'nin "Melekeyn" kelimesini kesreli olarak "Melikeyn" okuduğunu belirterek[444] bunların Babil'de bulunan zorba iki melik olabileceği görüşüne karşı çıkar. Bilindiği gibi "Babil"in Kûfe şehrinin yanında olduğunu, orada da hiçbir Hârût ve Mârût adında iki melikin olmadığını ileri sürerek, bu görüşün uydurma ve hurafe olduğunu belirtir.[445]

Daha sonra bazı insanların İblisin de meleklerden olup, Allah'a asi olduğu fikrini ileri sürdüklerini belirterek, onların fikirlerinin doğru olmadığına dair deliller getirir. getirdiği bu delilleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. "*Hani meleklere: Âdem'e secde edin, demiştik; İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi*."[446]

2. "*Şimdi siz beni bırakıp da onu (şeytanı) ve onun zürriyetini mi dost ediniyorsunuz*?"[447] Meleklerin ise zürriyeti olmaz.

---

[440] Furkan, 25/21–22.
[441] İbn Hazm, *Fisal*, II, 324.
[442] Bakara, 2/102. ما انـزل علـي الملكيـــن ببابـــل "Babil'e iki melek indirilmemiştir."
[443] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 325.
[444] İbn Hazm, *Fisal*, II, 324.
[445] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 325.
[446] Kehf, 18/50.

3. "*Çünkü o ve yandaşları, sizin onları görmeyeceğiniz yerden sizi görürler*."[448]

4. "*Cinleri de daha önce zehirli ateşten yaratmıştık*."[449]

5. "Melekler nurdan yaratılmıştır."[450]

6. "Şüphesiz tezek ve kemik, cin kardeşlerimizin azığıdır."[451]

Bu delillerini ileri sürdükten sonra: "Şüphesiz ki nur ateş değildir. Buna göre cinler de melek değillerdir. Melekler Kur'an nass'ı ile şeçilmiş ve mükerrem varlıklardır. Cinler ise insanlar gibi bazıları övülmüş bazıları da zemmedilmiştir" der.[452]

Daha sonra "Eğer birileri: '*yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın*'[453] âyeti hakkında sorarlarsa, bu kendilerini tezkiye etmektir deriz" şeklinde ihtimal olan soruları cevaplandırır.

İbn Hazm, insanın kendi nefsini tezkiye etmesinin (övünmesinin) iki ceşit olduğunu belirtir. Birincisi: Diğer insanları küçültmek için yapılan övünmedir ki, bu hoş karşılanmayan, zemmedilmiş tezkiyedir. İkincisi ise, hakkı ortaya çıkarmak için söylenmiş şeylerdir. Peygamber Efendimizin "Ben Âdem evladının efendisiyim. Bu sözümde övünme yok"[454] ve "Diğer peygamberlerden altı şeyde üstün oldum"[455] demesi gibidir. Ayrıca Yusuf'un (a.s) "*Beni ülkenin hazinelerine tayin et. Çünkü ben onları çok iyi korurum ve bu işi bilirim*"[456] sözünün de bu kabilden olduğunu ileri sürer.[457] Bundan dolayı Havârîler'in "Biz Allah'ın yardımcılarıyız"[458] demeleri gibi biz de "Biz müslümanlarız, insanlar için çıkarılmış hayırlı ümmetiz" diyebileceğimizi belirtir.[459]

---

[447] Kehf, 18/50.
[448] A'raf, 7/27.
[449] Hicr, 15/27.
[450] Müslim, Zühd, 60.
[451] Buhari, Vudû, 21.
[452] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 326.
[453] Bakara, 2/30.
[454] Tirmizi, Tefsir, 18.
[455] Müslim, Salât, 5.
[456] Yusuf, 12/55.
[457] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 326.
[458] Ali İmran, 3/52.
[459] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 326.

l. Delilsiz İnananların Mümin Olup Olmadığı Hakkında

Kelamî konuların biri olan taklid meselesi üzerinde duran İbn Hazm, diğer Ehl-i İslâm'dan farklı düşünür. Bir kimsenin delil getirmedikçe ve delil getirmesini istemeden, mümin olup olmadığı konusunu geniş şekilde ele alır. Sözlerine, daha önceden de yaptığı gibi karşı tarafın delillerini belirtmekle başlar. Bu konuda İbn Cerir et-Taberî (ö.310/923) ve Ebu'l- Hasan el Eş'arî'ye karşı cephe almaktadır.

İlk olarak şöyle der: "Muhammed b. Cerir et-Taberî ve el-Eş'arî şöyle dediler: Kişi, (inancına) delil getirirse müslüman olur, aksi halde müslüman olamaz."

Taberî'ye göre ihtilam olan bir gencin veya hayız gören bir kadının, Allah'ın esma ve sıfatlarını delilleriyle bilmedikçe kâfir olduğunu belirtir. Ayrıca herhangi bir erkek veya kız çocuğun yedi yaşına geldiğinde, ona Allah'ın esma ve sıfatlarını delilleriyle öğrenmesinin vacib olduğu görüşününde olduğunu zikreder.

Eş'ârîlere göre ise, çocuğa buluğ yaşından sonra delilleriyle öğrenmesinin vacib olacağını söylediklerini belirtir. Diğer Ehl-i İslâm'a göre ise "Bir kimse, kalbiyle şüphesiz inanırsa, dili ile Allah'tan başka ilah yok, Muhammed onun elçisidir, onun getirdiklerinin hepsi haktır diye ikrar ederse ve Muhammed'in (s.a.v) dininden başka dinlerin hepsinden berî olursa, o kimsenin müslüman olduğuna hükmettiklerini" belirtir.[460]

Taberî ve Eş'ârîler'in, ümmetin çoğunluğu taklidi hoş karşılamadıklarını, aksine zemmedilmiş olduğuna ittifak ettiği görüşünde olduklarını zikreden İbn Hazm, dayanaklarının şunlar olduğunu belirtir.

a. "*Babalarımızı bir din üzere bulduk, biz de onların izlerine uyarız*."[461]

b. "*Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz (din)den daha doğrusunu getirmişsem (yine mi bana uymazsınız)*?"[462]

c. "*Ya atalarının aklı bir şeye ermez ve doğru yolu da bulmamış idiyseler*?"[463]

d. "*Eğer doğru söylüyorsanız delillerinizi getirin*"[464]

e. "Kabirde yatanı melekin sorgulması"[465] hadisini de zikretmişlerdir.

---

[460] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 327.
[461] Zuhruf, 43/23.
[462] Zuhruf, 43/24.
[463] Bakara, 2/170.
[464] Bakara, 2/111.

Bu hadise dayanarak delil getirmesini istemeyen tasdik etmiş değillerdir. "Çünkü ilim, delil istemek suretiyle, bir şeyi olduğu gibi kabul etmektir" demişlerdir. Hatta Allah'ın Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde kendi rububiyetini ve peygamberin nübüvvetini ispat ettiğini belirterek delilsiz, boş iddia ile hidâyeti birbirinden ayıramayız, Allah ilim öğrenmeyi vacib kıldı, bize de delil getirmesini istemeyi emretti, ilmin sadece onunla olacağını, delil istemeksizin ilim olmayacağı fikrini ileri sürdüklerini belirtir.[466]

Daha iyi anlaşılması için şu şekilde sıralamak istiyoruz:

a. Delil olmadan boş iddia ile hidâyet birbirinden ayrılmaz. (Atalarımızın tutundukları yol doğru mu? yanlış mı?)

b. Allah Teâlâ, bize de delil getirmelerini istemeyi emretti.

c. İlim sadece delille olacak, delilsiz ilim (inanç), ilim değil şüphe ve zandır.

d. Allah ilim öğrenmeyi vacib kıldı

Bunların görüşlerinin bazılarına karşı çıkan İbn Hazm, bazı görüşlerine de katılır. İbn Hazm'a göre de taklid helal değildir. Çünkü ona göre taklid, "Peygamberden (s.a.v) başkasının sözüne hiçbir delilsiz inanmaktır" bu ise nehyedilmiş şeylerden olup hükmü de haramdır.[467] Ama peygamberin (s.a.v) sözünü almaya ve onun getirdiklerine tabi olmaya emredilmişiz, onun sözünü terkedene şiddetli azab vardır. Bu sözlerine delil olarak Kur'an-ı Kerim'in "*Rabbinizden size indirilene uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin*"[468] âyetini göstermektedir. Eş'ârîler'in ileri sürdükleri "Delil olmadan boş iddia ile hidâyet birbirinden ayrılmaz" sözünü, İbn Hazm iki kısma ayırmaktadır:

Birincisi, "Bazı insanlar vardır ki, onlar Peygamberin nübüvvetini işittikleri zaman, kendisinin peygamberliğine dair delil göstermedikçe ikna olmaz, gönlü rahat etmez. Dolaysıyla delil getirmesini istemeli ve mucizesini görüp tasdik etmelidir. Eğer delil göstermesini istemeden ölürse, şüpheli halde, kâfir olarak ölmüş olur, bu

---

[465] Buharî, İlm, 24.
[466] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 327–328.
[467] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 329.
[468] A'raf, 7/3.

konuda ümmetin vardır" der. Bu sözlerine de delil olarak "*Ey insanlar kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun*"[469] âyetini gösterir[470]

İkincisi ise "Hiçbir delil istemeden, tartışmaya girmeden ve şüphelenmeden, gönül rahatlığı ile peygamberliği kabul edenler. Bu kimseler de insanların çoğunluğu olan kadınlar, tüccarlar, zenaatkarlar, çiftçiler, âbitler ve tartışma ve cedeli sevmeyen imamlar bu gruptandır. Bu kimselere Allah kendi fazlı keremiyle küfrü ve masiyeti çirkin göstermiş, kalblerinde imânı süslemiş ve doğru insanlar olarak isimlendirmiştir"[471] der. Bu sözlerine de delil olarak Allah'ın Hucurat suresinde geçen "*Allah size imânı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır. Bu, Allah'tan bir lütuf ve nimettir. Allah alîmdir, hakîmdir*"[472] âyetini gösterir. Ayrıca Allah'ın bu âyette hiçbir delil zikretmediğini vurgular[473] ve Eşârîler'in delil gösterdiği âyet ise peygamberin getirdiğine zıt olan şeyler hakkında olup, müslümanlardan değil, sadece kâfirlerden delil istenileceğini ileri sürerek, ikisinin arasındaki farkın açık ve besbelli olduğunu söyler.[474]

Eş'ârîler'in ileri sürdükleri "İlim sadece delil istemekle olur, delilsiz ilim (inanç), ilim değil şüphe ve zandır" sözünü doğru bulmayan İbn Hazm, onlara şiddetle karşı çıkarak şöyle der: "Hakiki ilmin sınırı şu kadar ki, bir şeye olduğu gibi inanmaktır. Herbir inanan kişi inancına şüphe karıştırmazsa o kişi onu biliyor, ona inanıyor demektir. O bedihi akılla mı? hissi ile mi? yoksa istidlal ve burhanla mı delillendirir veya Allah ona imânı sevdirir ve kalbi mutmain olur? bunların arasında hiçbir fark yoktur."[475]

"Melekin kabirde sorgulaması hadisi ise onların lehine değil aksine bizim lehimize, onların ise aleyhinedir. Çünkü peygamberimiz (s.a.v) hadisinde "mümin" veya "mûkin/yakinen inanan" demiştir. Eş'ârîler'in dediği gibi "mustedil/delil isteyen" dememiştir" der.[476]

---

[469] Tahrim, 66/6.
[470] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 330.
[471] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 330.
[472] Hucurat, 49/7–8.
[473] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 330.
[474] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 331–332.
[475] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 332.
[476] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 332.

Eş'ârîler'in ileri sürdükleri "Allah Teâlâ, bize de delil istemeyi emretti" fikirlerine şiddetle karşı çıkar ve şu şekilde kendi fikrini aktarır: "Biz istidlale/delil istemeye karşı değiliz, bu mendub şeylerdendir ama biz onların "Allah emretti" sözlerine karşıyız çünkü delil istemek farz değildir" diyerek delil istemeden imân edenlere işaret eder ve onların müslüman olduklarını ortaya koyar. Ayrıca onların "Allah ilim öğrenmeyi vacib kıldı" sözlerine katılır.[477]

İbn Cerir et-Taberî'in "Çocuğun buluğa ermeden, yedi yaşına geldiğinde, Allah'ın esma ve sıfatlarını delilleriyle öğrenmesi gerektiği fikrine" karşı çıkan İbn Hazm, peygamber efendimizin "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: ihtilam olmayan küçük çocuktan"[478] hadisini delil göstererek "İbn Cerir'in görüşü iptal olmuştur" der.[479] Daha sonra bu konunun iyice anlaşılması için geniş açıklamalara girer ve ihtimal olan soruları cevaplandırarak konuya son verir.[480]

m. Va'd ve Vaîd Hakkında

İbn Hazm'ın va'd ve vaîd hakkındaki görüşlerini kısaca anlatmak istiyoruz. Çünkü İbn Hazm kendi görüşlerini ispat etmek için diğer mezheplerin tüm görüşünü delilleriyle birlikte aktarmıştır. Bu fikirleri ileri sürenlerin herbirine itiraz ederken de onları şiddetle eleştirmiş ve bazılarını hata, bazılarını da batıl olarak isimlendirmiştir.[481]

Bu görüşlerin hepsinin detaylarına kadar inen İbn Hazm, va'd ve vaîd konusunu muvâzeneye [482] bağlar. Allah'ın sözünden caymayacağını söyleyerek birçok âyet ve hadisleri delil getirir. İbn Hazm'ın ileri sürdüğü delillerinin bazıları şunlardır:

a. "*Biz kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (yapılan iş) bir hardal tanesi dahi olsa.*"[483]

b. "*Kim bir zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.*"[484]

---

[477] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 333.
[478] Hadisin tamamı şöyledir: "Kalem üç kişiden kaldırıldı: Uyanıncaya kadar uyuyandan, aklı başına gelinceye kadar mecnundan, buluğa erinceye kadar çocuktan." Bkz. Buharî, Talak, 11.
[479] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 333.
[480] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 333–338.
[481] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 339–352.
[482] Müvâzene: Amellerin, kıyamet gününde tartılmasıdır. Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 352.
[483] Enbiya, 21/74.
[484] Zilzâl, 99/7–8.

c. "*O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse, işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Kimin tartılan ameli de hafif gerirse, onun anası (yeri, yurdu) hâviye'dir.*"[485]

Daha da birkaç âyet ve hadisi sunduktan sonra kendi görüşlerini açıklar. Ona göre şefaat haktır,[486] büyük günah işleyenlerin amelleri tartılır eğer iyilikleri ağır gelirse kurtulur, aksi halde işlediği kötülükleri miktarı kadar cezasını çeker, daha sonra cennete girer. Kendisini öldüren eğer mümin ise amelleri tartılır ve ona göre hakettiği karşılığı görür.[487] Kâfirlerin, şirk koşanların ve dinden dönenlerin amelleri zayı olacağını söyler, delil olarak Kur'an'ın "*Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider*"[488] âyetini getirir.

Ona göre insan, kötülüğe kastedip de onu yapmazsa ondan sorumlu olmaz, delili ise Peygamber Efendimizin "Sözüyle veya diliyle açığa vurmadıkça Allah, ümmetimin içinde bulunan şeylerini affetmiştir"[489] hadisidir. Ayrıca kâfirler, namazı terkettiklerinden ve miskinleri doyurmadıklarından dolayı azaba uğrayacaklarını belirtir. Buna da delil olarak "*Sizi şu cehenneme sürükleyip-iten nedir? Onlar: Biz namaz kılanlardan değildik, yoksula da yedirmezdik, derler*"[490] âyetini getirir.[491]

Ayrıca bir kimsenin müslüman olmadan önce yaptığı iyilikleri, müslüman olmasından sonra ona fayda vereceğini ileri sürer. İslâm kişinin önceki günahlarını sileceğini iyilikleri ise kendisinde kalacağını belirten İbn Hazm, "İslâm önceki günahları siler"[492] hadisi ile delillendirir. Eğer müslüman olmadan ölürse, amelleri boşa gitmiş olur, ahirette de hüsrana uğrayacağını belirtir.[493] Netice olarak baktığımızda İbn Hazm'a göre, eğer kişi müslüman ise, büyük günahlar yaparak tevbe etmeden ölürse, onun amelleri tartılır ve ona göre hükmedilir. Eğer imân etmeden ölmüşse, iyilikleri boşa gider, kendisi de ebedi cehennemliktir.

---

[485] Kâria, 101/7–8.
[486] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 352.
[487] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 356.
[488] Bakara, 2/217.
[489] Buhari, İman, 15.
[490] Müddessir, 74/43–44.
[491] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 353.
[492] Ahmed b. Hanbel, 4/199.
[493] Geniş bilgi için bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 355–356.

n. Muvâfât Hakkında

İbn Hazm, muvâfât hakkındaki görüşünü ileri sürerken, önce kelamcıların bu konu üzerinde ihtilafa düştüklerini beyan eder. Kelamcılar "Boydan boya geçmek" sözünü 'muvâfât' lafzıyla ele alarak, bu konuda "İbadetine gayretli olan salih bir kişinin, mürted ve kâfir olarak ölmesini, bunun tam zıddı olan inatçı bir kâfirin veya fasıkın, tevbe etmiş ve müslüman olarak ölmesini" incelediklerini ve bu kişinin önceki halinin hükmü hakkında ihtilafa düştüklerini belirtir.[494]

Mutezile'den Hişam b. Amr el-Fuvatî (ö.200/815) ve Eş'ârîler'in "Allah, müslüman olarak ölen kimseye (müslüman olmasından) önce de razı olduğunu, fasık ve kâfir olarak ölen kişiye de (kâfir olmasından) önce de gazaplı idi" görüşünde olduklarını belirtir. Delil olarak "Allah'ın ilmi değişmez, razı olduğu bir kişiye gazaplanmaz, gazaplandığı kimseye de razı olmaz" dediklerini zikreder. Ayrıca Eş'ârîler'in "Rıza ve gazap Allah'ın zatî sıfatlarından olup ezelî'dir, değişmez" görüşünde olduklarını zikreder.[495]

Diğer Ehl-i İslâm'ın ise "Allah, kâfir ve fasık kimseye gazaplandığını, eğer kâfir müslüman olursa, fasık da tevbe ederse onlardan razı olduğunu; bunun gibi Allah, müslüman ve salih kişiden razıdır. Eğer salih kişi fasık, müslüman da kâfir olursa, onlara gazaplandığını söylediklerini" belirttikten sonra itirazlarına başlar.

Allah'ın ilminin değişmediğini ama bazı ma'lumatının ise değişeceğini söyleyen İbn Hazm, çocuğun büyüyüp gençlik haline geleceğini, ondan sonra orta yaşa, daha sonra yaşlanıp öleceğini ve kıyamette de cennete mi cehenneme mi gireceğini Allah önceden bilirdi. Onun gibi kişinin müslüman mı yoksa kâfir mi olarak öleceğini de bilirdi şeklinde misal verir ve Allah'ın ma'lumatının çeşitli ve değişken olduğunu ileri sürer.[496]

Daha sonra da onların "Allah razı olduğu kişiye gazaplanmaz, gazaplandığı kişiden de razı olmaz" fikirlerine karşı çıkar. Bu fikrin batıl olduğunu söyler ve Yahudilere pazargünü (sebt) balık avlamayı yasakladığını, hayvanın içyağını haram

[494] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 359.
[495] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 359.
[496] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 359.

kıldığını, bunları yapanlara gazaplandığını, daha sonra da onlara ikisini de helal kılarak bunun tersini yapana gazaplandığını belirtir.[497]

Ayrıca bize de (müslümanlara) belli bir vakit şarap içmeyi helal kıldığını, namaz ve orucu gerekli kılmadığını, ramazanda yiyip içmeyi helal kılıp buna razı olduğunu söyler. Sonra da "*Sana onun âyeti tamamlanmazdan önce Kur'an'ı (okumakta) acele etme*"[498] âyetini göndererek, şarap içmeyi ve ramazanda yiyip içmeyi haram kıldığını, namazı ve orucu farz kıldığını, işte bunları yapanlara razı olup hilafını yapanlara gazaplandığını ileri sürer.

Bunun gibi Allah'ın müminin kâfir, kâfirin de mümin olarak öleceğini biliyordu. Ama kişinin mümin olduğu halinde onu sever, dininden döndüğünde ise gazaplanır, aynı şekilde kâfir küfründe iken gazaplanır, imân ederse onu sever. Çünkü Kur'an'ın nass'ı bunu gösterir diyerek Allah'ın "*O, kullarının küfürne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden razı olur*"[499] âyetini delil getirir. Arkasından da görüşlerini aklî delillerle destekleyen İbn Hazm, "Onlara, Vahşî (r.h), Hamzayı öldürdüğünde Allah ona razı mıydı? O, İslâm'ı kabul ettikten sonra, bu işi için ona azab eder mi? diye sorarız; şâyet "evet" derlerse, kesin kâfir olurlar. Eğer "yok, Allah buna razı değildir" derlerse görüşleri batıl olur" şeklinde birkaç aklî delil sunar.[500]

o. Davet Ulaşmayanlar ve Tevbe Edip de Tekrar Günahına Dönenler Hakkında

İslâm daveti ulaşmayanlar ve şeriatın sadece bir kısmı ulaşan kimseler hakkında inceleme yapan İbn Hazm, kendi görüşlerine genişce açıklık getirir. Ona göre tebliğ ulaşmayan kimselere asla azab yoktur. Çünkü ona göre birine azab edilmesi için, vahiyle muhatab olması gerektiğini ileri sürer. Sözlerine delil olarak Allah'ın "*Bu Kur'an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu*" [501] ve "*Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azab edecek değiliz*"[502] âyetini gösterir.

---

[497] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 360.
[498] Taha, 20/114.
[499] Zümer, 39/7.
[500] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 351.
[501] En'am, 6/19.
[502] İsra, 17/15.

Şeriatın bazı hükümleri ulaşıp da diğer hükümleri gelmezse, ulaşan hükümlerle amel eder, mücmel âyetlerinde ise ictihad ederler görüşündedir. Delili de şu "*Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez. Kazandığı (hayır) lehine, işyediği (şer) de aleyhinedir*" [503] âyettir. Ayrıca Cafer b. Ebî Talib ve arkadaşlarının Habeşistan'da olup şerî hükümlerden haberlerinin olmadığını, böylece bazı haram işleri işleyip, farzları yapmadığını, bu durum altı sene devam ettiğini delil göstererek, bazı hükümlerin onlara ulaşmaması, onlara zarar vermediğini söyler.[504]

Çok uzakta olanlara düşen, ilmi arayıp öğrenmeleri ve onunla amel etmeleri gerektiğini ileri süren İbn Hazm, Kur'an'ın "*Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun*"[505] ve "*Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri onlara döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır*" [506] âyetlerini delil getirir.[507]

Daha sonra tevbe konusunu ele alan İbn Hazm, tevbe ettikten sonra aynı günahı tekrar yapanların tevbesini doğru bulmaz. Hatta böyle bir tevbenin batıl ve abes olduğunu söyler. Onları tıpkı şu âyette zikredilen kimselere benzetir: "*Onların güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir*."[508] O, tevbenin sadece nasuh olması ve tekrar dönmemek için azimli olmasını kabul eder. Bu görüşüne "*Gerçekten ben, tevbe eden, inanan, salih amellerde bulunup da sonra doğru yola erişen kimseyi şüphesiz bağışlayıcıyım*"[509] âyetini delil getirir.

p. Buluğa Ermeden Ölen Müslüman Ve Müşriklerin Çocukları Hakkında

İtikadî konulara genişce yer vererek araştıran İbn Hazm, buluğa ermeden ölen müslüman ve müşriklerin çocuklarının ahiretteki durumu hakkında kendi görüşlerini aktarmaktadır. [510] İnsanların bu konuda ihtilafa düştüklerini, kimisi müşriklerin çocukları babaları gibi cehenneme gireceklerini, kimileri de cennetle

[503] Bakara, 2/286.
[504] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 362.
[505] Enbiya, 21/7.
[506] Tevbe, 9/122.
[507] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 363.
[508] Bakara, 2/9.
[509] Taha, 20/82.
[510] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 380.

cehennem arasında kalacaklarını, Ehl-i İslâm'ın cumhuru/çoğunluğu müminlerin de müşriklerin de çocuklarının cennete gireceğini savunduklarını belirterek kendi görüşlerine geçer.[511]

Diğer görüşlerin hepsinin batıl olduğunu söyleyip, delillerle iptal eden İbn Hazm, Ehl-i Sünnet cumhurunun görüşü olan müminlerin de ve müşriklerin de çocukları cennette olacağı görüşünü benimser ve şu şekilde delillerini ileri sürer.

a. "*O halde (ey Peygamber) yüzünü samimiyetle ve tamamen bu dine çevir, Allah'ın fıtratına çevir ki O insanları bu fıtrat üzerine yaratmıştır*"[512]

b. "*Allah'ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir?*"[513]

c. "*Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetini almış ve: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye onları kendilerine şahit tutmuştur. "Evet, buna şahidiz" dediler. Kıyamet günü biz bundan gafildik diyemezsiniz*."[514]

"Yukarıda zikredilen âyetlerin gereğince insanları cinleri ve melekleri, Allah Teâlâ imân üzere yaratmıştır. Sibğatullah/ Allah'ın (verdiği) renk ise imândır. Bilindiği gibi çocuklar fıtratını bozmamışlar, Allah'a verdiği ahdi üzeredirler. Cennete girmeyecek olanlar bu ahdini unutan, fıtratını bozan ve Allah'ın verdiği rengi değiştirenlerdir" der. Bu görüşünü takviye etmek için de peygamber efendimizin "Her çocuk, (İslâm) fıtratı üzerine doğar**.** Sonra babaları ve anneleri onları Yahudi, Hıristiyan ve Putperest yaparlar"[515] hadisini delil getirir.[516]

Daha sonra da Allah'ın *"(Ey insanlar!) Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım. O ateşe ancak yalanlayıp yüzçeviren kötüler girer*"[517] âyetini göstererek bunlar çocukların sıfatı olmadığını söyler. "Ahirette de cennet ve cehennemden başka bir yurd olmadığına göre, cehenneme girmeyen hiç şüphesiz cennete girer" der.[518] Arkasından da kendi görüşlerini güçlendirecek aklî deliller sunmaktadır.[519]

---

[511] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 380–385.
[512] Rum, 30/30.
[513] Bakara, 2/138.
[514] A'raf, 7/172.
[515] Buharî, Cenâiz, 80; Müslim, Kader, 25; Ebû Dâvûd, Sünne, 18.
[516] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 386.
[517] Leyl, 92/14–15–16.
[518] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 387.
[519] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 387–388.

r. Sihir, Keramet, Mucize, Cin ve Şeytan Hakkında

Sihir konusunu ele alan İbn Hazm, kendi usûlüne göre önce sihrin ve kerâmetin bulunduğunu ileri sürenlerden bahseder. Bazı insanların "Sihir, gözü boyar, tabiatta bir değişiklik yapar, ve onlar diğer insanların göremedikleri bazı şeyleri görebilirler" görüşünde olduklarını belirtir. Hattâ Muhammed b. Tayyib Bakıllânî'in (ö. 403/1013) "Sihirbaz hakikaten suyun üzerinde yürür, hakikaten havada uçar, insanı eşeğe hakikaten çevirir ve bunların hepsi sâlih insanlarda keramet yoluyla bulur, ayrıca peygamberlerin mucizesi, salihlerin kerameti ve sihirbazların gösterisi arasında meydan okuma hâric, hiçbir farkın bulunmadığı" görüşünde olduğunu aktarmaktadır.[520]

Daha sonra onlara şiddetle karşı çıkarak, Ehli Sünnet'in keramet ve sihiri kabul etmediğini ileri sürer. Peygamberler mucizesi hâric kimsenin tabiat üstü bir şeyi yapamayacağını savunan İbn Hazm, aşağıdaki âyetleri delil olarak sunar.

"*Rabbinin kelimesi adalet ve doğruluk yönünden tamamlandı. Onun kelimelerini değiştirecek kimse yoktur.*"[521]

"*Ve Âdem'e (a.s) isimlerin tamamını öğretti.*"[522]

"*(Allah) bir şeyi yaratmayı irade ettiğinde, onun emri o şeye 'ol' demektir ve o şey de hemen oluverir.*"[523]

Bu âyetleri kendine dayanak edinen İbn Hazm, tabiatta hiçbir şeyin değişmeyeceğini, bunun da âyetlerle sabit olduğunu, 'meydan okuma' olsun olmasın peygamberlerin mucize gösterdiklerini belirtir. Allah'tan başkasının âlemde bir değişiklik yapabilmesini kabul etmediği gibi, sihir ve kerametin bulunmadığını ve onların tesirinin de asla söz konusu olamayacağını belirtir.[524]

Cin ve şeytan'ın aynı cinsten olduğunu, varlığının ne hisle ne de akılla algılanacağını bildiren İbn Hazm, onların sadece peygamberlerin bildirmesiyle bilineceğini ileri sürer. Onların âlemde bulunduğuna dair delilin Kur'an ve sünnetle sabit olduğunu, onların unsurlarının ateş ve hava olduğunu, ayrıca onların âkıl, mümeyyiz, kulluk eden, sevap ve ikab ile muhatap olduklarını, nesillerinin

[520] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 168.
[521] En'am, 6/115.
[522] Bakara, 2/31.
[523] Yâsin, 36/82.
[524] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 169-178.

bulunduğunu ve öleceklerini de ileri süren İbn Hazm, delil olarak "*Şimdi siz beni bırakıp da İblis'i ve onun soyunu mu dostlar ediniyorsunuz?*" [525] âyetini göstermektedir.[526]

Daha sonra da onların gözükmeyeceğini, gördüğünü söyleyeni de yalanlayan İbn Hazm, bizim onları asla göremeyeceğimizi, onların ise bizi görebileceğini söyler. Delil olarak aktardığı dayanağı Allah'ın şu âyeti kerimesidir: "*Şeytan ve kabilesi onları görmeyeceğiniz yerden sizi görürler.*"[527] Ayrıca şeytanın dokunmasının insana zarar vereceğini kabul eder [528] ve delili de şu âyettir: "*(Kabirlerinden) ancak şeytanın çarpmış olduğu kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.*"[529]

s. Tabiat, Kadınların Nübüvveti, Rüya, İsim, Müsemma ve Ma'dûm Hakkında

Eş'arilere karşı cephe tutan İbn Hazm, bu konuda da Eş'arileri örnek vererek onlara karşı çıkmaktadır. Şöyle ki, "Eş'ariler, tabiatı tamamen inkar ettiler ve şöyle dediler: 'Ateşin sıcaklığı, karın soğukluğu yok ve alemde asla tabiat yoktur. Ateşin sıcaklığı ve karın soğukluğu sadece dokunulduğunda meydana gelir. Ayrıca içkinin sarhoşluk tabiatı yoktur, meni'de, ondan meydana gelen yaratığın tabiatı (özelliği) yoktur ancak Allah, ondan dilediğini yaratır. Hatta insan meni'inden deve, eşek meni'den de insan ve üzüm tohumundan ise hurma meydana getirmesi mümkündür."[530]

Hemen arkasından "Onları bu fikre sevkeden hiçbir delilini asla bilmiyoruz" der. Bundan sonra da onların biriyle münazara ettiğini, onlara cahiliyye şiirlerini delil gösterir ve Hz. Peygamberin de bunlara itiraz etmediğini ileri sürer. Tabiat'ın, ondan meydana gelen özelliğin, o şeyin haddi zatında bulunan kuvvet olarak tanımlayan İbn Hazm, Eş'ariler'in hilafına herşeyin tabiatının bulunduğunu söyler ve buna delil olarak cahiliyye şiirleri ile Peygamber Efendimizin: "Allah seni bu tabiat üzere yaratmıştır"[531] hadisini gösterir.[532]

---

[525] Kehf, 18/50.
[526] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 179.
[527] A'raf, 7/27.
[528] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 180.
[529] Bakara, 2/275.
[530] İbn Hazm, *Fisal*, III, 183.
[531] Ebû Dâvûd, Edep, 149; İbn Mace, Zühd, 18; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/206.
[532] İbn Hazm, *Fisal*, III, 183-184-185.

Kadınların da nübüvvetini tasdik eden İbn Hazm, bazı kadınların Kur'an nass'ı ile nebi oldukları kanaatindedir. Çünkü ona göre nebi, "İnba" kökünden türemiş olup "İ'lam" anlamındadır. Yani tabî ilham, zan ve vehm hariç, Allah bir kişiye bir şeyin olmasından önce ne olacağını bildirirse veya ona bir şey hakkında vahyederse, şüphesiz o kişi nebi'dir.[533]

Daha sonra geniş açıklamada bulunan İbn Hazm, kadınların resül olmadıklarını ancak onlara Allah tarafından vahy geldiğini, bu vahyin bazen melek aracılığı ile olduğunu bazen de o kadınların, Allah ile direkt muhatap olduklarını söyler. Bunlara örnek olarak İshak'ın (a.s) annesinin mücdelenmesini, [534] Hz. Meryem'e Cebrail'in gönderilmesini, [535] ve Hz. Musa'nın (a.s) annesine vahyedilmesini[536] gösterir.

Kadınları da peygamber sayan İbn Hazm, bu meselenin Kur'an'da da bu şekilde olduğunu göstermek için şöyle der: "Allah (a.c.) Meryem suresinde peygamberlerden bahseder ve Hz Meryem'i de onların içinde zikrettikten sonra *'İşte onlar, Allah kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in zürriyetinden, Nuh ile gemide taşıdıklarımızın neslindendir'* [537] demiştir. Bu umûmdır, onlardan Hz. Meryem tahsis edilmez"[538].

Ayrıca peygamber efendimizin: "Erkeklerin çoğu kemale ermiştir, kadınların ise İmran'ın kızı Meryem ve Firavun'un karısı Âsiye binti Müzahim'den başkası kemale ermemiştir" [539] hadisine dayanarak zikri geçen iki kadını, kadın peygamberler arasında kemale erenler olarak açıklar ve Allah'ın "*O peygamberler ki, biz onlardan bazılarını diğerlerinden üstün kılmışızdır*" [540] âyetini buna delil gösterir.[541]

Rüya konusunu ele alan İbn Hazm, önce kendisinin fâsid bulduğu rüyaları reddeder ve rüyanın birkaç çeşidinin bulunduğunu söyler. Ona göre "Bir rüya vardır ki, şeytanidir. Bunlar ne olup bittiği anlaşılmayan karşıklıktan ibarettir. Bir rüya var

[533] İbn Hazm, *Fisal*, III, 186.
[534] Hud, 11/71-73.
[535] Meryem, 19/19.
[536] Taha, 20/38-39.
[537] Meryem, 19/58.
[538] İbn Hazm, *Fisal*, III, 187.
[539] Buhari, Enbiya, 32, 46; Fezail, 30; Müslim, Fezail, 70; Tirmizi, Et'ime, 41.
[540] Bakara, 2/253.
[541] İbn Hazm, *Fisal*, III, 188.

ki, insanın kendi nefsindendir. Çünkü insan uyanıkken neyle meşgul olursa rüyasında da onu görür. Mesela rüyasında düşmandan korkması veya sevdiğine kavuştuğunu görmesi gibi. Bazı rüyalar da tabîdir. Rüyasında kan görmek envâr'ın, çiçeklerin, içkinin ve sevinçin işaretidir. Sarı bir şey görmek, ateşin; balğam sahibini görmek, kar ve suyun; siyah bir şey görmek ise, mağaranın, zülmetin, korkuncun işareti gibi v.s. Ama birisi, rüyasında kendi nefsini kederden arınmış, kötü fikirlerden uzaklaşmış görürse, Allah ona gaybtan çok şeyler öğretir."[542]

Rüyanın hem tasdik hem de tekzib edilebileceğini söyleyen İbn Hazm, tasdik edilebilmesi için onun gerçekleşmesi gerekir, aksi halde tasdik edilmez görüşündedir. Peygamber efendimizin: "Rüya nübüvvetin kırk altı da biri"[543] hadisini ise peygamberlere ait rüya olarak yorumlar.[544]

Daha sonra zenginlik ve fakirlik hakkında söz eder. Bazı insanların peygamber efendimizin "Muhacirler'in arasındaki fakir olanlar kıyamet günü zenginlerine göre kırk sene önce cennete girerler"[545] hadisine dayanarak fakirliğin daha faziletli olduğunu, diğer bir grup insanların ise Kur'an-ı Kerim'in "*Seni fakir bulup zenginleştirmedi mi?*"[546] âyetine dayanarak zenginliğin faziletli olduğunu ileri sürdüklerini belirtir.

Bu konuda hangisinin daha faziletli olduğuna dair açık bir nass'ın bulunmadığını söyleyen İbn Hazm, "*Siz ancak yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz*"[547] âyeti gereğince kim iyi işler yaparsa onun faziletli olduğunu belirtir. Eğer ikisi de aynı işi yaparlarsa ikisinin denk olduğunu söyler ve buna delil olarak "*Kim zerre ağırlığında hayır işlediyse onu görür, kim de zerre ağırlığında kötülük işlediyse onu görür*"[548] âyetini gösterir.[549]

Ma'dum'un şey olup olmadığından bahseden İbn Hazm, öncelik ma'dum'u şey olarak adlandıranlara yer verir, onların delilinin ise "*Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü saatin (kıyamet gününün) sarsıntısı büyük bir şeydir*" [550] âyeti

[542] İbn Hazm, *Fisal*, III, 189.
[543] Buharî, Tabir, 2; Ebû Dâvûd, Edeb, 2; Tirmizi, Birr, 66.
[544] İbn Hazm, *Fisal*, III, 189-190.
[545] Müslim, Zühd, 37.
[546] Duha, 93/8.
[547] Neml, 19/90.
[548] Zilzal, 99/7-8.
[549] İbn Hazm, *Fisal*, III, 199.
[550] Hac, 22/1.

olduğunu belirtir. Ama bu âyet onların lehine delil olamayacağını ileri süren İbn Hazm, âyetin devamını okur ve "*göreceksiniz*" denilmesiyle onların delillerinin ibtal olduğunu söyler.[551]

Böylece İbn Hazm, ma'dum'un bilinmeyecek ve bulunmayacak şeyin ismi olduğunu, şimdi olmayıp da sonradan olacak şeyin ma'dum olamayacağını belirtir ve bu konuda aşağıdaki âyetleri delil olarak sunar.

"*Daha önce sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.*"[552]

"*O, her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiş, belli bir ölçü ile takdir etmiştir.*"[553]

"*Biz her şeyi takdir (ölçü) ile yarattık.*"[554]

"*İnsanın üzerinden devirden öyle bir zaman geçti ki, o dönemde insan hatırlanmaya layık bir şey değildi*"[555]

Bundan sonra ise özel bir başlık altında "İsim ve Müsemma" dan bahseder ve ikisini aynı sayanları, onların getirdikleri delillerini çeşitli yönden tenkid eder ve uzun uzadıyla anlatır. Bazı aklî deliller sunduktan sonra da ikisinin, yani isim ve müsemma'nın ayrı olduğuna İslâm âlimlerinin icma' ettiklerini ve kendisinin de bu kanaatte olduğunu belirtir.[556]

Ayrıca şunu da eklemek istiyoruz, bu konudan sonra yıldızların akledip etmediğini araştıran İbn Hazm, bunları aklederler diyenler hakkında biraz söz eder. Daha sonra bunlara hareketin sakinlikten efdal olduğunu nereden çıkardınız diye bunları tenkid eder ve delilsiz boş iddia olduğunu söyler.[557] Bundan sonra bazı kelâmi konuları ele alır, bazılarına karşı çıkar, bazılarına ise katılır ve böylece eserine son verir.

---

[551] İbn Hazm, *Fisal*, III, 217.
[552] Meryem, 19/9.
[553] Furkan, 25/2.
[554] Kamer, 54/49.
[555] İnsan, 76/1.
[556] İbn Hazm, *Fisal*, III, 200-209.
[557] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 210-213.

2. Ahiret Alemi ile ilgili Görüşleri

a. Kabir Azabı Hakkında

Kabir azabının mahiyeti hakkında bilge vererek kendi görüşlerini ortaya koyan İbn Hazm, Bir grup Mutezile ve Havâric'in kabir azabını inkâr ettiklerini belirtir. Kabir azabının bulunmadığını Allah'ın, "*Dediler ki: "Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün ve iki kere de dirilttin*"[558] ve "*Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Oysa ölü iken sizi O diriltti*"[559] âyetiyle delillendirdiklerini söyler.[560]

Ehl-i Sünnet ve Mutezile, kabir azabı hakkında, inkâr edilemeyecek kadar delillerin çok olması sebebiyle kabul ettiklerini ve kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade eder.[561] Ancak İbn Hazm'a göre kabir azabı bedene değil sadece ruh içindir. Kabir azabının başlangıçı olarak "*Sen bu zalimleri, ölümün 'şiddetli sarsıntıları' sırasında meleklerin ellerini uzatarak onlara: "Canlarınızı (bu kıskıvrak yakalanıştan) çıkarın*"[562] âyetini gösterir. Ama "*Ateş; sabah akşam, ona sunulurlar. Kıyamet-saatinin kopacağı gün ise: Firavun çevresini, azabın en şiddetli olanına sokun (denecek)*"[563] âyetinde ise kastedilen kabir azabıdır şeklinde delillendirir.

Kabir azabının sadece ruhen olacağını savunan İbn Hazm, kabir azabı diye isimlendirilmesinin sebebi olarak, genelde insanların kabre konulması olduğunu söyler. Oysa bazıları suya batmış, bazılarını yırtıcı hayvanlar yemiş, kimileri asılmış, kimisini de yaktıklarını ileri sürer ve bu kimseler azaba uğramadan, sorguya çekilmeden kalmayacağını belirterek, kendi görüşünü teyid edecek deliller getirir.

Önce insanın bedenini "*Sizi ondan (topraktan) yarattık, sizi ona geri vereceğiz ve sizi bir kere daha ondan çıkaracağız*" [564] âyeti gereğince toprağa dönüşeceğini belirtir. Sonra da insana kabirde iken tekrar can verileceği görüşünü hatalı bulur ve "eğer kabirde cesede tekrar can verilirse dirilmiş olur ve Allah, üç defa öldürüp üç defa diriltmiş olur, bu görüş ise âyete ters düşmektedir" der.[565]

---

[558] Mümin, 40/11.
[559] Bakara, 2/28.
[560] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 372.
[561] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 372.
[562] En'am, 6/93.
[563] Mümin, 40/47.
[564] Taha, 20/55.
[565] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 373.

Üç defa ölüp, üç defa diriltilecek olanlar peygamberlerin mucizesi olma bakımından, sadece âyette belirtilen kimseler olarak söyler. Arkasından "*Binlerce kişinin ölüm korkusuyla yurtlarından çıktıklarını görmedin mi? Allah onlara: "Ölün" dedi, sonra da onları diriltti*."[566] Sonra da "*Ya da altı üstüne gelmiş, ıpıssız duran bir şehre uğrayan gibisi (göremedin mi?) Demişti ki: "Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?" Bunun üzerine Allah, onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra onu diriltti*"[567] âyetlerini gösterir.

Kabir azabının sadece ruha olacağına dair delillerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

aa. Kur'an âyetleri gereğince "ecel-i müsemma/adı konulmuş bir ecel"[568] yani kıyamete kadar ruh bedene dönmeyecektir.[569]

bb. Peygamberimizin (s.a.v) İsra gecesinde Âdem'in (a.s) sağında cennetliklerin, solunda da cehennemlik olanların ruhlarını görmüştür.

cc. Peygamber (s.a.v) efendimizin "Benim söylediklerimi siz onlardan daha iyi duyamazsınız"[570] hadisidir.

dd. İsra gecesinde Peygamberimiz (s.a.v) Musa'yı (a.s) kabrin yanında namaz kılarken görmesi[571]

Yukarıda zikredilen delillerin hepsi ruhlar olduğunu söyleyen İbn Hazm, Peygamber Efendimizin gördüğü Musa'nın (a.s) ruhudur, oysa onun cesedin toprağın

---

[566] Bakara, 2/242.
[567] Bakara, 2/259.
[568] Zumer, 39/42.
[569] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 373.
[570] Hz. Peygamber (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) Bedr günü savaştan sonra Kureyş'in ileri gelenlerinden savaşta ölen yirmi dört kişinin cesetlerinin bir araya gömülmesini emretti. Bunun üzerine o cesetler Bedir'deki kör bir kuyuya atıldılar.
Zaferin üçüncü günü Hz. Peygamber o kuyunun başına durdu ve:
— Ey Hişam'ın oğlu Ebû Cehil, Ey Rabîâ'nın oğlu Utbe, Ey Rabîa oğlu Şeybe ve Ey Utbe oğlu Velîd! Allah'a ve Resûlüne boyun eğmiş olsaydınız bu inanç sizi sevindirir miydi? Biz, Rabbimizin bize va'dettiğinin aynısına kavuştuk, siz de Allah'ın va'dettiğinin gerçek olduğunu gördünüz mü?" Hz. Peygamber'in (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) bu konuşmasını sahâbe duymuş ve Ömer (Radıyallahu Anh):
—"Ey Allah'ın elçisi! Kendilerinde hiçbir hayat eseri olmayan şu cesetlere ne söylüyorsun, onlar duyabilirler mi? Allah, "Sen ölülere duyuramazsın" buyurmuyor mu?" deyince Hz. Peygmaber (Sallallahu Aleyhi ve Sellem):
— "Muhammed'in hayatı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, benim söylediklerimi siz onlardan daha iyi duyamazsınız. Onlar şu anda benim söylediklerimin gerçek olduğunu anladılar. Onlar şu anda beni duyuyorlar ama bana cevap vermeye güçleri yetmiyor." Çeşitli rivâyetler için bkz. Müslim, Cennet, 77; Nesaî, Cenâiz, 117.
[571] Bkz. Müslim, Fezâil, 42.

altında gömülü olduğunu söyler. Ayrıca Âdem'in (a.s) sağında ve solunda bulunanlar da ruhlardır. Bedir savaşındaki müşriklerin cesedleri göz önlerinde bulunduğunu ama ruhlarının ise azab çektiklerini ifade eder.[572] Netice olarak: "herbir ruhun bulunduğu yer kabri olur, işte orada azab görür, orada da sorguya çekilir" der.[573]

b. Şefaat, Mizan, Havz, Sırat, Kabir azabı ve Fitne Hakkında

Öncelik şefaat konusunu ele alan İbn Hazm, bir grub Mutezile ve Haricîler'in şefaatı inkâr ederek, cehenneme girenlerin tekrar çıkmayacakları görüşünde olduklarını belirtir. Ama Ehl-i Sünnet, Eşârîler, Kerrâmîler ve Rafizîler'in bazıları ise şefaati kabul ettiklerini ifade eder.[574] Bunlar, Kur'an-ı kerim'in kâfirlerden şefaati yasaklayan âyetlere bakarak müminlere şefaat fayda verir hükmüne vardıklarını söyler. Onların delillerini şu şekilde sıralayabiliriz:

aa. "*Artık, şefaat edenlerin şefaati onlara bir yarar sağlamaz*."[575]

bb. "*Hiç bir nefsin bir başka nefse herhangi bir şeye güç yetiremeyeceği gündür. O gün emir yalnızca Allah'ındır*."[576]

cc. "*De ki: Doğrusu ben, sizin için ne bir zarar, ne de bir yarar (irşad) sağlayabilirim.*"[577]

dd. "*Hiç kimsenin, hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden bir şefaatin kabul edilmeyeceği ve hiç kimseden bir fidye alınmayacağı ve yardım görülmeyeceği günden korkup-sakının*."[578]

ee. "*Artık bizim için ne bir şefaatçi var. Ne de candan-yakın bir dost*"[579]

ff. "*hiç kimsenin hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden bir kurtuluş karşılığı (fidye) alınmayacağı ve hiç kimseden bir şefaatin kabul edilmeyeceği ve yardım görülmeyeceği bir günden korkun*."[580]

Bu delilleri göstererek, bu âyetlerin hepsi kâfirler hakkında olup, müminlere şefaat edilir şeklinde görüş beyan ettiklerini söyler. İbn Hazm'ın kendisine göre ise

[572] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 373–374.
[573] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 374.
[574] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 366.
[575] Müddessir, 74/48.
[576] İnfitar, 82/19.
[577] Cinn, 72/21.
[578] Bakara, 2/48.
[579] Şuara, 26/100.
[580] Bakara, 2/123.

şefaat Kur'an âyetleri ile de sabittir. O, Kur'an'da şefaatin bulunduğuna şu âyetlerle delil getirir.

aa. "*Rahmanın katında ahid almışların dışında (onlar) şefaate malik olamayacaklardır*."[581]

bb. "*O gün, Rahman (olan Allah) 'ın kendisine izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasının şefaati bir yarar sağlamaz.*"[582]

cc. "*O'nun katında, kendisine izin verdiği kimsenin dışında şefaati yarar sağlamaz*."[583]

Bu âyetler ise Allah'ın yanında ahdi olanların şefaat edebileceklerini, şefaatin de fayda vereceğini gösterir. "Allah'ın izin verdiği ve onun yanında ahdi olan zat da Muhammed'dir (s.a.v), çünkü o, âdemoğullarının efendisidir" der.[584] Ayrıca şunu da belirtmek istiyoruz ki, İbn Hazm'a göre şefaat, "Allah'a boyun eğerek, ondan dua ve istekte bulunmaktır."[585]

İbn Hazm peygamber efendimizin şefaatini ikiye ayırır:

aa. Makâm-ı Mahmûd, herbir iyilik ve kötülük yapan kişilerin hepsine olan şefaatidir. Kur'an'da zikredilen "*Belki böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır*"[586] âyetindeki Makâm-ı Mahmûd'un bu umumî şefaat olduğunu söyler.[587]

bb. Büyük günah yapanları cehennemden tabaka tabaka çıkarmasıdır. Buna dair hadislerin mütevatir şeklinde çok olduğunu ifade eder.[588]

Daha sonra "Mizan" hakkındaki görüşlerini ileri süren İbn Hazm, daha önce de belirttiğimiz gibi muhalif görüşte olanların fikirlerini aktarır. "Bazı kimseler Mizan'a karşı cıktılar, bazıları ise onun mahiyetini değiştirdiler. Şöyle ki, 'Mizan, altından iki kefesi olan terazidir,' bu ise helal olmayan şeylerdendir." Bu görüşlerini dünya terazisi ile kıyas yaparak söylediklerini belirten İbn Hazm, "*Bu durumda siz onu (iftirayı) dillerinizle aktardınız ve hakkında bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla*

[581] Meryem, 19/87.
[582] Taha, 20/109.
[583] Sebe, 34/23.
[584] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 367.
[585] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 368.
[586] İsra, 17/79.
[587] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 367–368.
[588] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 368.

söylediniz ve bunu da basit sandınız; oysa o Allah katında çok büyüktür"[589] âyeti göstermek süretiyla onlara karşı cıkar.

İbn Hazm'a göre ahiretin durumu akılla değil sadece Kur'an nass'ı ve peygamber efendimizin hadislerinde bildirilmesi ile bilinir. Sahih hadislerde Mizan'ın sıfatından haber verilmediğini ileri sürerek onlara itiraz eder. Amellerin birbirinden faziletli olduğunu, onların tartılacağını söyler ama Mizan'ın mahiyetinden bahsetmez. Kıyamet gününde Mizan'ın bulunacağını şu âyetlerle delillendirir:

aa. "*Biz kıyamet günü için adalet terazilerini kurarız. Artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez*."[590]

bb. "*O gün tartı haktır*."[591]

cc. "*İşte, kimin tartıları ağır basarsa, Artık o, hoşnut olunan bir hayat içindedir. Kimin de tartıları hafif kalırsa, Artık onun da anası (son durağı) "hâveyi*"dir."[592]

Daha sonra kâfirler hakkındaki "*Kıyamet gününde onlar için bir tartı tutmayacağız*"[593] âyeti, onlara tartı yok anlamında değil, tartılır ama ne kadar iyi amelleri olsa bile onların tartısı hafif olur manasında olduğunu belirtir. Bu görüşüne de delil olarak "*Kimin de tartısı hafif gelirse, işte onlar da kendi nefislerini hüsrana uğratanlar, cehennemde de ebedi olarak kalacak olanlardır. Ateş, onların yüzlerini yalayarak-yakar da onun içinde onlar, (etleri sıyrılmış olarak sırıtan) dişleriyle kalıverirler. Âyetlerim size okunuyorken, yalanlayanlar sizler değil miydiniz?*"[594] âyetini getirir.[595]

Daha sonra "Havz" dan bahseden İbn Hazm, "Havz, peygamber (s.a.v) ve onunla birlikte Havz'a gelenler için bir keramettir" der.[596] Bunun hakkında birçok delillerin bulunduğunu, Havz'u inkâr edenler ise bu delillerdan haberi olmadıklarını

[589] Nur, 24/15.
[590] Enbiya, 21/47.
[591] A'raf, 7/8.
[592] Karia, 101/6–9.
[593] Kehf, 18/105.
[594] Müminun, 23/103–105.
[595] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 369.
[596] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 370.

belirterek, bu ve diğer konularda peygambere muhalif olmak caiz olmadığını ifade eder.[597]

Sonra da "Sırat"tan bahseder. Delil olarak "Sırat cehennemin üzerine uzatılmış bir yoldur. Herkes buradan geçecektir. Müminler yaptıkları amellerine göre kimi suratli, kimi daha yavaş olarak bu yoldan geçecek, kâfirler ve günahkârlar ise ayakları sürçerek cehenneme düşeceklerdir"[598] hadisini gösterir ve bu hadisin anlamı şu âyettir "*Sizden ona girmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin kesin olarak üzerine aldığı bir karardır. Sonra, takva sahiplerini kurtarırız ve zulme sapanları diz üstü çökmüş olarak bırakıveririz*"[599] der.

Hemen arkasından da "Meleklerin amelleri yazdıkları kitap da haktır" der ve arkasından âyetleri şu şekilde sıralar:

aa. "*Oysa gerçekten sizin üzerinizde koruyucular var, 'Şerefli-üstün' yazıcılar*."[600]

bb. "*Gerçekten biz, sizin yapmakta olduklarınızı yazıyorduk*."[601]

cc. "*Biz, her insanın vebalini (işlediklerini, yaptıklarını) kendi boynuna doladık, kıyamet gününde onun için açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız. Kendi kitabını oku; bugün nefsin hesap sorucu olarak sana yeter.*"

dd. "*Onun sağında ve solunda oturan 'iki tesbit edici ve yazıcı' tesbit edip yazarlarken, O, söz olarak (herhangi bir şey) söylemeyiversin, mutlaka yanında hazır bir gözetleyici vardır*."[602]

Bu âyetleri sıraladıktan sonra da "Ehl-i İslâm'ın hiç biri buna karşı çıkmamıştır sadece bu kitabın mahiyetini kimse bilememiştir" der ve konuyu tamamlar.[603]

c. Ruhların Bulunduğu Yer Hakkında

Ruhların nerede oldukları konusunu araştıran İbn Hazm, "Ruhlar, bedenler yaratılmadan önce nerede iseler, bedenden ayrıldıktan sonra da yeniden oraya gider-ler" demiştir. Bu sözünü delillendirmek amacıyla, İbn Hazm der ki: "Ruhların yeri

[597] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 370.
[598] Buharî, Tevhid, 24. Müslim, İman, 302.
[599] Meryem, 19/71–72.
[600] İnfitar, 82/10–11.
[601] Casiye, 45/29.
[602] Kaf, 50/17–18.
[603] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 371.

konusunda söylediklerimiz Allah ve Rasûlü'nün söyledikleridir; başkası değil. En açık burhan budur. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de: "*Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetini almış ve: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye onları kendilerine şahit tutmuştur. "Evet, buna şahidiz" dediler. Kıyamet günü biz bundan gafildik diyemezsiniz*" [604] ve "*Sizi yarattık. Sonra size biçim verdik ve meleklere: Âdem'e secde edin dedik*"[605] buyurulmaktadır. Bu âyetler hakkında şöyle der: "Âyetlerden, Allah'ın ruhları bütün olarak yarattığı anlaşılmaktadır. Resûlullah'tan gelen haberler de bu doğrultudadır: "Ruhlar, toplanmış askerlerdir. Tanışanlar birleşirler, tanışamayanlar ise ayrılır"[606] hadisi bunlardan biridir."[607]

Daha sonra şu açıklamaları yapar: "Allah, meleklere Âdem'e secde etmelerini emretmeden önce biçimlendirilmiş akıllı yaratık olan ruha, ubûbiyyetine şahit tutarak ondan söz almıştır. Bu durumda ruh, henüz bedene girmemiştir. Bedenler su ile toprak arasında idi, sonra kişinin ölümünden sonra döneceği Berzah'ta Allah'ın rubûbiyyetini ikrar etmiştir. Sonra Allah, sürekli grup grup ruhlar gönderir, spermadan doğan bedenlere bu ruhları üfürür"[608]

Açıklamalarının sonunda: "Anlaşıldığı üzere ruhlar, kendilerinin birbiriyle tanışma ve birbirlerinden ayrılma özelliklerini taşıyan bedenlerdir. Gerçekte ruhlar, bilen ve ayırandır. Bu nedenle Allah, onu dünyada dilediği gibi dener; sonra onu öldürür. Bedenden ayrılan ruh, Resûlullah'ın İsrâ gecesi dünya semasında mutlu ruhları Âdem'in sağında, mutsuz ruhları ise solunda gördüğü yer olan Berzah'a döner" der. Cennete ilk girecek ruhlar peygamberlerin ve şehidlerin ruhları, Muhammed b. Nasır el-Mervezî de, İshak b. Râhaveyh'den sözünü ettiğimiz şeyin aynısını nakletmiştir. İlim ehli bu konuda icma' etmiştir şeklinde görüşlerini beyan eder.

Daha sonra İbn Hazm: "Tüm müslümanların görüşü bu olduğu gibi Allah'ın âyeti de bu manadadır. Bu âyetler şunlardır: "*Amel defterleri sağ taraflarından verilenler ne mutludurlar. Amel defterleri sollarından verilenlerse ne mutsuz insanlardır. Ve o amelde inançta ileri gidenler de. İşte o Allah'a yaklaştırılanlar,*

[604] A'raf, 7/172.
[605] A'raf, 7/11.
[606] Buharî, Enbiya, 2; Müslim, Birr, 159.
[607] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 376–377.
[608] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 377.

nimet cennetlerindedirler. Çoğu öncekilerden, birazı da o sonrakilerden altın ve cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedirler" [609] ve "*Eğer o can Allah'a yaklaştıranlardan ise O'na rahatlık, güzel rızık ve nimet cenneti vardır*."[610]

Ruhlar, bedenlere üfürüldükten sonra yeniden Berzah'a dönen bütün ruhlar gelene kadar burada kalırlar. Kıyamet kopunca da Allah, ruhları tekrar ait oldukları bedenlere gönderir. İşte yaratıkların hesap verdiği ikinci hayat budur. Hesaptan sonra bir kısmı ebedî olarak cennete, bir kısmı da ebedi olarak cehenneme gider şeklinde ifade eder.[611]

Ama peygamberler ve şehitlerin ruhlarının şimdi de cennete girip çıktıklarını, orada istediği gibi gezdiklerini, cennet meyvelerinden rızıklandıklarını belirten İbn Hazm, Allah'ın "*Allah yolunda öldürülenleri sakın "ölüler" saymayın, onlar diridirler, Rabbleri katında rızıklanmaktadırlar*" [612] âyetini göstermiş ve buradaki rızıklanmadan kasıt, cennetten rızıklanmak olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşünü desteklemek için de peygamberimizin (s.a.v) "Şehitlerin ruhları, Allah katında yeşil küşların içlerine girerler, gündüzleyin cennette istedikleri gibi gezerler, sonra arş'ın altında bulunan kandillerin içine barınırlar"[613] hadisini de getirmiştir.[614]

d. Cesedlerin Diriltilmesi, Cennet ve Cehennemin Yaratılmışlığı ve Bunların Ebediliği Hakkında

Cesedlerin kıyamet günü tekrar diriltileceğini açıklayan İbn Hazm, Kıble Ehli'nin fırkalara ayrılmasına rağmen hiçbirinin buna itiraz etmediğini belirtir.[615] Bu dünyaya gelmesi belirlenen canlıların hepsi dünyaya gelip bitene kadar, önce ölmüş olanların ruhlarının bekletildiğini, daha sonra kıyamet günü ise, cesedlerin diriltilip kendi ruhlarının tekrar verileceğini söyleyen İbn Hazm, mahşerde bütün yaratıkların cesedleriyle bulunacağını söyler. Sonra herkes kendisinin hakettiği karşılığını alır, bir grubu cennete, bir grubu da cehenneme gireceğini söyler.[616]

İbn Hazm'ın getirdiği delillerini şu şekilde sıralayabiliriz:

---

[609] Vakia, 56/9–10–11–12.
[610] Vakia, 56/93.
[611] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 378.
[612] Ali İmran, 3/169.
[613] Müslim, İmare, 121; Ebû Dâvûd, Cihad, 25.
[614] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 379.
[615] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 389.
[616] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 389.

aa. "*Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve 'şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü o, her türlü yaratmayı gâyet iyi bilir.*"[617]

bb. "*Gerçekten Allah kabirlerde olanları diriltecektir*."[618]

cc. "*Hani İbrahim: 'Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster' demişti. (Allah ona:) "İnanmıyor musun?" deyince 'Hayır (inandım), ancak kalbimin tatmin olması için' demişti*."[619]

dd. "*Binlerce kişinin ölüm korkusuyla yurtlarından çıktıklarını görmedin mi? Allah onlara: "Ölün" dedi, sonra da onları diriltti*."[620]

ee. "*Demişti ki: "Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?" Bunun üzerine Allah, onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra onu diriltti. (Ve ona) Demişti ki: "Ne kadar kaldın?" O: "Bir gün veya bir günden az kaldım" demişti. (Allah ona:) "Hayır, yüz yıl kaldın, böyleyken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış; eşeğine de bir bak; (bunu yapmamız) seni insanlara ibret-belgesi kılmamız içindir*."[621]

ff. "*Allah'ın izniyle ölüyü diriltirim*"[622]

Bu delillerini ileri sürdükten sonra geniş şekilde açıklamalar yapar, sonra insan vucudundaki etlerin ise sadece kemiklerin giysisi olduğunu söyler ve bu sözüne "*Böylece kemiklere de et giydirdik*" [623] âyetini delil getirir. [624] İnsan hastalanıp zayıfladığı zaman da etlerinin kaybolduğunu, iyileştiğinde de vucüdundaki etleri tekrar yerine geldiğini belirtir.

İnsan derisinin ise değişen olduğunu söyleyerek "*Derileri yanıp döküldükçe, azabı tadmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz*"[625] âyetini ileri sürer. İbn Hazm'a göre kıyamet günü, asıl diriltilecek olan insanın kemikleridir. Buna karşı çıkan kimsenin, İslâmdan payının olmadığını söyler.[626]

---

[617] Yâsîn, 36/78–79.
[618] Hacc, 22/7.
[619] Bakara, 2/260.
[620] Bakara, 2/243.
[621] Bakara, 2/259.
[622] Ali İmran, 3/49.
[623] Müminun, 23/14.
[624] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 391.
[625] Nisa, 4/56.
[626] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 391.

Cennet ve cehennemin yaratılmış olup şimde de var olduğunu belirten İbn Hazm, Peygamber Efendimizin İsra gecesinde cenneti gördüğüne ve ondan haber verdiğine işaret eder. "Me'va Cenneti"nin semanın altıncı katında, Sidretü'l-Müntehâ" nın yanında olduğunu da ileri sürer ve "*Andolsun, onu bir de diğer inişte görmüştü. Sidretü'l-Münteha'nın yanında. Ki "Cennetü'l-Me'va" onun yanındadır*"[627] âyetini delil gösterir. Ayrıca müminlerin gireceği cennetin de bu olduğunu söyleyerek secde suresinin "*İman eden ve salih amellerde bulunanlar ise, artık onlar için yaptıklarınıza karşılık olmak üzere, bir ağırlanma konağı olarak barınma cennetleri vardır*"[628] âyetini delil getirir.[629]

Daha sonra da Âdem'in (a.s) bulunduğu cennetin bu "Me'va Cenneti" olup olmadığı konusunu karşı tarafın delilleri ile birlikte geniş açıklamalarda bulunur. Karşı tarafın görüşünü hatalı bulan İbn Hazm'ın kendi kanaatine göre ise, Hz. Âdem, bu cennette bulunmuştur.[630]

Cennet ve cehennemin ebedîliği konusunu açıklarken de Cehm b. Safvân (ö.128/745), Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (ö.230/844) ve Rafizî'lerin bir grubu hariç, bütün fırkaların cennet ve nimetlerinin, cehennem ve azabının ebedî olduğunu kabul ettiklerini belirtir.[631]

Karşı tarafın görüşlerini iptal etmek için uzun uzun açıklamalara giren İbn Hazm, sonunda Kur'an-ı Kerim'in "*Onlar orada ebedî kalacaklar*"[632] ve "*Orada ikinci defa ölümü tatmayacaklar*"[633] âyetleriyle delil getirerek konuyu tamamlar ve Allah'ın yardım ve desteği ile "İmân" ve "Vaîd" konularını tamamladığını belirterek Allah'a hamd ve Peygamber Efendimize selâtü selam getirmekle konuya son verir.[634]

---

[627] Necm, 53/13–14–15.
[628] Secde, 32/19.
[629] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 392.
[630] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 393–394.
[631] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 395.
[632] Bkz. Hud, 11/108.
[633] Duhan, 44/56.
[634] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, II, 398.

3. İmamet Hakkında

a. İmamet ve Mufâdele

Eserinin üçüncü cildini "İmamet ve Müfadele" konusu ile başlayan İbn Hazm, bütün Ehl-i Sünnet'in, bütün Mürcie'nin, bütün Mutezile'nin, bütün Şiâ'nın ve Necedat fırkası haric bütün Haricîler'in İmamet'in vacip olduğuna ittifak ettiklerini belirtir.[635] Allah'ın indirdiği ahkâmlarıyla ve şeriat siyasetini uygulayacak olan âdil imam'ın gerekli olduğunu nass' ile delillendirir. Çünkü cinâyet, kısas, nikâh ve zülümden men etmek gibi işleri imamın yürüteceğini belirtir. Kur'an-ı Kerim'in *"Allah'a, Resülüne ve sizden olan (ülülemre) idarecilere itaat edin"*[636] âyetini ileri sürerek bunun hakkında sahih hadislerin yeterli olduğunu söyler.[637]

Yukarıda zikredilen fırkaların hepsi, bir vakitte sadece bir imamın bulunmasının farz olduğunu ileri sürdüklerini belirten İbn Hazm, Muhammed b. Kerrâm ve Ebû Sabâh es-Semerkandî'nin aynı zamanda iki veya daha çok imamın bulunmasını caiz gördüklerini belirtir. Delil olarak Benî sakifede bulunan Ensar'ın Muhacirlere "Sizden bir emir ve bizden de bir emir olsun"[638] demelerini, ayrıca Hz. Ali ile Hz. Muaviye'nin ve Hz. Hasan ile Hz. Muaviye'nin aynı zamanda halife olduklarını göstermişlerdir.[639]

Bu zikrettiklerini kendileri için delil olmadığını ileri süren İbn Hazm, birbirine zıt iki şeyin birisi doğru, diğeri ise hata olduğunu söyler ve "*Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resûlüne götürün, eğer Allah'a ve Ahiret gününe inanıyorsanız*"[640] gereğince Kur'an veya sünnetten delil arar.[641]

Peygamber Efendimizin "Eğer iki imama biat edilirse, ikincisini öldürün"[642] hadisini ileri süren İbn Hazm, Allah'ın, Kur'an-ı Kerim'de bölünmeyi haram kıldığını[643] belirtir. Beni Sakifede Ensar'ın görüşü yanlışdı, Ensar kendi görüşünün

---

[635] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 3.
[636] Nisa, 4/59.
[637] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 3.
[638] Buharî, Fezâil, 5.
[639] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 4.
[640] Nisa, 4/59.
[641] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 5.
[642] Müslim, İmare, 61.
[643] Bkz. Ali İmran, 2/105; Enfal, 8/46.

hatalı olduğunu anlayınca Hz. Ebû Bekir'e biat ettiğini, böylece Allah onları fitneden koruduğunu belirtir.[644]

Hz. Ali ile Hz. Muaviye'nin hilafetini ele alan İbn Hazm, Hz. Ali'nın hak tarafında bulunduğunu söyler. Bu görüşünü teyid etmek için, Peygamber Efendimizin ümmetinden iki taife çıkıp savaşacağını, onların ilkinin haklı olacağı hakkındaki[645] hadisini ve Hz. Ammâr bağı taife tarafından öldürüleceği[646] bildirilen hadisle delil getirir.[647] "Buna göre Hz. Ali hakkı tutmuştur, onun karşısındaki Hz. Muaviye ise hatalıdır, ictihad ettiği için bir sevap kazandı" diyerek karşı tarafın delillerinin iptal olduğunu belirtir.[648]

İmamın kimlerden olacağı hakkındaki görüşlerini belirten İbn Hazm, önce Ehl-i Sünnet, bütün Şiâ, bazı Mutezile ve Mürcie'nin cumhuru İmâmet sadece Kureyş'in hakkı olduğuna ittifak ettiklerini belirtir. Tüm Haricîler, Mutezilenin cumhuru ve Mürcie'nin bazıları ise İmâmet Kur'an ve Sünnetle hükmedenler için caiz olduğunu ileri sürdüklerini belirttikten sonra kendi görüşüne geçer. Ona göre de İmamet sadece Kureyşin hakkıdır delili de "İmamlar Küreyştendir"[649] hadisidir der ve bu hadisin mutevatir şekilde ulaştığını söyler.[650] Hz. Peygamberden sonra İmamet'i sadece Hz. Ali'ye nispet edip ondan gayrisinin imam olmasını caiz görmeyen Şiâ mezhebinin görüşünü uzun uzun açıklar,[651] onları tenkit eder ve özel olarak bir başlık altında Peygamberden sonra İmâmet'i ele alır.[652]

b. Hz. Peygamberden Sonra İmamet Konusu Hakkında

Hz. Peygamberden sonra İmâmete kimin layık olduğu konusunu araştıran İbn Hazm, öncelikle ileri sürülen bazı görüşleri aktarır. Şöyle ki, "İnsanlar bu konu hakkında ihtilafa düştüler, bazıları Hz. Peygamber kimseyi tayın etmedi dediler. Bazıları ise peygamber efendimizin Hz. Ebû Bekir'i İmamlığa geçirmesini göstererek, onun halife olacağına delil saydılar. Bazıları da Peygamber efendimizin Hz. Ebû Bekir'i imamlığa geçirmesi, sadece onun faziletli olduğunu göstermek

[644] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 5.
[645] Bkz. Müslim, Zekât, 149.
[646] Buharî, Salah, 23; Müslim, Fiten, 70, 72, 73.
[647] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 3. Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 5–6.
[648] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 6.
[649] Ahmed b. Hanbel, 3/129.
[650] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 6–7.
[651] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 8–25.
[652] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 26.

içindir dediler. Bazıları da onun nass' ile tayin edildiğine inandılar, bizde bu doğrultuda görüşlerimizi aktaracağız" diye başlar.[653]

İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir'in nass' ile tayin edildiğine dair şu şekilde deliller ileri sürer. İlk olarak "*(Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar (sıddıklar) bunlardır*" [654] âyetinde sıddıklar olarak zikredilen Ensar'lar, Hz. Ebû Bekir'i Peygamberin halifesi olarak isimlendirmeleridir. Çünkü İbn Hazm'a göre sadece (istihlaf) tayin edilen halife olur. Tayin edilmeden birinin yerine geçen kimseye halife denmeyeceğini, bunun da luğata aykırı olduğunu ileri sürer.[655] "Ayrıca Hz. Peygamberin istihlaf etmediği birine bütün sahabe'nin "Resülullah'ın halifesi" demeleri muhaldir, oysa onlar icma' etmişlerdir" der.[656]

Daha sonra sahih olarak ileri sürdüğü "Bir kadının Peygambere (s.a.v) gelerek (onun ölümünü kastederek) 'Ya Resûlallah tekrar geldiğimde sizi bulamazsam ne yaparım' diye sorması üzere; Hz. Peygamberin: 'O zaman Ebû Bekir'e git'" dediğini delil getirir.[657]

Ayrıca Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetinin doğruluğuna dair Kur'an-ı Kerim'in "*Bedevilerden (seferden) geri kalmış olanlara de ki: Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağırılacaksınız. Onlarla teslim oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğratır*" [658] âyetini gösterir ve şu şekilde yorum yapar. "Araplar, Tebük gazvesinden sonra peygamber efendimizle birlikte hiçbir gazveye çıkmamışlardır. Çünkü peygamberin (s.a.v) en son gittiği, Tebük gazvesidir. Onları Mürtedler, Rum, Fars ve Türklerle savaşa çağıranlar Hz. Ebû Bekir, Hz Ömer ve Hz. Osman'dır. Bu

[653] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 26.
[654] Haşr, 59/8.
[655] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 26.
[656] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 26.
[657] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 27.
[658] Fetih, 48/16.

da tevil'e ihtimal bulunmayan Kur'an'ın açık âyetidir" der.[659] Kendi görüşünün en doğrusu olduğunu belirterek Allah'a şükreder ve konuya son verir.[660]

c. Kadın ve Çocuğun İmameti Hakkında

Kadın ve çocuğun imam olup olmaması konusunu araştıran İbn Hazm, Rafizîler dışında bütün Ehl-i Kıble kadın ve buluğa ermemiş çocuğun İmâmetini caiz görmediklerini belirtir. Rafizîler ise buluğa ermemiş çocuğun, hatta annesinin karnında iken imam olabileceğini savunduklarını ifade ederek, onların görüşlerinin hata olduğunu söyler. Çünkü ona göre İmam, dinin hükümlerini ikame edebilen olmalıdır.[661]

Daha sonra Bakıllânî'in (ö. 403/1013) "Sadece ümmetin faziletlisi imam olabilir" dediğini ileri sürer ve ona karşı çıkar. Ona şu şekilde itirazlarda bulunur: "Ümmetin faziletlisi diye sadece zahire bakarak zan ile söylenebilir" der. Oysa bunu delil kabul etmeyen İbn Hazm, "*Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz*"[662] âyetini gösterir.

Sonra da Kureyşîler'in çok olduğunu, yeryüzünün doğusundan batısına kadar, uzak yerlerde de bulunduğunu ileri sürerek, bunların hangisinin faziletli olduklarını kesin bilmek mümkün olmadığını belirtir. Hem sahabe'nin Hz. Hasan ile Hz. Muaviye'nin İmâmetini doğru bulduklarını söyleyerek, bunlar ümmetin faziletlileri değildir şeklinde itiraz eder.

Ayrıca Bakıllanî'in ümmetin arasında Hz. Peygamberden faziletli birinin olabileceğini, Efdal olan imamdan üstün birinin olamayacağını söylediğini belirterek onu tekfir eder.[663] İbn Hazm'a göre imam, kureyş'li, baliğ, erkek, mümeyyiz, zahirde günahtan uzak olan ve Kur'an ve sünnetle hükmeden olmalıdır.[664] Ona göre imamı azletmek caiz değildir. Eger zulmü başka şekilde engellenemiyorsa son çare olarak azledilir.[665]

---

[659] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 28–29.
[660] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 29.
[661] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 30.
[662] Yunus, 10/36.
[663] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 30.
[664] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 30–31.
[665] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 31.

d. Faziletin Çeşitleri ve Sahabe Arasındaki Üstünlük Hakkında

İbn Hazm, bu konuyu başlamadan önce ümmetin arasındaki hangi sahabenin üstün olduğu hakkındaki tartışmalarına yer verir ve bunu daha önce de belirttiğini söyler. Kendi görüşüne geçmeden önce de zahirî mezhebinin kurucusu Davud b. Ali'nin (ö.297/910) görüşünü de aktarır. Davud ez-Zahirî'ye göre "Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi Muhammed'in (s.a.v) ashabıdır. Onların içinde ilk muhacirler ve ilk ensardır. Bunlardan sonra ise hiç kimse birbirinden üstün değildir." [666] İbn Hazm'ın kendi görüşüne göre ise "Peygamberlerden sonra insanların en üstünü Hz. Peygamberin hanımları, sonra Hz. Ebû Bekir. Ummetlerin en üstünü ise Hz. Muhammed ümmetidir."[667]

Ayrıca İbn Hazm, faziletin iki kısıma ayrılacağını ve üçüncüsünün olmadığını ileri sürer.[668] Birincisi, hiçbir amel işlemeden, Allah tarafından has olarak verilmiş fazilettir. Böyle olunca bu fazilet insan, hayvan, cansızlar ve arazlar için de geçerli olduğunu söyler. Buna misal olarak meleklerin diğer yaratıklardan faziletlisi olduğunu, peygamberlerin ise insanlar ve cinlerden, peygamberin oğlu İbrahim'in diğer çocuklardan, Hz. Salih'in devesinin diğer develerden, Hz. İbrahim'in kurbanının diğer kurbanlardan, Mekke'nin diğer beldelerden, mescidlerin diğer mekânlardan, ramazan ayının diğer aylardan, kadir gecesinin diğer gecelerden, cuma gününün diğer günlerden, farz ibadetlerin nafilelerden faziletli olduğunu gösterir.[669]

İkincisi ise, amelle olan mecazi fazilettir, bunun da sadece melekler, insanlar ve cinler için geçerli olduğunu belirtir.[670] İbn Hazm'ın kesin kanaatine göre, bu fazilet yedi kısıma ayrılır, sekizincisi yoktur.

aa. Mahiyet bakımından, amelin özünde bulunan fazilettir. İki kişinin biri farzları tam yerine getirir diğeri ise bazı farzları yapamamış ama nafile ibadetleri olur veya ikisi de farzları tam yerine getirir, ikisinin de nafileleri var, ama birisinin nafile ibadetleri diğerindekiden faziletli olur. Buna örnek olarak biri nafile namazları çok kılar, diğeri ise oturduğu yerde Allah'ı çokça zikrettiğini misal vererek, ilkinin nafile

[666] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 33.
[667] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 33.
[668] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 33.
[669] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 33–34.
[670] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 34.

ibadetinin bizâtihi üstün olduğunu belirtir. Bu da amelin mahiyeti yönünden olduğuna işaret eder.[671]

bb. Kemiyet bakımından, amaca bağlı fazilettir. İki kişi aynı ameli yapar, ama biri bu işi sadece Allah'ın rızasını kazanmak için yapar. Diğeri ise aynı ameli ya kendisinden bir sıkıntıyı gidermek için veya niyetine dünya sevgisi karışır, böylece ilkinin ameli faziletli olur şeklinde gösterir.

cc. Keyfiyet bakımından. İki kişinin biri farzları tam yerine getirir ne eksik eder ne de fazla yapar, diğeri ise farzları yerine getirirken sünnetlerine riâyet etmez veya tertibe uymaz. Bu şekilde ilkinin ameli keyfiyet bakımından üstün olacağını belirtir.[672]

dd. Sayı bakımından. İki kişinin ikisi de farzlarını yapar da birinin diğerinden nafilelerinin çokluğu bakımından faziletli olduğunu söyler. Buna da misal olarak Hz. Peygamber zamanında müslüman olan iki kişinin birinin erken şehit edildiğini, diğerinin ise fazla yaşadığından çokça hayır hasenat, salih ameller yaptığını ve arkadaşından faziletli sayıldığını gösterir.[673]

ee. Zaman bakımından. İslâm'ın ilk sıkıntılı zor devrinde yapılan az amellerin, müslümanların güçlendikten sonra yaptığı çok amellerden faziletli olduğunu ileri sürer. Buna delil olarak Hz. Peygamberin "Sahabe'mi bana bırakın, sizler Uhud dağı gibi altın infak ederseniz de onların yaptığına, hatta yarısına da erişemezsiniz"[674] hadisini gösterir.

ff. Mekân bakımından. Mescid-i Haram'da ve Mescid-i Nebevî'de kılınan bir rekaat namazın diğer mescidlerde kılınan namazlardan bin derece faziletli olduğunu buna örnek gösterir.

gg. İzafet bakımından. Hz. Peygamberle birlikte yapılan küçük bir amelin kişinin kendi başına yaptığı büyük amellerden daha faziletli olduğunu söyler ve âyet ve hadislerin buna işaret ettiğini belirtir. Sahabe'nin kendilerinden sonra gelenlere olan faziletinin bu bakımdan olduğunu da vurgular.[675]

---

[671] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 34.
[672] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 34.
[673] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 35.
[674] Buharî, Fezâil, 5; Müslim, Fezâil, 221, 222.
[675] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 36.

Hz. Peygamberden sonra en faziletli insanların Resûlullah'ın (s.a.v) hanımları olduğunu belirten İbn Hazm, diğer sahabe gibi onların da sohbetleri olduğunu, darlık zamanlarında sadaka verdiklerini, hayır hasenatta bulunduklarını, köle azad ettiklerini, Hz. Peygamberle birlikte cihada katıldıklarını belirtir. Ayrıca müminlerin anneleri olma şerfine nail olmuşlardır.[676] Arkasından da Allah'ı ve elçisini seçtiklerini belirterek, onlar ahirette de Hz. Peygamberin zevceleri ve diğer sahabeden üstün derecede olup, cennette de peygamberle birlikte olacaklardır şeklinde ifade eder.[677] Hz. Peygamberin hanımlarının üstünlüklerine dair Kur'an-ı Kerim'in "*Sizlerden kim, Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve yararlı iş yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz*"[678] âyetini delil gösterir.

Hz. Peygamberin hanımlarının arasında ise, Hz. Aişe'yi en faziletlisi olduğunu ileri sürer. Bu görüşünü teyid etmek için Hz. Peygambere "Daha çok kimi seversiniz" denildiğinde "Aişe'yi," dediğini, peki erkeklerden? denildiğinde "O zaman onun babasını" dediğini,[679] diğer rivâyette ise, sonra kimi denildiğinde de "Ömer'i" dediğini rivâyet eder.

Hz. Peygamber kimi severse onun faziletli olduğunu söyleyen İbn Hazm, Hz. Aişe'nin Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den üstün tutulduğunu, Hz. Peygamber ne söylerse hevadan değil vahıy ile konuştuğunu[680] belirterek, Hz Aişe'nin kendi amelleri ve çabasıyla hepsini geçtiğini, onun için Hz. Peygamberin onun sevdiğini, bunun da nass ile sabit olduğunu savunur.[681]

Bu arada Eşârîler'in bu görüşe itiraz ettiklerini, Hz. Peygamberin amcası Ebû Talib'i de sevdiğini oysa onun kâfir olduğunu ve Kur'an'ın "*Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin*"[682] âyeti bunu gösterdiğini söylediklerini belirtir. Onlara karşı çıkan İbn Hazm, Hz. Peygamber amcasını sevmediğini, sadece onun hidâyete ermesini sevdiğini, âyetin devamı "*Bilâkis, Allah dilediğini hidâyete erdirir*" denmesi de bunu gösterdiğini ifade eder.[683]

---

[676] Ahzab, 33/6.
[677] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 39.
[678] Ahzab, 33/31.
[679] Tirmizî, Menâkıb, 3886.
[680] Necm, 53/3–4.
[681] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 40.
[682] Kasas, 28/56.
[683] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 46.

Daha sonra da Hz. Aişe'nin faziletini bildiren "Aişe'nin diğer kadınlara olan fazileti, tirit yemeğinin diğer yemeklere olan fazileti gibidir"[684] hadisini de ileri sürer. Bu arada da Hz. Fatıma'nın faziletini bildiren "Kadınlarınızın en hayırlısı Fatıma binti Muhammed"[685] hadisini de ele alarak, bu hadisin umum ifade etmediğini ve Hz. Fatıma'nın diğer mümin kadınlardan üstün olduğunu, Hz. Peygamber hanımlarını kapsamadığı yorumunu yapar.[686]

Hz. Peygamber hanımlarının umumî üstün ve faziletli olduklarını, sadece Kur'an'da zikredilen kadınlardan yani Hz İshak'ın annesi, Hz. Musa'nın annesi ve Hz. İsa'nın annesinden faziletli olmadıklarını, çünkü onların da peygamber olduklarını ifade eder. "Peygamberler diğer insanlardan faziletlidirler. Bütün ümmet buna icma' etmişlerdir kim buna karşı çıkarsa kâfir olur" der.[687]

Muhtemel olan sorulara cevap vererek, uzun uzun tartışlalara yer veren İbn Hazm, Şiâ mezhebinin Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir'den sekiz meselede üstün olduğunu iddia ettiklerini belirterek onlara tek tek cevap verir. Bu meseleleri şu şekilde sıralayabiliriz:

aa. *Cihad yönünden*. Çünkü cihad en faziletli ameldir demişlerdir.[688] Buna karşı çıkan İbn Hazm, cihadı üç kısıma ayırmıştır. Dille Allah'a dua etmek, savaşta rey ve tedbirli olmak ve eliyle olan cihadtır. "Dille olan cihad Hz. Peygamberden sonra Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den başka kimsede görülmemiştir. Çünkü büyük sahabe'nin çoğu Hz. Ebû Bekir'in sayesinde müslüman olmuşlardır. Bu faziletli amelde Hz. Ali'nin payı yoktur" der. "Hz. Ömer ise müslüman olduktan sonra, açıktan namaz kılmaya başladı, burada da Hz Ali'nin payı yoktur" der. "İkincisi, rey ve tedbir, bu konularda da Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in meşhür olduğunu biliriz. Üçüncüsü ise eliyle savaşmaktır. Bedir günü ve diğer savaşlarda da Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamberden hiçbir zaman ayrılmadığını yakinen biliriz" der.[689]

bb. *İlim yönünden*. Çünkü Hz. Ali'in sahabe'nin en bilgili idi demişlerdir. "Bu görüşü ileri sürenler yalan söylemişlerdir diye itiraz eden İbn Hazm, hangi sahabenin bilgili olduğunu iki şekilden dolayı bilebiliriz üçüncüsü yoktur. Biri Hz.

[684] Buharî, Et'ime, 25, 30, Fezâil, 30; Müslim, Fezâil, 80.
[685] Tirmizî, Menâkıb, 3888.
[686] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 43.
[687] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 43.
[688] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 58.
[689] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 59.

Peygamberden rivâyeti ve fetvaları çok olacak, diğeri de Hz. Peygamberin ondan çok istifade etmesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamberin bilgisi yok birinden istifade etmesi muhaldir"[690] der. Ayrıca Hz. Peygamberin dinin direği olan namaza Hz. Ebû Bekir'i geçirdiğini göstererek, oysa büyük sahabeler Hz. Ali de dâhil hepsi orada bulunduklarını, daha sonra da sadaka ve zekât meselelerine de Hz. Ebû Bekir'i tayin ettiğini delil gösterir. Rivâyet olarak da Hz. Ebû Bekir'in yüz kırk iki hadis rivâyet ettiğini, zekât ve sadaka konularında onun görüşlerinin muteber olduğunu belirtir. Oysa Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamberden sonra iki sene, altı ay yaşadığını. Hacc dışında Medine'den çıkmadığını belirtir. Hz. Ali'in ise Hz peygamberden sonra otuz seneden fazla yaşadığını, Kûfe, Basra ve Medinede bulunduğunu ve beş yüz seksen altı hadis rivâyet ettiğini, onun sadece ellisi sahih olduğunu belirtir.

cc. *Kıraat yönünden*. Çünkü Hz. Ali Kur'an'ı en güzel okuyanı idi demişlerdir. Buna da itiraz eden İbn Hazm, Hz. Peygamberin "Kıraati güzel olan kavime imam olur, ikisi de kıraatte denk olursa fıkhı iyi bileni imam olur, ikiside fıkıhta denk olursa hicrette ileri geleni imam olur" [691] hadisini delil gösterir. Peygamber (s.a.v) hastalandığı zaman Hz. Ebû Bekir'i imamlığa geçirmiştir. "Biz buradan zaruri olarak biliriz ki, Hz Ebû Bekir sahabenin en güzel Kur'an okuyanı, iyi telaffuz edeni, en fâkihi ve hicrette ileri gelenlerdeni idi" der.[692]

dd. *Takvâ yönünden.* Çünkü Hz. Ali, sahabenin en takvâsı idi demişlerdir. Bu görüşlerinin de doğru olmadığını belirten İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir'in hiçbir zaman kötülük yapmadığını, Hudeybiye günü de hiç tereddüt etmediğini ve tasdik etmede kusur etmediğini delil gösterir.[693]

ee. *Zühd yönünden.* Çünkü Hz. Ali sahabenin en zahid'i idi demişlerdir. Mal mülk, lezzet ve çoluk çocuğa düşkünlükten uzak olmayı zühd olarak açıklayan İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir müslüman olduğunda, onun kırık bin dirhemi olduğunu, o ise malının hepsini Allah rızası için infak ettiğini, müslüman olup azap gören köleleri satın alıp azat ettiğini belirtir. Hicret edeceği zaman elinde sadece altı bin dirhem kaldığını, onun da bir dirhemini bile çoluk çocuğuna bırakmadan Hz. Peygamberle birlikte alıp gittiğini ve Medineye gelip onları da dağıttığını misal verir. Lezzete

[690]Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 59.
[691] Müslim, Mesâcid, 53.
[692] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 62.
[693] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 62–63.

düşkün olmadığını da Halife olduğu zaman bir cariyeden başka bir şeyi olmadığıyla açıklar. Çoluk çocuğuna meyilli olmadığını ise hilafeti zamanında akrabalarından ve oğullarından hiçbirini vali tayin etmemesi ile açıklar.[694]

ff. *Sadaka yönünden*. Hz. Ali sahabenin en çok sadaka vereni idi demişlerdir. Bu görüşün batıl olduğunu söyleyen İbn Hazm, "Hz. Ebû Bekir sadaka vermekle o kadar meşhür olmuştur ki, bunu bir müslüman değil, Yahudi ve Hıristiyanlar bile itiraf ederler" der.[695]

gg. *Puta tapmama yönünden.* Hz. Ali İslâm'da öne geçenlerdendi ve hiçbir zaman puta tapmamıştır demişlerdir. Onların bu görüşleri fazilet ifade etmediğini ileri süren İbn Hazm, İslâm dini geldiği zaman Hz. Ali'in on yaşta olduğunu, bu yaş ise teklif değil namaz öğretmek için onun dövülebileceği vakittir. Hem de bir yaramazlık yaparsa onun için günahın yazılmayacağı vakti olduğunu söyler. "Eğer bu onun için fazilet sayılacak olursa, o zaman Hz. Aişe ondan daha üstündür. Çünkü Hz. Ali'nin babası müşrik idi, Hz. Aişe'nin babası ise müslüman idi hicret vaktinde de Hz. Aişe sekiz yaşında idi" der. Ayrıca İbn Ömer'in de hiçbir zaman puta tapmadığını göstererek, İbn Ömer'in de bu fazilette onunla ortak olduğunu belirtir.[696]

hh. *Siyaset yönünden*. Hz. Ali siyaseti en iyi bileni idi demişlerdir. Bu görüşün batıl olduğu mümin ve kâfire gizli kalmayan bir gerçektir diyerek şiddetle karşı çıkan İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir'in mürtedlerle savaşmasını, onlara zekât konusundaki uygulamalarını, İslâm hududlarını belirleyip aç müslümanları doyurduğunu delil gösterir.[697]

Arkasından da Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin nass ile sabit ve sahih olduğunu, Hz. Ömer'in hilafetinin de tayin edilmekle sahih olduğunu ona uymak farz olduğunu belirtir. Hz. Osman'ın hilafeti ise İcma' ile sabit, Hz. Ali'in hilafeti de sahihtir ama ne nass ne de icma' var olduğunu vurgular. Onun hilafetinin sahihliğine dair delillerine, ileride onun savaşlarını ele alırken değineceğini belirtir.[698]

Daha sonra Hz. Ebû Bekir'in meşhür olan faziletlerini saymaya başlar. İlk olarak Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Hz. Ebû*

[694] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 63–64.
[695] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 65.
[696] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 65–66.
[697] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 66.
[698] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 67.

Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; Hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına. Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu"[699] âyetini gösterir.[700] Hemen arkasından bu konuya itiraz edenlere geniş açıklamalar yaparak cevap verir.

Daha sonra da Peygamber Efendimizin Hz. Ebû Bekir hakkındaki hadislerine işaret ederek onun fazileti olarak ileri sürer. Onların bazıları şunlardır "Arkadaşımı bana bırakın. Çünkü insanların hepsi sen yalan söylüyorsun dedikleri zaman Ebû Bekir doğru söylüyorsun demişti."[701] "Eğer kendime halil/dost edineceksem Ebû Bekir'i dost edinirdim. Lakin o, benim kardeşim ve sâhibim/arkadaşımdır."[702] "İnsanlar arasında malı hakkında bana en çok güvenen Ebû Bekir'dir."[703] Peygamber Efendimize "Daha çok kimi seversiniz" denildiğinde "Aişe'yi," dediğini, peki erkeklerden? denildiğinde "O zaman onun babasını" sonra kimi ya Resûlullah denildiğinde "Ömer'i"[704] dediğini de ileri sürer.[705]

Daha sonra da Hz Osman ile Hz. Ali hakkında biraz söz eden İbn Hazm, ikisinin de faziletlerini söyler ve hangisinin daha faziletli olduğunu kesin söyleyemeyeceğini belirtir.[706] Hz. Ömer'den sonra ilk muhacirlerin faziletli olduğunu, sonra da Akabe biatını yapanları, sonra da Bedir savaşına katılanlar, sonra da Hudeybiye'de rıdvân biatına kadar tabaka tabaka gelen nesil olduğunu, herbir tabaka kendisinden sonra gelen tabakadan daha faziletli olduğunu belirtir.[707]

Arkasından "Rıdvân biatına katılanların hepsinin salih müminler olduğuna, iyilik hidâyet ve imân üzere öldüklerine kesin inanırız. "*(Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedirler. İşte bunlar, naîm cennetlerinde (Allah'a) en yakın olanlardır*"[708] ve "*Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş ve onlara güven duygusunu*

[699] Tevbe, 9/40.
[700] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 67.
[701] Buharî, Tefsir, 3.
[702] Bkz. Buharî, Fezâil, 3, 5; Müslim, Mesâcid, 28; Tirmizî, Menâkıb, 14,16.
[703] Buharî, Menâkıb, 45; Müslim, Fezâil,2; Tirmizî, Menâkıb, 15.
[704] Tirmizî, Menâkıb, 3886.
[705] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 70.
[706] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 70–71.
[707] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 72.
[708] Vâkia, 56/10–11–12.

vermiştir"[709] âyeti gereğince onların hepsinin cennette olduklarını, cehennem ateşinin onlara dokunmayacağını kesin söyleriz" der.[710]

Mekke fethinden önce ve sonra müslüman olanların hepsini, hatta bir an olsa bile Hz. Peygamberle sohbet edenlerin hepsinin cennetlik olduklarını ileri süren İbn Hazm, aralarındaki münafıkların bundan hariç olduğunu belirtir. Çünkü fetihten sonra sahabenin arasında birtakım münafıkların bulunduklarını, onları Hz. Peygamberin bile bilemediğini söyler ve "*Çevrenizdeki bedevî araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilemezsin, biz biliriz onları. Onları iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir*"[711] âyetini buna delil gösterir.[712] Arkasından bu konuyla ilgili karşı görüşte olanlara cevap vermek için uzun tartışmalara yer verir, sonra Allah'a hamd ederek konuyu tamamlar.[713]

e. Hz Ali ve Onunla Savaşan Sahabîler Hakkında

Hz. Ali ile savaşan sahabîlerin durumları hakkında geniş açıklamalarda bulunan İbn Hazm, herbir fırkanın ileri sürdüğü görüşlerini ve dayanak olarak belirttikleri delillerine kadar açıklar. Sonra Cemel vak'asına değinir ve onların durumlarını anlatırken Hz. Aişe, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha'nın sadece hünharca öldürülen Hz. Osman'ın kanını talep etmek için yola çıktıklarını belirtir.[714] Bu sahabî'ler Hz. Ali'in İmâmetine karşı çıkmadıklarını onu hak imam olarak tanıdıklarını, Basra'ya geldikleri zaman da savaş için gelmediklerini vurgular.[715] Hz. Osman'ı muhasara eden Mısırlı'lar, ondan Hz. Mervan'ı teslim etmesini istediklerini, Hz. Osman da onlara teslim ederse hiçbir delilsiz öldürüleceğinden onu vermediğini belirtir. Tam bu vak'a esnasında yedi yüz sahabenin orada bulunduğunu ve Hz. Osman'ın şehid edildiğinden hiçbirinin haberi olmadığını ileri sürer. Çünkü Hz. Osman'ın katilleri arkadan gizlice girip şehit ettiklerini sonra öğrendiklerini belirtir.[716]

---

[709] Fetih, 48/18.
[710] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 72.
[711] Tevbe, 9/101.
[712] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 73.
[713] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 74–77.
[714] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 83.
[715] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 83.
[716] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 83–84.

Hz. Muâviye'nin ise ona karşı savaşmasını açıkladıktan sonra kendisinin kesin kanaati olarak şunu belirtir. "Biz Hz. Ali'in İmâmetini sahih kabul ederiz, o hak yolda idi, ictihad edip isabet etti de iki ecir kazandı. Hz. Muâviye ve onun yandaşları hatalı idiler. Hz. Muâviye de ictihad etti ve isabet edemediğinden bir sevap kazandı" der.[717]

Bu görüşlerine delil olarak Peygamber Efendimizin "Ümmetimden olan iki taifenin arasından çıkanları (Haricîler'i), hak olan ilk taife öldürecektir"[718] hadisini getirir. "Sonra ilk olan taife de, onları öldüren de Hz. Ali'dir, o hak yoldadır" der.[719] Daha sonra "Hz. Ammâr'ı bağî/haksız taife öldürecektir"[720] hadisini de delil gösterir. Daha sonra bu konuyla ilgili geniş bilgi verir.[721]

f. Mefdûl'ün İmameti Hakkında

Mefdûl'ün imemeti konusunu konusunu ele alan İbn Hazm, önce Haricîler'in bazıları, Mutezile'nin bir taifesi, Bakıllanî(ö. 403/1013) dâhil Mürcie'nin bazı fırkaları ve Rafizîler'in tümü kendisinden efdal biri varken mefdûl'ün İmâmetini caiz görmediklerini belirtir. Haricîler'in bazı grupları, Mutezile'nin bazısı, Mürcie'nin bir taifesi, Zeydiyye'nin tümü ve Ehl-i Sünnet'in ise Faziletli birinin bulunmasıyla beraber mefdûl'ün İmâmetini caiz gördüklerini söyler.[722]

Mefdûl'ün İmâmetinin doğru, karşı tarafın hatalı olduğuna dair kendi görüşünü belirten İbn Hazm, Faziletin sadece nass, İcma' veya mucize ile olacağını belirtir ve şimdi bunların hiçbirinin bulunmadığına göre kimsenin kimseden faziletli olduğunu bilmek mümkün olmadığını söyler. "Eğer bunu söyleyecek varsa, o da zan ile söylemiş olur, zan ile bir şey söylemek te helal değildir"[723] der.

Bu zan'ın delil olmayacağına dair görüşünü âyet ve hadislere dayandırır:

aa. "*Onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz; (onun hakkında) kesin bir bilgi elde etmiş değiliz*."[724]

---

[717] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 86.
[718] Müslim, Zekât, 151, 152.
[719] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 86.
[720] Buharî, Salât, 63; Müslim, Fiten, 70.
[721] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 87–88.
[722] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 89.
[723] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 91.
[724] Câsiye, 45/32.

bb. "*Onların bundan yana hiç bir bilgileri yoktur. Onlar, yalnızca zan ve tahminle yalan söylemektedirler*."[725]

cc. "*Kahrolsun, o zan ve tahminle yalan söyleyenler*."[726]

dd. "*Onlar, yalnızca zanna ve nefislerinin (alçak) heva (istek ve tutku) olarak arzu ettiklerine uymaktadırlar*."[727]

ee. "Zan'dan sakının. Çünkü zan, sözün en yalanıdır."[728]

Daha sonra da zan'ın hiçbir şey ifade etmeyeceğini ileri sürer ve herkim ki, birinin faziletli olduğunu söylerse o, kendisini gücü yetmeyen şeyin altına soktuğunu belirtir. Böylece mefdûl'ün İmâmetinin doğru, karşı tarafın görüşleri ise batıl olduğunu söyler.[729]

İmametin şartlarını delilleri ile şu şekilde belirtir.

aa. İmamet Kureyş'li olmalıdır. "İmamlar Kureyş'tendir."[730]

bb. Buluğa ermiş, mümeyyiz olmalıdır. "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır."[731]

cc. Erkek olmalıdır. "İşini bir kadına bırakan kavim kurtulamaz."[732]

dd. Müslüman olmalıdır. "*Allah, kâfirlere mü'minlerin aleyhinde kesinlikle yol vermez*"[733] âyetiyle delil getirir.[734]

Hilafet'in önemine işaret eden İbn Hazm, "Allah'ın emrini yerine getiren, Ehl-i Kitab'ı zelil eden, onlara cizye vuran ve İman etmeyenleri ile savaşan en büyük önemli iş Hilafettir" der.[735] İbn Hazm'a göre "*İyilik ve takva konsunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın*" [736] âyeti gereğince halifenin yapması gereken iş, Allah'ın emrini icra etmek, dinin farzlarını bilmesi gerek ve Allah'tan

[725] Zuhruf, 43/20.
[726] Zariyat, 51/10.
[727] Necm, 53/23.
[728] Buharî, Nikâh, 45, Ferâiz, 57, 58; Müslim, Birr, 28.
[729] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 92.
[730] Ahmed b. Hanbel, 3/169, 183.
[731] "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, İhtilam oluncaya kadar çocuktan ve aklı erinceye kadar mecnunden." Bkz. Buharî, Talak, 11; Ebû Dâvûd, Hudud, 17; Tirmizî, Hudud, 10; Ahmed b. Hanbel, 1/116.
[732] Buharî, Fiten, 18; Tirmizî, Fiten, 75; Ahmed b. Hanbel, 5/38, 47.
[733] Nisa, 4/141.
[734] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 92–93.
[735] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 93.
[736] Maide, 5/2.

korkan, yeryüzünde açıkça fesad çıkarmayan olmalıdır.[737] Arkasından bu konuyla ilgili bazı meseleleri beyan eder.[738]

g. İmametin Akd'i Hakkında

İmamet'in akd'i hakkında araştıran İbn Hazm, daha önce de yaptığı gibi karşı tarafın görüşlerini aktarır. Bazılarının yeryüzündeki ümmetin faziletlilerinin icma'ı ile İmamet'in sahih olacağını ileri sürdüklerini belirtir. Bazılarının ise İmamlar'ın hilafeti sürdürdüğü bölgede hazır bulunan imam'ın akd'i ile doğru olacağını ileri sürdüklerini kaydeder. Ebû Alî el-Cübbaî'in (ö.303/915) ise İmamet'in en az beş kişinin ortaklaşa belirtmesi ile geçerli olacağını söylediğini aktarır.[739]

Yeryüzündeki ümmetin faziletlilerinin icma'ı ile İmamet'in geçerli olacağını ileri sürenlerin görüşünün batıl, eğer mümkün olsa bile, delilsiz boş iddia olduğunu söyler. Çünkü müslümanlar, dünyanın bütün bölgelerinde yaşadıklarını, ayrıca bunların faziletlisini bulmanın ve bir araya getirmenin mümkün olmadığını ileri süren İbn Hazm, bu insanın kendi gücünün yetmediği şeyi yüklenmesi olarak değerlendirir. Allah, insana gücünün yetmediği şeyi yüklemeyeceğini belirterek, "*Allah, din konusunda size bir güçlük yüklememiştir*"[740] âyeti ile kendi görüşünü destekler.[741]

"*İyilik ve takva konsunda yardımlaşın*"[742] ve "*Adaleti ayakta tutun*"[743] âyetleri, Herbir mümin'in diğerlerini beklemeden adaletli olmasını, iyiliğe yardım etmesinin gerektiğini bildirmektedir. Eğer üçüncü kişi de gelsin diye iki kişi imam tayin etmeden beklerlerse, iyiliğe yardım etmenin anlamının kalmayacağını belirtir.[744]

İmamlar'ın hilafeti sürdürdüğü bölgede hazır bulunan imam'ın akd'i ile doğru olacağı görüşüne de şiddetle karşı çıkan İbn Hazm, Şam ehlinin bu görüşle hareket ederek Hz. Mervan ve oğlu Abdülmelik'e biat edilmesi gerektiğini ileri sürdüklerini ve bu sebepten dolayı diğer müslümanların kanlarını helal saydıklarını

[737] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 93.
[738] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 93–94.
[739] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 95.
[740] Hacc, 22/78.
[741] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 95.
[742] Maide, 5/2.
[743] Nisa, 4/135.
[744] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 96.

belirtir. "*Eğer doğru sözlüler iseniz, kesin-kanıt (burhan) ınızı getiriniz*" âyeti gereğince, delil getiremeyenler ne derlerse desinler, kuru iddiadan başka bir şey olmayacağını söyler. [745]

Cübbaî'in görüşünü ele alırken şöyle der: "Cübbaî bu görüşünü Hz. Ömer'in İmameti altı kişiye bırakmasından almıştır. Aralarından birini seçmekle beş kişinin seçimi ile tayın edilmiş olur." Bunun da kesin delil olmadığını ileri süren İbn Hazm, o altı kişinin üçünün birine, diğer üçünün başkasına meyletmek süretiyle üç kişinin de akd'i ile de geçerli olacağını belirtir. Ayrıca Abdurrahman b. Avf'ın "hilafet'e layıklı olan birini ben seçeyim" dediği zaman, diğer beş kişiden hiçbir karşı çıkmadığını, bu sözünü sahabe duyduğunda da hiçbir sahabe'nin buna itiraz etmediğini belirterek bir kişinin tayinini de caiz gördüklerini ileri sürer.[746]

İbn Hazm'ın kesin kanaatine göre en faziletli ve en doğrusu İmam'ın kendisinden sonra kimin halife olacağını tayin edip gitmesidir. Bunu ister sağlıklı zamanında, isterse hastalandığında, isterse de ölüm döşeğinde iken söylesin. Buna engel olacak nass'ın da, İcma'ın da bulunmadığını belirtir. Aksine Hz. Peygamberin, Hz. Ebû Bekir'i, onun da Hz. Ömer'i, Süleyman b. Adbülmelik'in Ömer b. Abdülaziz'i tayin ettiğine işaret eder.[747]

Ondan sonra ise, eğer İmam kendisinden sonra kimseyi tayin etmemiş ise, Hilafet'e layık olan biri ortaya çıkar ve kendisine biat edilmesine davet eder. Bu da Hz. Ali ve Hz. Abdullah b. Zübeyr'in uyguladığı yöntemdir. Ayrıca Hz. Halid b.Velid'in de Mûte savaşında müslümanların emirleri Zeyd b. Harise, Cafer b. Ebî Talib ve Abdullah b. Revaha şehid edildiğinde aynı yöntemi kullandığını, müminlerin hepsi de ona tabi olup, yardım ettiklerini belirtir.

Daha sonra da Hz. Ömer'in yaptığı gibi kendisinden sonra kimseyi tayin etmeden emin kişilere bırakmak. Bu da üç günden fazla sürmemeli, müminlerin tereddüt edip üç günden fazla oyalanmalarının helal olmadığını vurgular. Bu hususta kendisinin delilinin olmadığını sadece müminler icma' ettiği için teslim olduğunu ifade eder.[748]

---

[745] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 96.
[746] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 96–97.
[747] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 97.
[748] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 98.

h. Emir bi'l-Maruf ve Nehi ani'l Münker Hakkında

Emir bi'l-Maruf Nehi ani'l Münker'in vacib olduğuna ümmetin tümünün ittifak ettiğini aktaran İbn Hazm, hepsinin delilinin "*Sizden, hayra çağıran, iyiliği (marufu) emreden ve kötülükten (münkerden) sakındıran bir topluluk bulunsun*"[749] âyeti olduğunu belirtir. Ama bunun nasıl olacağı (keyfiyeti) hakkında ihtilafa düştüklerini söyler.[750] Bazıları bu Emir bi'l-Maruf Nehi ani'l Münker'in sadece kalb ile olacağını veya gücü yeterse dili ile de söylemesi gerektiğini, silahın kesinlikle bırakılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Rafizîler'in ise, eğer hak İmam ortaya çıkıp onlara karşı silah kullanmaya davet ederse, icabet etmek vacibtir, aksi halde silah, asla kullanılmaz demişlerdir.[751] Eğer İmam zalim olursa, münkeri def edecek başka çare bulamazsa, ona karşı silah kullanılır demek süretiyle, Ehl-i Sünnet'in bazıları da bu görüşü benimsediklerini belirtir.[752]

Birinci görüşte olanlar, peygamber efendimizin dövülürse de, malı musadere edilirse de sabrı tavsiye ettiği hadisinden bu kanaate vardıklarını belirtir.[753] Ayrıca "Eğer birinin kılıcı (fitne zamanında) seni keseceğinden korkarsan elbisenle üzerini ört ve *Şüphesiz, senin kendi günahını ve benim günahımı yüklenmeni ve böylelikle ateşin halkından olmanı isterim* de" [754] hadisi de ileri sürmüşlerdir. Buna ek olarak da "Allah'ın katil kulu değil maktûl kulu ol"[755] hadisini zikretmişlerdir. Allah'ın "*Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku: Onlar (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban sunmuşlardı. Onlardan birininki kabul edilmiş, diğerinki kabul edilmemişti*"[756] âyetini de ileri sürmüşlerdir.[757]

Onlara itiraz eden İbn Hazm: "Peygamberin (s.a.v) malının musadere edilip boynunun vurulsa bile sabrı tavsiye etmesi İmam'ın haklı olmasındandır. Oysa Efendimiz (s.a.v) fasık ve haksız olan İmama boyun eğmemizi emretmemiştir, buna delilimiz Allah'ın "*İyiliğe ve takvâya yardım edin günaha ve düşmanlığa yardım*

[749] Ali İmran, 3/104.
[750] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 100.
[751] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 100.
[752] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 100–101.
[753] Bkz. Buharî, Fiten, 11; Müslim, İmare, 51,52; Ebû Dâvûd, Fiten, 10.
[754] Ebû Dâvûd, Fiten, 2; İbn Mace, Fiten, 10.
[755] Ahmed b. Hanbel, 5/292.
[756] Maide, 5/29.
[757] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 102.

etmeyin"[758] âyetidir. Ayrıca biz biliyoruz ki Resülullah'ın (s.a.v) sözü Allah'ın sözüne ters düşmez, çünkü Allah Teâlâ "*O, kendi hevâsından konuşmaz, ancak vahyedileni konuşur*"[759] buyurmuştur, der."[760] Daha sonra da "Zikri geçen diğer hadisler ve Adem'in (a.s) iki oğlu hakkındaki kıssada hiçbir delil yoktur, çünkü o başka bir şeriattır Nitekim Allah Azze ve Celle *"(Ey ümmetler!) Her birinize bir şerîat ve bir yol verdik*"[761] buyurmuştur. Hadisler de ise Peygamber Efendimiz "Sizlerden kim bir münkeri görürse eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle ona nefret etsin. Bu da imânın en zayıfıdır, bundan aşağı imân yoktur" demiştir[762] der.[763]

Bunlara ek olarak da Hz. Peygamberin "Masiyette itaat yoktur, itaat sadece maruftadır"[764] gibi, ayrıca "Malı için öldürülen şehidtir, dini için öldürülen şehidtir, mazlüm olarak öldürülen şehidtir"[765] hadisi ile kendi görüşlerini desteklemektedir. Daha da birkaç naklî ve aklî deliller sunduktan sonra karşı tarafın delillerinin neshedildiğini ileri sürerek onları itham eder. [766]

i. Fasık'ın Arkasında Namaz Kılmak, Onunla Birlikte Cihad Etmek, Haccetmek ve Ona Zekat Vermek Hakkında

Fasıklar'ın arkasında namaz kılınıp kılınmayacağı konusunu ele alan İbn Hazm, daha önce bunun hakkında ileri sürülen görüşleri aktarmaktadır. Söyle ki, "Bazı gruplar faziletli birinden başkasının arkasında, namaz kılmanın caiz olmadığı kanaatine varmışlardır. Bu da Havâric, Zeydiyye, Rafizîler, Mutezile'nin cumhuru ve bazı Ehli Sünnetin görüşüdür. Yine bir kısım Ehli Sünnet, sadece cuma ve bayram namazlarının dışında fasığın arkasında namaz kılmanın caiz olmadığı görüşüne varmışlardır. Bunların dayanağı "*Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder*"[767] âyetidir, der.[768]

---

[758] Maide, 5/2.
[759] Necm, 82/2-3.
[760] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 102.
[761] Maide, 5/48.
[762] Müslim, İmân, 78.
[763] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 103.
[764] Buharî, Ahkam, 2; Cihad, 108.
[765] Buharî, Mezâlim, 33; Müslim, İman, 226.
[766] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 103.
[767] Maide, 5/27.
[768] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 107.

Daha sonra da bütün sahabe'nin, tabiînlerden oluşan bütün fakihler'in ve hadisçilerin coğunluğunun ihtilafsız fasıkın arkasında namaz kılınacağı görüşünde olduklarını belirtir. Ebû Hanife, Şafî, Ahmed b. Hanbel ve Davud ez-Zahirî'in de bu görüşte olduğunu, ayrıca kendisinin de buna katıldığını belirten İbn Hazm, diğer görüşlerin batıl olduğunu ileri sürer.[769]

Buna delil olarak öncelik sahabeye yer verir. Şöyle ki, "Muhtar b. Ubeyd, Haccac b. Yusuf, Ubeydullah b. Ziyad ve Hubeyş b. Dülce gibi insanların zamanında yaşayan sahabe-i kiram, onlaraın arkasında namaz kılmışlardı, oysa onlar en fasık adamlardı. Hattâ Muhtar dininde şüphe edilen, kafirliği zannedilen birisi idi" der[770]

Ayrıca "Eğer fasık biri namazıyla Allah'ın rızasını kazanmak isterse, o anda muttakîlerden sayılır namazı makbuldur. Takvâ sahibi olmazsa, günahsızlık ismine Hz. Peygamberden sonra kimse layık olmamıştır. Çünkü Allah Kur'an-ı Kerim'de "*Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, orada hiçbir canlı bırakmazdı*"[771] buyurmuştur. Hiçbir kimse fasık birisi hakkında kesin olarak 'bu namazıyla Allah'ın rızasını kazanmak istemiyor diyemez,' birisi bunu kesin söylerse, o kimse bilmediği şeyin ardına düşmüştür. Bu ise haramdır, çünkü Allah Azze ve Celle "*Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme*"[772]diye emretmiştir. Ayrıca '*Hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük (bir suç) tur*' buyurmuştur" der.[773]

Daha sonra da müslümanların, kendi arasında günahının çokluğu ve azlığı, büyük günahlardan sakınmasına bakılarak faziletinin değerlendirileceğini, küçük günahlardan ise Peygamberler dışında kimsenin kurtulamadığını ileri sürer. Ondan sonra kendi görüşünü te'kid etmek için Hz. Peygamberin Hz. Ebû Bekir ve Abdurrahman b. Avf'un arkasında namaz kılmasına işaret ederek "*Ümmete Kur'an'ı en iyi okuyanı imam olur. İkisi eşit ise fakih olanı*"[774] hadisini farz değil, mendup olarak değerlendirir.[775]

---

[769] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 107.
[770] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 107.
[771] Nahl, 16/61.
[772] İsra, 17/36.
[773] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 107-108.
[774] Buhari, Ezan, 45; Nesaî, İmamet, 3.
[775] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 108-109.

Zekat konusunu inceleyen İbn Hazm, zekat'ın kime verilip verilmeyeceği hakkında şöyle der: "İmam, kureyşli, faziletli olsun veya fasık biri olsun, biz bu konuda tartışmayız. O İmam'a zekât'ın verilmesini caiz görürüz. Çünkü Peygamber (s.a.v) "Sizlerin sadaka toplayanınızdan razıyım[776] buyurmuştur. Kendisini sadaka toplayıcı (musaddık) sayan herkes musaddık değil, sadece hak İmam'ın tayın ettiği kişi musaddıktır. Zikri geçen imam veya musaddık olmayan biri kendisi için isterse, onun hakkısı olmadığı için o kişi alamaz. Bunlara vermekte caiz değildir. Çünkü Peygamber (s.a.v) "Kim bizim işimizde olmayan bir ameli yaparsa o (işi) reddedilir" buyurmuştur."[777]

Ayrıca İbn Hazm, cihad konusunu ele alırken, âdil, bâğî, savaşçı, ne olursa olsun İmamla birlikte cihada çıkmanın vacib olduğunu açıkça belirtmektedir. Çünkü bunun dîne, iyiliğe ve takvâ'ya yardım olduğunu vurgulamaktadır. İyilik ve takvâ'ya yardım etmenin ise herbir müslümana her zaman ve her yerde farz olduğunu ortaya koymaktadır.[778]

[776] Müslim, Zekât, 29; Nesâî, Zekât, 14.
[777] Buharî, Sulh, 5;Ebû Dâvûd, Sünne, 5.
[778] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, III, 109-110.

II. İBN HAZM'IN *EL-FİSAL*'DE MEZHEPLERİ TASNİFİ

A. Mezheplerin isimlendirilmesi

Mezhepler Tarihi hakkında telif edilmiş eserlere baktığımızda İslâm Mezhepleri Tarihçilerinin her birinin kendine göre mezhepleri ayırmış olduğunu, onlara isim vermiş ve bu isim altında onlara değerlendirme yaptıklarını görebiliriz. Bazı grupların bu isimlendirme çerçevesinde tuttuklarını, bazılarının da bu gruplara meylettiklerini açıkça belirtmektedirler. Bu İslâm Mezhepleri Tarihçilerimizin kimileri tabi oldukları şahsına göre, kimileri o fikri savunduklarına, kimisi de itikad ve görüşlerine göre bu isimler altına girdirmişlerdir.

İbn Hazm'ın da bu konuda kendine has özelliği itikad ve görüşlerine göre isimlendirmesidir. Bid'at saydığı fırkaları çoğunlukla itikadlarına göre ayıran İbn Hazm, "Bu görüşü benimseyenler bunlardandır" şeklinde ifade kullanmaktadır. Ebû Hanife ve Eşârîler'i Mürcieden fırkasına girdirmesinin sebebi de Amelleri imândan saymadığı içindir.[779] Eşârî ve Şehristânî ise mensup olduğu şahıslarına göre isimlendirmektedir. Bunları karşılastırmalı şekilde şöyle sıralayabiliriz:

İbn Hazm'a göre Mürcie; Mürcie'nin üzerinde ittifakla durduğu temel prensipleri, "İman ve küfür", bunların mahiyeti, tanımı ve vaîd konularıdır. Bu konuların dışında ise diğer fırkalar gibi, bunlar da ihtilafa düşmüşlerdir.[780] Biz bu fırkayı itikad ve görüşlerine göre değerlendirdik. Çünkü ameller imândır. İmân, taat ile artar, isyan ile azalır ve her hangi bir günah işlemekle mümin küfre girer, ayrıca kalbi ve dili ile imân edenler cehennemde ebedi kalırlar görüşünü benimseyenler Mürcie'den değildirler. Kim yukarıda zikredilen Mürcie'nin görüşünü benimseyip, müslümanların ihtilaf ettiği konulara karşı çıkarsa o kişi Mürcî'dir.[781]

Mutezile hakkında "Her kim ki Halku'l-Kur'ân, Rüyetullah, Teşbîh, Kader ve Mürtekib-i Kebire'nin ne mümin, ne de kâfir sadece fasık olduğu konusunda Mutezile'ye muhalefet ederse, o kişi Mutezilî değildir. Bu yukarıda zikredilen görüşlerde onlarla muvafakat eden kişi de Mütezilîdir" der.[782]

Şiâ hakkında ise: "Kim Hz. Peygamberden (s.a.v) sonra Hz. Ali'yi en faziletli sahabî sayarsa ve imâmete en layık olan da Hz. Ali ve onun soyundan

[779] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, I, 368-369.
[780] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, I, 369-370.
[781] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, I, 370.
[782] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, I, 370.

gelenler olduğunu iddia ederek bu konuda Şiâ ile muvafakat edip diğer konularda onlara muhalefet etse bile, o kişi de Şiîdir. Kim bu konuda onlara muhalefet ederse o kişi Şiî değildir" der.[783]

Hâricîler hakkında da "Tahkîm'i inkar etme, büyük günah sahibini tekfir etme, zâlim İmam'a karşı silah kullanma, büyük günah sahibinin cehennemde ebedî kalması ve İmâmet'in kureyş'ten başkasına caiz olduğu konusunda Hâricîler'le muvafakat edip de diğer konularda onlara karşı olan kişi de Hârici'dir. Bu zikrettiğimiz konularda onlara muhalefet eden kişi ise Hârici değildir" der.[784] Bunların hepsi İbn Hazm'ın sadece itikad ve görüşlere göre isimlendirdiğinin delilidir.

İbn Hazm'ın mezhepleri isimlendirme usulü neredeyse Hanefi geleneğine uygun düşmektedir. Çünkü İslam mezhepleri tarihi yazılımında Hanefi geleneğini oluşturan Ebu Muti' en-Nesefî (ö.318/930), eserinde mezhepleri isimlendirirken genelde iki farklı yaklaşım tarzını uygulamıştır. Birincisi fırkanın savunduğu fikrin temelini oluşturn kavram, ibare ya da temel görüşe göre isimlendirme. İkincisi ise fırkanın lideri konumundaki kişiye nispetle isimlendirmedir.[785]

İmam Eşâri de hemen hemen bu tarzda, yani itikadlarına göre ele alır ama Şiâ'yı telif ederken onların Hz. Ali tarafını tuttuklarını ve onun için bu ismi aldıklarını belirtir.[786] Havâric,[787] Mürcie,[788] Mutezile[789] gibi fırkaları aktarırken onların ismine değinmez, hemen gruplara ayırmak suretiyle incelemektedir. Aynı fırkadan olup da kendi arasında ayrılanları tabi oldukları şahsa göre isimlendirir.

Bağdadî ise Rafizîler başlığı altında Şiâ'yı ele alır. Bunları Zeydiyye, Keysaniyye, İmamiyye ve Gulât şekinde dört gruba ayırır. Sonra tabi oldukları şahsa göre isimlendirir.[790] Kaderiyye ve Mutezile'yi aynı fırka olarak değerlendirir.[791] Ayrıca bu Mutezileden bahsederken de Hasan el-Basrî'in meclisinden ayrıldıkları

---

[783] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, I, 370.
[784] Bkz. İbn Hazm, *Fisal*, I, 370.
[785] Ebu Mutî' Mehkûl b. Fazl en-Nesefî, *Kitâbu'r-Red ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'* thk., Marie Bernard, yrs, ts, s. 63, 86; Hasan Acar, *Ebu Mutî' Mehkûl en-Nesefî'nin Kitâbu'r-Red ale'l Ehvâ' ve'l Bida' İsimli Eserinde Mezhepleri Tasnifi ve Murcii Makâlat geleneği İçindeki Yeri,* Ankara 2003, 50.
[786] Eşârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâful-Musallîn*, Beyrut 2006, s. 12.
[787] Eşârî, *a.g.e.,* s. 59.
[788] Eşârî, *a.g.e.,* s. 86.
[789] Eşârî, *a.g.e.,* s. 99.
[790] Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadî, *el-Farku beyne'l-Fırak,* Beyrut 2004, s. 21, 27.
[791] Bağdadî, *a.g.e.,* s. 84.

için Mutezile adını aldıklarını,[792] Mürcie'nin ise imân ve kader konusunda irca yapıp bunu da kendilerine şiar yapıp Kaderiyye'ye karşı çıktıklarını belirtmektedir.[793]

Şehristânî ise daha önce herbir fırkanın niçin bu ismi aldıklarını, daha sonra da onların görüşlerini aktarmaktadır. Mesela, Mürcie'den bahsederken, Mürcie'ye "İrcâ'" yaptıklarından Mürcie denmiştir. İrcâ' da iki anlama gelmektedir, birincisi ertelemek, diğeri ise ümit etmek diye başlamaktadır.[794] Havâric'i ele alırken de ümmetin icma' ettiği hak imama karşı çıkanlar olarak aktarmaktadır. Daha sonra üç gruba ayırarak görüşlerini aktarmaktadır.[795] Şiâ'dan bahsederken de Hz. Ali taraftarları olarak zikretmektedir.[796]

B. 73 fırka Hadisi

Bilindiği gibi fırkaların sayısı ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v)'in bir hadisinden söz edilir.[797] Bu hadise göre, İslâm Ümmeti 73 fırkaya ayrılacak ve kurtuluşa eren fırka (el-Fırkatu'n-Nâciye) dışında kalan 72 fırka cehenneme girecektir. O, kurtuluşa erenlerin kimler olduğu sorulduğunda da, "Şimdiki benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır" buyurmuştur.[798] Bunun tam zıddı bir rivâyet Ebû Abdillah el-Makdisî (ö.356/966) tarafından nakledilmiştir.[799] Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Ümmetim, 73 fırkaya ayrılır, onlardan 72'si cennete, biri de cehenneme girecektir". El-Makdisî, bu rivâyetlerden birincisinin,

---

[792] Bağdadî, *a.g.e.,* s. 20/84.
[793] Bağdadî, *a.g.e.,* s. 139.
[794] Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el–Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 2007, s. 111.
[795] Şehristânî, *a.g.e*., s. 91.
[796] Şehristânî, *a.g.e*., s. 117.
[797] Mevlüt Özler, 73 fırka ile ilgili hadisleri, farklı rivâyet şekillerini dikkate alarak, 4 gruba ayırır: 1. Ümmetin sadece kaç fırkaya ayrılacağını haber veren rivâyetler (Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Hâkim, Beyhakî, İbn Hibbân). 2**.** Bir fırkanın Cennette, diğerlerinin Nârda olacağını ifade eden rivâyetler (Dârimî, Ahmed b. Hanbel), 3. Cennette olacak fırkanın belirleyici kimliğini açıklayan rivâyetler. (Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Hâkim), 4**.** Tüm fırkaların Cennette, sadece birinin Nârda olacağını bildiren rivâyetler (Aclûnî, Suyûtî, Aliyyü'l-Kârî', İbn Arrâk). Bu rivâyetler için bkz. Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nûn Yay. İstanbul 1996, s. 21–28.
Ahmet Keleş ise, 73 fırka hadislerini 5 grupta değerlendirir. Buna göre, 1**.** Ümmetin çeşitli fırkalara ayrılacağını haber veren rivâyetler. 2. Hangi fırkanın Cennetlik veya Cehennemlik olduğunu bildiren rivâyetler. 3. Cennete girecek fırkayı tavsif eden rivâyetler. 4**.** Cehenneme girecek fırkayı bildiren rivâyetler. 5. Cemaate tabi olmayı ifade eden rivâyetler. Ayrıntıları için bkz. Keleş, Ahmet, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı)*, yıl: 5, sy. 3, Konya, Kış 2005, ss. 25–45.
[798] Tirmizî, *Sünen,* İmân, 18, İstanbul 1992.
[799] Makdisî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenu't-Tekaasîm*, Leiden 1906, s. 39.

yani yetmiş iki fırkanın cehenneme, bir fırkanın da cennete gireceği hakkındaki rivâyetin daha meşhur olduğunu, ama öteki yetmiş iki fırkanın cennete gireceği şeklinde olanın da daha sahih isnada sahip olduğunu belirtmekle birlikte, ne yazık ki isnad zincirini vermemektedir.

Bu hadisin subûtü hakkında İslâm âlimleri farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bir kısmı bu hadisi sahih sayarak, yazdıkları kitaplarda İslâm mezheplerini bu sayıya bağlı kalarak tasnif etmeye çalışmışlardır. Ancak bu hususta başarıya ulaştıkları pek söylenemez, çünkü bütün gayretlerine rağmen, birtakım tutarsızlıklara düşmekten kurtulamamışlardır.[800]

Fırkaların ana kolları esas alınacak olursa, sayıları on-onbeşi geçmez, ama bu kollardan çıkan ve bir kısım mezhepler tarihi yazarlarının sayıya dâhil ettikleri küçük kollar da hesaplanacak olursa sayıyı yetmiş iki veya yetmiş üç olarak dondurmak mumkün değildir. Bu hadisi sahih sayarak ona göre eserini tertip ve tasnif eden Mezhepler Tarihçilerinin biri de Ebû Mansur el-Bağdâdî'dir (ö.429/1037).[801] Aynı şekilde bu hadise dayanarak ölçüsünü ona göre belirleyen diğer bir âlim de Ebu'l-Feth eş- Şehristanî'dir (ö.548/1153).[802] Ayrıca İbnu'l-Cevzî'i de (ö.597/1201) bu sınıftan saymak mümkündür.[803] Bazı bilginler de bu hadisin dogruluğu veya yanlışlığı hakkında susmuş ve sanki bu hadisi bilmezlikten gelmişlerdir. Dolaysıyla bunların, mezheplerin tasnifleri ve sayıları hakkında bir endişe veya meseleleri olmamıştır. Bu sınıfa da Eş'arî (ö.324/926), Neşvânu'l-Himyerî (ö.573/1178), Fahreddin er-Râzi (ö.606/1209) gibi âlimler sokulabilir.[804]

Milel ve Nihal yazarları içinde İbn Hazm ise bu hadise tam anlamıyla karşı cıkar. Bazı insanların "Kaderiyye ve Mürcie bu ümmetin Mecusileridir"[805] ve "Bu ümmet yetmiş küsür fırkaya ayrılacaktır. Biri cennete, diğerleri cehenneme girecektir" hadisini kendilerine hüccet edinmişler şeklinde aktardıktan sonra "Bu

[800] Fığlalı, *a.g.e.,* s. XXIV.
[801] Bağdâdî, Ebû Mansur Abülkâhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Farku beyne'l-Firak,* Beyrut 2004. s. 10–14.
[802] Şehristanî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal,* Beyrut 2007, I, 9.
[803] İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Telbîsü'l-İblîs,* Beyrut 1405/1985, s. 20.
[804] Fığlalı, *a.g.e.,* s. XXIV.
[805] Ebû Dâvûd, Sünne, 16; Ahmed b. Hanbel, 2/86.

hadisler isnad bakımından kesinlikle sahih değildir"[806] der ve "zayıf" olduğunu ifade ederek bu hadislerin delil olamayacağını savunur.

C. İbn Hazm'ın Mezhepleri Tasnifi

Herhangi bir mesele hakkında müstakil bir görüş ileri süren kimsenin mezhep sahibi olarak nitelendirilmeyeceği ortadadır. Bu şekilde farklı görüş ileri sürenlerin mezhep sahibi kabul edilmesi, mezhepleri sayılamayacak hale getirecegi için müelliflerimiz de meseleler hakkında bir esas, bir kural, bir ölçü aramışlardır. Böylece bu kural çerçevesinde, meseleler hakkında ortaya çıkan görüşleri mezhep olarak adlandırmışlardır.

Genel olarak mezhepler tarihi müellifleri, "tevhid; kader ve kaza; imân; va'd ve vaîd; nübüvvet ve imâmet" hususlarında farklı bir görüş öne süren kimse veya grubun görüşlerinden oluşan anlayışı fırka olarak kabul etmişlerdir.[807] Meşhur müelliflerimizden Bağdâdî (ö.429/1037), İbn Hazm (ö.456/1064) ve Şehristânî (ö.548/1153) gibi mezhepler tarihçileri küçük farklılıklar dışında bu konuda hemen hemen birbirleriyle uyuşmuşlardır. Buna göre dört ana başlık altında aşagıdaki hususlardaki ihtilaflar fırka sayılmak için şart olarak aranmıştır:

Tevhîd başlığı altında Allah'ın isim ve sıfatlarla isimlendirilip vasıflandırılması, onun mahiyetinin bilinebilme ve zatının görülebilme imkânı, Allah'ın kelam sıfatı ve Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı, hâlik-mahlûk ilişkisi gibi hususlar ele alınmıştır.

Kader ve kaza başlığı altında Allah'ın kudretinin mahiyet ve sınırı, insanın cebr veya hurriyet altında bulunması, onun hayra, şerre ve yaratmasının hilafına bir şeye kadir olup olmayacağı, nesne ve olayların yaratılmazdan önce bilinmesi, kaderin değişmesi ve insan iradesinin sınırı gibi hususlar ele alınmıştır.

İman, va'd ve vaîd başlığı altında imânın mahiyeti, ne zaman ve nasıl gerçekleştiği, imân-amel münasebeti ve birbirlerine etkileri, İman-İslâm farklılığı, imânda artma ve eksilme meselesi, cennet ve cehennem varlığı, mahiyeti ve sürekliliği, azab ve mükâfatın mahiyeti, imân-küfür-nifak-şirk ayrımı gibi hususlar ele alınmıştır.

---

[806] İbn Hazm, *Fisal*, II, 267.
[807] Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.,* s. 13; İbn Hazm, *Fisal*, s. 369-372; Şehristânî, *a.g.e.,* I, 14-15.

Nübüvvet ve imamet başlığı altında nebilerin ismeti ve tebliği, tebliğ ulaşmayanların durumu, nübüvvetin devamı ve sürekliliği, İmâmetin Kureyşîliği, tayinle mi yoksa seçimle mi olacağı, birden fazla imamın varlığı, fasıkın ve mefdûlün İmâmeti, emir bi'l-maruf nehiy anil münkerin mahiyeti, şartları ve sınırları, imamların gaybet ve zuhuru gibi hususlar ele alınmıştır.

Yukarıdaki ana hususlardan ortaya çıkan fırkaların sayısı hakkında müellifler değişik görüş ve yorumlarda bulunmuşlardır. Makrizî'ye (ö.845/1442) göre ana mezheplerin sayısı 4[808] iken, İbn Hazm'a (ö.456/1064) göre 5;[809] İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201)[810] ve Malatî'ye (ö.377/987)[811] göre 6; Şehristânî'nin (ö.548/1153)[812] bir tasnifine göre 4, diğer bir tasnifine göre[813] ise 6'dır; Makdîsî'ye (ö.355/966)[814] göre 7; Bağdâdî (ö.429/1037[815], Şatıbî (ö.790/1388)[816] ve Seyyid Şerif Curcânî'ye (ö.816/1413)[817] göre 8; İsferâyînî'ye (ö.471/1078)[818] göre 9; Eş'ârî'ye (ö.324/936)[819] göre ise 10'dur.

Âlimlerin böyle değişik neticelere varmış olmalarının sebebi fırkaların sayısını tespit hususunda farklı metotları benimsemiş olmalarıdır. Nitekim Şehristânî aynı metodu benimsemiş iki müellifi bulmanın mümkün olmadığını belirtmektedir.[820]

Bizim burada özel olarak ele aldığımız konu İbn Hazm oduğundan, onun fırkaları tasnif ederken esas aldığı kriterlere ayrıca yer verebiliriz. Aşağıdaki

---

[808] Makrizî, Ebu'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr,* Beyrut ts. II, 345.
[809] İbn Hazm, *Fisal,* I, 368.
[810] İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.,* s. 28.
[811] Malatî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ'i ve'l-Bida',* Beyrut 1388/1968, s. 91.
[812] Şehristânî, *a.g.e.,* I, 11.
[813] Şehristânî, *a.g.e.,* I, 257-258.
[814] Makdîsî, Muhtâr b. Tahir, *el-Bed' ve't-Târîh,* Bağdâd, Mektebetu'l-Musenna, ts., V, 124–150.
[815] Bağdâdî, *a.g.e.,* s. 26.
[816] Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati, *el-İ'tisâm,* Mısır 1332/1914, II, 206–220.
[817] Curcanî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1321, III, 282.
[818] İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer İmadüddin Şahfur b. Tahir, *et-Tebsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciye ani'l-Firaki'l-Hâlikîn,* Beyrut 1403/1983, s. 15–16.
[819] Eş'ârî, Ebu'l-Hasan İbn Ebî Bişr Ali b. İsmail b. İshak, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfi'l-Musallîn,* Beyrut 1427/2006, s. 12.
[820] Bkz. Şehristânî, *a.g.e.,* I, 14.

hususlardan birinde veya daha fazlasında Ehl-i Sünnet'ten farklı bir görüşü benimseyen kişi veya gruplar İbn Hazm'a göre fırka olarak adlandırılmıştır:[821]

b. Tevhid ve Allah'ın sıfatları[822]

Allah'ın hangi isimler ve sıfatlarla isimlendirilip ve vasıflandırıacağı, Allah'a cisim nispet edilip edilemeyeceği, Kur'ân'ın mahlık olup olmadığı, mushaflarda bulunan şeylerin Kur'ân olup olmadığı, Allah'ın azab ve mükâfatının mahiyeti ve sürekli olup olmaması, varlık alanında geçen bir varlığı adem halinde bilip bilemeyeceği, ilminin onun kendisi olup olmadığı, hayra ve şerre kadir olup olamayacağı, yaratmasının hilafına bir şeye güç yetirip yetiremeyeceği, Allah'ın istitaatının onun fiiliyle mi yoksa fiilinden önce mi olduğu, imân ve küfür gibi zıt fiilleri bir araya getirip getiremeyeceği, yaratıklarına hayırlarda bulunması lütuf mu yoksa vacib mi olduğu, alemdeki varlıkları sayıp sayamayacağı, onun bir şey olup olmadığı hususlarıyla sadece Allah'ın kendisine has olan ya da diğer varlıklarda da bulunan halleri (ahvâl) hususu mezheplerin birlerinden ayrımasında etkili olmuştur.

c. Kader[823]

İnsanın cebr altında olup olmadığı, insanın fiilleri de dâhil olmak üzere Allah'ın bütün nesne ve olayları bilip bilemeyeceği, bunlara ilişkin ilminin Levh'ı-Mahfûz'da yazılıp yazılmadığı, varlık ve olayların tümünün Allah tarafından yaratılıp yaratımadığı, sorumluluk açısından insan iradesinin (istitaat) rolü, kaderin değişip değişemeyeceği ve bunlara Allah'ın güç yetirip yetiremeyeceği hususlarını kapsar.

d. İman ve küfür[824]

İmanın mahiyeti, kalb veya lisan ile tasdiki, imân-amel münasebetleri, İmanda artma ve eksilme olup olmadığı, imânın geçerli olması için bilgi ve delîlin rolü, imânın tasdikten mi yoksa marifetten mi ibaret olduğu, imânda istisna (inşallah ben mü'minim) meselesi, İslâm ile imânın aynı olup olmadığı, tebliğin ulaşmadığı

[821] İbn Hazm, *Fisal*, I, 369–372.
[822] İbn Hazm, *Fisal*, I, 410–421; II, 3–48.
[823] İbn Hazm, *Fisal,* II, 54–59, 84–85.
[824] İbn Hazm, *Fisal,* II, 168, 209–267.

kimsenin imân durumu, müminlerin cehenneme girip girmeyecekleri, kafirlerin cehennemden çıkıp çıkmayacakları, cennet ve cehennemin henüz yaratılıp yaratılmadığı, kafirlerin, çocukların, hayvanların cezalandırılma şekilleri ve şefaatin var olup olmadığı hususlarını kapsar.

e. İmamet ve müfadele (Sahabe arasındaki üstünlük)[825]

İmamın gerekli olup olmadığı, imamın nass ve tayin ile mi yoksa seçimle mi olduğu, imamın Kureyşten olmasının şart olup olmadığı, ilk dört halife'nin imâmetinin meşrûiyeti, birden fazla imamın varlığı, fâsıkın imâmeti, emir bi'l-maruf nehiy ani'l-münker'in mahiyeti, şartları ve sınırları, imamların gaybeti ve yeniden zuhuru ile nübüvvetin Hz. Peygamber'den sonra devam edip etmediği hususlarını kapsar.

İbn Hazm, İslâmî fırkaları ele alırken onların dayandıkları itikadi konularına göre beş grupta inceler. Bunlar: Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mutezile, Şiâ ve Havâric. Bu fırkaların dayanaklarını belirterek birbirinden ayırır.[826] Şöyle ki,

"Mürcie'nin üzerinde ittifakla durduğu temel prensipleri, "*İman ve küfür*", bunların mahiyeti, tanımı ve vaîd konularıdır. Bu konuların dışında ise diğer fırkalar gibi, bunlar da ihtilafa düşmüşlerdir."[827]

"Mutezile'nin tutundukları temel dayanakları, "*Tevhid ve ilahi sıfatlar*" konusudur. Daha sonra bunlara Kader, Fısk, İman ve Vaîd konularını da eklemişlerdir."[828] Şiâ'yı ele alırken "Dayanakları, *İmâmet ve peygamber (s.a.v)in ashabı arasındaki kimin üstün olduğu* konusu olup, bunun dışındaki konularda ise, diğer fırkalar gibi ihtilafa düşmüşlerdir" der.[829]

Hariciler hakkında şöyle der "Temel dayanakları, "*İman-Küfür, bunların mahiyetinin ne olduğu ve Tekfir, Vaîd ve İmamet*" konularıdır.[830]

---

[825] İbn Hazm, *Fisal,* III, 3–108.
[826] Islam fırkalarını anlatırken geniş bilgi verilecektir.
[827] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 369.
[828] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.
[829] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.
[830] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.

D. İbn Hazm'ın *el-Fisal*'i Yazarken Kullandığı Kaynakları

İbn Hazm, bu eserini telif ederken hak bildiği şeyi ortaya koymak için her çeşit deliller getirmiş, bazı yerlerinde birinden alıntı yapmışsa onu göstermeye çalışır, bazen de direkt görüşlerine geçer. Kendi görüşlerini ortaya koymada, reddiyelerinde, birilerinin görüşlerini aktardığında onların kendi kaynaklarından aktarmaya çalışan İbn Hazm, eserinde birkaç kaynak zikretmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kitaplar

a. Kur'an-ı Kerim

İbn Hazm, Kur'an-ı Kerim'in herbir durumda kıyamet gününe kadar kaynak olarak bakılacak merci olduğuna büyük özen göstermiştir. Ona göre "Kur'an âyetleri mecaz değil hakikattir, kim bunun aksini söylerse tekfir edilir."[831] Ama böyle demesine rağmen mecbur kaldığı zaman kendisinin de tevil ettiği görülmektedir. Mesela: "*Baldırların açıldığı gün secde etmeye davet olunacaklar; fakat güçleri yetmeyecektir*"[832] âyetini, "Bu ise durumun şiddeti ve korkuncun haberidir"[833] der. Ayrıca o, Kur'an-ı Kerim'i tefsır ederken rivayet ve dirayet yolu ile açıklamıştır.

aa. Rivayet tefsiri.

Tefsirin bu nevi, onun çok önem verdiği ve hep itimat ettiği sahabeden nakledile gelmiş rivayetlerdir. Bunların arasında daha çok itimat ettiği sahabe İbn Abbas (ö. 68/687-688), ve İbn Mes'udtur (ö. 32/652). Örnek olarak şu âyetleri verebiliriz; "*Rabbimiz, sen bizi iki kere öldürdün, iki kere dirilttin, günahımızı itiraf ettik*"[834] âyetini tefsir ederken, İbn Mes'ud (ö. 32/652) (r.a) , bu ayetin anlamı Bakara suresindeki "*Sizler ölülerdiniz, O sizi diriltti, sonra öldürecek, daha sonra da diriltecektir*"[835] âyeti olduğunu söyledi der ve bununla yetinir.[836]

Yine "*Biz onların nasiplerini eksiksiz vereceğiz*"[837] âyetine İbn Abbas'ın (ö. 68/687-688), onlara vaadedilmiş hayır ve şerrin eksiksiz verileceği olduğunu aktarır ve bununla yetinir.[838]

---

[831] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 40.
[832] Kalem, 68/42.
[833] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 7.
[834] Mü'min, 40/11.
[835] Bakara, 2/28.
[836] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 158.
[837] Hud,11/109.

a.b . Dirayet tefsiri.

İbn Hazm, bu dirayet yolu tefsirini de bazen kullandığını eserinde görüyoruz. Birkaç yerde dirayet yolu ile tefsir ederek hiçbir kaynağa atıf etmeden kendi görüşlerini ortaya koymaktadır. Buna örnek olarak Hz. Musa'nın "*Rabbim bana kendini göster ki, seni göreyim*"[839] demesini, Hz Musanın aleyhine kullanmak isteyenlere karşı savunurken şöyle der: "Bu âyette onların lehine olan hiçbir delil yoktur, bu iki taraftan da tutarsızdır.

Birincisi, Musa (a.s) bu soruyu Benî İsrailden önce sormuştu, çünkü bu soruyu sormanın caiz olmadığını bilmiyordu ve o, bununla Rabbinin katında yüksek dereceye ulaşmak istemişti.

İkincisi ise Benî İsrail bunu Allah hakkında şüphelenerek, inadına sormuştu, ama Hz. Musa ise iyi niyetle sormuştu" der.[840]

b. **Hadis kitapları**

İbn Hazm'ın en önemli kaynaklarının biri de Peygamber Efendimizin hadisleridir. Çünkü hadisler Kur'an-ı Kerim'in açıklamasıdır. Peygamber efendimiz Kur'an âyetlerini açıklamak için gönderilmiştir.[841] Ama İbn Hazm hadisleri ele alırken diğer İslâm Âlimlerinden iki hususta ayrılmışıtr. Biri, hadisleri zahirine göre almak ise, diğeri de kıyası tamamen reddetmesidir. Kıyas, nass'a dayansın veya başka bir şeye dayansın, durum değişmez.[842]

Ayrıca İbn Hazm, bu eserinde bazı hadis alimlerinden istifade etmiştir. Onların bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

ba. el-Musannaf fi'l-Hadis'i ve'l-Eser. Müellifi, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Abbâsî el-Kûfî (ö, 235/849)[843] İbn Hazm, bu zatın derlediği hadislerini kendi ustadı Yahya b. Abdurrahman b. Mes'ud'tan rivayet etmiştir.[844]

bb. Müsned-u İshak b. Rehaveyh. Muellifi, İshak b. İbrahim b. Muhalled el-Hanzalî (ö. 238/852). [845] Ayrıca tefsirinde de bu zatın derlediği hadislerinden istifade ettiği gözükmektedir.[846]

---

[838] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 352.
[839] A'raf, 7/143.
[840] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 302.
[841] Nahl,16/44.
[842] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 28; Münşir, *a.g.e.*, s. 127.
[843] Münşir, *a.g.e.*, s. 128.
[844] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 365.

cc. Müsned-u Ahmed b. Hanbel. Musannifi, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö, 241/855).[847]

dd. el-Câmi'u's-Sahih. Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buharî (ö. 256/870). Ibn Hazm'ın, birçok hadisi İmam Buharî'in eserinden direkt aldığı da, aynı zamanda şeyhi Abdurrahman b. Halid el-Hemedânî'ye isnad ederek naklettiği de bilinmektedir.[848]

ee. el-Câmi'u's-Sahih. Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261/874). İbn Hazm, İmam Müslim'den şeyhi Abdullah b. Yusuf b. Nâmî vasıtasıyla pek çok hadis almıştır.[849]

ff. Sünen-u Ebî Davud. Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/888).[850] İbn Hazm, Ebû Davud'un hadislerini bir çok yerde açıkça aktardığı nakledilmektedir.[851]

gg. Sünen-u Nesâî. Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915). İbn Hazm bu eserinin birkaç yerinde İmam Nesâî'den hadis nakletmiştir.[852]

Bu yukarıda zikrettiklerimiz meşhur hadis kitaplarının bazılarıdır. Bunların dışında diğer hadis kitapları zikredilmese bile onlardan hadisler rivayet edildiği bilinmektedir. Buna İmam Malik'in (ö. 179/795) Muvatta'sını örnek verebiliriz. İbn Hazm eserlerinde kendisinin Muvatta'dan hadisler aktardığını sarahaten zikretmese bile araştırmacılar tarafından tespit edilerek ortaya konmuştur.[853]

c. Akaid ve Fırak kitapları

Bu eserini ele alırken okuyan kişinin hak ile batılı birbirinden ayırdete bilmesi için telif eden İbn Hazm, eserinin birkaç yerinde münakaşasını yaparken akide ve makâlât kitaplarını zikretmiş, bazı yerlerinde ise harf harf aktarmış, bazen de o şahsın ismini zikretmiştir. Onun için biz burada İbn Hazm'ın zikrettiği eserlerini ve adı geçen şahısları tespit edebildiğimiz kadar aktarmak istiyoruz.

---

[845] Münşir, *a.g.e.*, s. 129.
[846] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 299.
[847] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 355; Münşir, *a.g.e.*, s. 129.
[848] İbn Hazm, *Fisal,* I, 242, 358; II, 10, 19; III, 23.
[849] İbn Hazm, *Fisal,* II, 286.
[850] İbn Hazm, *Fisal,* II, 383, 387.
[851] Münşir, *a.g.e.*, s. 131.
[852] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 241.
[853] Münşir, *a.g.e.*, s. 132.

aa. Hişam b. Hakem'in (ö. 200/815) *el-Mîzân* adıyla meşhur olan eseri.[854]

bb. Ebû Ubeyd b. Sellâm el-Bagdâdî'in (ö. 224/839) *Risâletü'l-İman'*ı.[855]

cc. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız'ın (ö. 255/869) *el-Burhân*'ı.[856]

dd. Abdurrahman b. Muhammed el-Hayyât'ın (ö. 300/912) *el-İntisâr* adlı eserinden iktibas etmiş, ama eserin adını zikretmemiştir.[857]

ee. Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî'in (ö.311/923) *el-İlmü'l-İlâhi'*si.[858]

ff. Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Ebî Ali el-Cubbâî'in (ö.321/933) eserlerininin adını zikretmese bile istifade ettiği görülmektedir.[859]

gg. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî'in (ö.324/936) eserlerine muttali olsa bile burada onun sadece *Kitâbü'l-Mecâlis'*inden bahsetmiştir.[860]

hh.Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkıllânî'in (ö. 403/1012) eserlerini inceleyen İbn Hazm, onun birkaç eserini bu kitabında zikretmiştir. Mesela: *Kitabü'l-Usul,* [861] *Kitabü'l-İmame,* [862] *el-İntisâr fi'l-Kurân* [863] *ve er-Risâletü'l-Harre*[864] vs.

ii. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Simnânî (ö. 444/1052). İbn Hazm bu zâtın eserlerine muttali olmuş, hatta haf harf zikrettiği yerleri de olmuştur.[865]İbn Hazm'ın bu kitabında geçen Simnânî'in bazı eserleri: *el-Usûl,*[866] *el-İmâme.*[867]

d. Tarih Kitapları

aa. Muhammed b. Cerir et-Taberî'in (ö.310/922) tarihinden ve eserlerinden istifade etmiştir.[868]

---

[854] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 370.
[855] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 226.
[856] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 131.
[857] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 217; Münşir, *a.g.e.*, s.136.
[858] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 13, 49, 109.
[859] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 131; III, 35, 137.
[860] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 393.
[861] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 394.
[862] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 163, 164.
[863] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 156, 159, 160.
[864] Münşir, *a.g.e.*, s. 138.
[865] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 6.
[866] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 146.
[867] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 163.
[868] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 327.

bb. Ebu'l-Farac Kudame b. Cafer b. Ziyad el-Bagdâdî'in (ö.337/948) eserinden istifade etmiştir.[869] Bu eser, adı geçen müellifin *el-Harac ve Sanâ'tü'l-Kitâbe*si olduğu ileri sürülmüştür.[870]

cc. Yusuf b. Abdillah b. Abdilber'in (ö.463/1070)[871] *el-İsti'âb fî Marifeti'l-Ashâb* eserinden faydalandığı da araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir.

e. Lugat ve Edebiyat Kitapları

İbn Hazm, aynı zamanda lugat ve edebiyat eserlerinden de istifade etmiştir. Biz burada bu eserlerin en meşhur olanlarını zikretmek istiyoruz. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

aa. Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî'in (Sibaveyh) (ö. 180/796) *Kitabü'n-Nahv*'ı. İbn Hazm kendi eserinin iki yerinde zikretmiş ve nass'la teyid etmiştir.[872]

bb. Câhiliyye şairi İmru'l-Kays b. Hacer el-Kindî'in (ö. m. 565) *Dîvân*'ı.[873]

cc. Ziyad b. Muâviye b. Dıbâb ez-Zıbyânî en-Nâbige'nin *Dîvân*'ı.[874]

dd. Lebîd b. Rabi'a b. Malik el-Âmirî'in (ö. 41/661) *Dîvân*'ı.[875]

2. Âlimler

İbn Hazm kendi zamanda yaşayan muasır alimleri de kaynak olarak kullanmıştır. Çünkü İbn Hazm'ın bu eserine baktığımızda bu alimlerden bazıları veya filanca alim, gibi ibareler geçmektedir. Biz de bunları kaynak olarak göstermek istiyoruz.

a. Hakem b. Münzir b. Saîd el-Bulûtî (ö. 420/1029).[876]

b. Sabit b. Muhammed el-Curcânî (ö. 431/1039).[877]

c. Ali b. Hamza es-Sakilî.[878] Ölüm tarihi bilinmemekle beraber, İbn Hazm'ın muasırı olduğu kaydedilmektedir.[879]

d. Ebû Ahmed el-Meâfirî (İbnü'l-Hivât) (ö. 448/1056).[880]

---

[869] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 144.
[870] Münşir, *a.g.e.*, s. 130.
[871] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 33.
[872] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 200, 204.
[873] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 50, 212, 217. III, 183.
[874] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 334, 403; II, 217; III, 183.
[875] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 212, 232; III, 200, 203.
[876] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 389.
[877] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 30.
[878] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 150.
[879] Münşir, *a.g.e.*, s. 146.

e. Yusuf b. Abdillah b. Abdilber (ö.463/1070).[881]

f. Ebu'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081). İbn Hazm, bu zâtı tenkid etmesine rağmen bazen onun rivayetini kabul ettiği de bilinmektedir.[882]

İbn Hazm, bu eserinde daha da bir çok zâtın ismini zikrettiği araştırmacılar tafarından kaydedilmektedir.[883] Ama tabakat ve terâcim kitaplarında bu zatların isimlerinin geçmediği, vefat tarihlerinin meçhul olduğu sadece İbn Hazm'ın muasırı oldukları bilinmektedir.[884]

[880] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III,136.
[881] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 33.
[882] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I,106.
[883] Münşir, *a.g.e.*, s. 148-149.
[884] Münşir, *a.g.e.*, s. 148.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN HAZM'IN EL-FİSAL'DE İSLAM MEZHEPLERİNİ ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

İslâm mezheplerini ilmi şekilde ortaya koymak isteyen İbn Hazm, herbir fırkanın görüşünü, onların kendi eserlerinden direkt aktarmayı hedef alır. Çünkü o, bu eserini okuyan kişi kesin bilgiye ulaşsın ve hakkı hak, batılı batıl bilsin ister. Nitekim İslâm mezheplerini araştırmaya başlarken "*Küfre Sokan Büyük Günahların veya Mutezile, Havâric, Mürcie ve Şiâ'nın akıl almaz Görüşlerinin Zikri*" adında başlık açarak[885] şöyle der: "Biz bu dîvânımızda İslâm dinine karşı olan çeşitli dinlerin mensuplarının kendi eserlerinden çirkinliklerini yazdık ki, onlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusîlerdir. Onların dayandıkları hiçbir delilleri yoktur. Bu konular üzerinde duran kişi kesin bilsin ki, onlar apaçık bir dalalet ve batıl üzeredirler. Şimdi de İslâm fırkalarından sayılan bu dört fırkanın çirkin görüşlerini aktarırız ki, bunları okuyan kimseye gizli bir şey kalmasın ve bilsin ki, bunlar da açık bir dalalet ve batıl üzeredirler."[886]

Ayrıca İbn Hazm, Ehl-i İslâm fırkalarını ele alırken tafsile şöyle başlar: "İslâm dinini kabul eden fırkalar beştir: Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Mürcie, Şiâ ve Havaric. Daha sonra bu fırkaların her biri çeşitli gruplara ayrılmıştır. Ehl-i Sünnet'in de anlaşmazlığa düştüğü konuları ise, genellikle furû' ile ilgili meselelerde olup, nadiren itikâdi konulardadır. Adı geçen fırkaların arasında Ehl-i Sünnet ile aralarında derin ihtilaflar olduğu gibi Ehl-i Sünnet'e yakın olanlar da vardır.[887]

Ehl-i Sünnet'e muhalif olan dört fırkanın içinde öyle fırkalar vardır ki, bunların bir kısmı Ehl-i Sünnet'ten uzaklaşır ve diğer bir kısmı ise Ehl-i Sünnet'e yakınlaşır. Bu fırkalar arasında öyle fırkalar vardır ki, İslâm adını taşıdıkları halde Müslüman değildirler.[888] Mesela Mu'tezile'den Ahmed b. Hâbit, Ahmed b. Bâsûs ve el-Fadl el-Hadesî'nin taraftarları, Râfizi'lerden Gâliye ve Mutasavvife, Ebû İsmail

[885] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*III, 111.
[886] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*III, 111.
[887] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 368.
[888] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 369.

el-Batîhî'nin taraftarları olan Batîhîyye ayrıca Acâride ve diğerleri kesinlikle İslâm'dan değildirler. Tam aksine ümmetin icma'ı ile kâfirdirler" der. [889]

A. Ehl-i Sünnet

Kendisinin zahirî usulüne göre Ehl-i Sünneti tarif eden İbn Hazm şöyle demektedir: "Ehl-i Hak olarak zikredeceğimiz Ehl-i Sünnet –bunun dışındakiler Ehl-i Bid'at'tır- şu kimselerdir: Sahâbe (r.a), onların yolundan giden seçkin tâbiler (r.h), hadisçiler ve günümüze kadar nesil nesil onlara tabi olan fakihler, yeryüzünün doğu ve batısında o fakihlere uyan avamdır. Allah onlara rahmet etsin."[890]

Bu arada Ehl-i Sünnet'in de arasında bazı grupların aşırı gidip "Salih kullardan öyle kişiler vardır ki, peygamberlerden ve meleklerden daha üstündürler; Allah'ı (a.c.) tam anlamıyla tanıyan kişiden ameller ve şer'î hükümler düşer" dediklerini, bazılarının da Allah'ın (a.c.), Hallâc (ö. 309/922) gibi bazı kulların cesedine hulûl ettiğine inandıklarını belirtir[891] ve bazı sûfîlerin ise Hızır ve İlyas'ın (a.s) bugün hâlâ yaşadıklarına inandığını aktarır ve onları eleştirir.[892]

Kendisinin bu tarifine göre hareket eden İbn Hazm, diğer bid'at fırkaları buna göre ölçüp biçmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi mezheplerin ilmî ve itikadi konulardan neşet ettiği kanaatini taşıdığından dolayı, Ehl-i Sünnet'i merkeze almak süretiyle diğer bid'at saydığı fırkaları buna yakın ve uzaklığına göre tasnif eder.

B. Mürcie

Mürcie'den Ehl-i Sünnet'e en yakın olanlar, "İman, kalp ile tasdik, dil ile ikrardır, ameller ise, sadece müminin yapması gereken şer'i hükümler ve farzlardır" görüşünde olan Ebû Hanife Nu'man b. Sabit'in mezhebinde olanlardır.[893]

En uzakları ise, Cehm b. Safvân, Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî, Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'nin taraftarlarıdır. Cehm ve Eş'ârî diyor ki, "İman, Sadece kalp

---

[889] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 369.
[890] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 371.
[891] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 371.
[892] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 113.
[893] Çeşitli nedenlerle Haricî'ler, Mutezile, Şiâ ve bazı Hadisçiler tarafından Mürcie'likle suçlanan Ebû Hanife'nin Mürcie fırkasıyla bir ilgisinin olmadığı bilinmektedir. Ebû Hanife'ye yapılan ithamlar için bkz: Ebû Zehra, Ebû Hanife, çev. Osman Keskioğlu, DİB yay. Ankara 1997. s. 160–164; Bahcıvan, Seyit, "İrca Fikri ve Ebû Hanife'nin İrca ile İthamına Bir Bakış, *SÜİFD*, y. 1998, sy. 8, s. 141–176.

ile tasdiktir; dili ile küfür ve teslis izhar etse, İslâm diyarında takiyyesiz olarak puta tapsa bile."[894]

Muhammed Kerrâm ise şöyle diyor: "İman, kişi kalbiyle küfüre inansa bile, dili ile ikrardır."[895]

Mürcie'nin üzerinde ittifakla durduğu temel prensipleri, "İman ve küfür", bunların mahiyeti, tanımı ve vaîd konularıdır. Bu konuların dışında ise diğer fırkalar gibi, bunlar da ihtilafa düşmüşlerdir.[896]

Daha sonra Mürcie fırkasına değinirken onların ğulat olanlarını iki gruba ayırır. Birinci grup, "İman, dil ile ikrardır. Kalbiyle küfüre inansa bile kişi, yine de Allah Teâla katında mümindir, Allah(a.c)ın velisidir ve cennetliktir" görüşünde olanlardır. Bu görüş Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'nin ve taraftarlarının görüşüdür. Bunlar Horasan ve Kudüs'e yerleşmişlerdir. İkinci grup ise, "İman, kalb ile tasdiktir. Kişi, takiyyesiz olarak küfrü ilan etse, putlara tapsa veya İslâm diyarında Yahudilik ve Hıristiyanlık davasında bulunsa, haça tapıp İslâm diyarında teslisi ilan etse ve bu durum üzere ölse, yine de o kişi mümindir, Allah'(a.c)ın katında kâmil imân sahibidir, Allah(a.c)ın velisidir ve cennet ehlindendir" şeklindeki görüşte olanlardır. Bu görüş, Cehm b. Safvan es-Semerkandî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Ebi'l-Bişr el-Eş'ârî el-Basrî ve onların taraftarlarının görüşüdür. Cehmiyye Horasan'dadır, Eş'ârî'ler ise, Bağdad ve Basra'da idiler. Daha sonra Sicilya, Kayravan ve Endülüs'e yerleştiler. Şükürler olsun ki, daha sonra durumları zayıfladı demektedir.[897]

Daha sonra da şöyle der: Biz bu fırkayı itikad ve görüşlerine göre değerlendirdik. Çünkü ameller imândır. "İmân, taat ile artar, isyan ile azalır ve her hangi bir günah işlemekle mümin küfre girer, ayrıca kalbi ve dili ile imân edenler cehennemde ebedi kalırlar" görüşünü benimseyenler Mürcie'den değildirler. Kim yukarıda zikredilen Mürcie'nin görüşünü benimseyip, müslümanların ihtilaf ettiği konulara karşı çıkarsa o kişi mürcî'dir"[898]

[894] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 369.
[895] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 369-370.
[896] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.
[897] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*III, 142.
[898] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.

C. Mutezile

Mutezile fırkalarından Ehl-i Sünnet'e en yakın olanlar, Hüseyin b. Muhammed b. En-Neccâr (ö.230/844) ve Bişr b. Gıyâs el-Merisî (ö.218/833) ve Dırar b. Amr'ın (ö.200/816) taraftarlarıdır. Ehl-i Sünnet'e en uzak olanları ise, Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'ın (ö.235/850) taraftarlarıdırlar.[899]

Mutezile'nin tutundukları temel dayanakları, "Tevhid ve ilahi sıfatlar" konusudur. Daha sonra bunlara Kader, Fısk, İman ve Vaîd konularını da eklemişlerdir.[900]

Mutezile, İlahi sıfatlar konusunda Cehm b. Safvân (ö.128/745), Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767), Mürcie'den Eş'âriyye ve diğerleri, Şiâ'dan Hişam b. Hakem, "Şeytân et-Tâk" lakaplı Muhammed b. Cafer el-Kûfî ve Dâvud el-Cevâribî ile ortak olduklarını söyler.[901]

İbn Hazm, Mutezile'den bazı grupların aşırı gittiklerini, Domuzun yağı ve beyninin helal olduğunu söylediklerini, bazılarının da ruhların tenasüh'üne inandıklarını[902] ve Allah'ın şerre gücünün yetmediğini, ayrıca bize yaptığı iyiliğinin nihayet derecesinin bu kadar olduğunu, bundan fazlasına kadir olmadığını ileri sürdüklerini belirtmiştir.[903]

Ondan sonra Ahmed b. Hâbit ve el-Fazl el-Hadesî el-Basrî'in, "Doğrusu iki yaratıcı vardır, biri kadîm olan Allah'tır, diğer ise sonradan yaratılmış olan Allah'ın kelimesi Meryem oğlu Mesihtir. Kıyamet günü bulutun gölgesinde saf saf meleklerle[904] gelecek olan, Meryem oğlu İsa Mesihtir, Âdem'i (a.s) kendi suretinde yaratan da odur ve kıyamet günü insanları hesaba çekecek olan da odur" dediklerini aktarır ve onlara lanet eder.[905]

Aynı zamanda İbn Hazm, İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845), Muammer b. Amr, Hüzeyl b. Allâf (ö. 235/849) ve Câhız (ö. 225/869) gibi Mutezile'nin önde

[899] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 369.
[900] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.
[901] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.
[902] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 371,
[903] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*III, 128-130.
[904] Bakara, 2/210.
[905] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*III, 134.

gelen âlimlerinin görüşlerini, delilleri ile birlikte aktarır ve onlara şiddetle karşı çıkar ama bunları fırkalar haline ayırarak işlememektedir.[906]

Fırkaları itikad ve görüşlerine göre bir birinden ayırdeden İbn Hazm, "Her kim ki Halku'l-Kur'ân, Rüyetullah, Teşbîh, Kader ve Mürtekib-i Kebire'nin ne mümin, ne de kâfir sadece fasık olduğu konusunda Mutezile'ye muhalefet ederse, o kişi Mutezilî değildir. Bu yukarıda zikredilen görüşlerde onlarla muvafakat eden kişi de Mütezilîdir" der.[907]

D. Şiâ

Şiâ'dan Ehl-i Sünnet'e en yakın olanlar, "İmamet, Ali (r.a)nin çocuklarındadır" diyen Fakih Hasan b. Salih'ın taraftarlarıdır. Bizim de görüşümüz olan "İmamet, bütün Kureyş'in hakkıdır" ifadesinde bulunduğu ve bütün sahabe'yi tevelli ettiği kesindir. Ancak, Ali (r.a)yi diğer sahabenin hepsinden üstün görmektedir. Ehl-i sünnet'e en uzak olanları da, İmâmiyye'dir.[908]

Dayanakları, İmâmet ve peygamber (s.a.v)in ashabı arasındaki kimin üstün olduğu konusu olup, bunun dışındaki konularda ise, diğer fırkalar gibi ihtilafa düşmüşlerdir.[909]Bu mezhepten aşırı gidenler üç grupturlar: Birincileri Zeydiyye'den Cârudiyye diğerleri de Râfiza'dan İmâmiyye ve Ğaliyye'dir.[910]Ğaliyye'de iki kısma ayrılır: Birinci kısım Rasulullah'dan (s.a.v) sonra başkalarına peygamberlik nispet edenler, ikinci kısım da Allah'tan başkasına ilahlık nispet edenler.[911]

Birinci kısım Rasulullah'dan (s.a.v) sonra başkalarına peygamberlik nispet edenleri önce zikreder ve görüşlerini aktarır. Bu grubtan olarak önce Gurabiyye fırkasını zikreder. Şöyle ki, "Muhammed (s.a.v), Hz. Ali'ye çok benzerdi ki, tıpkı karganın kargaya benzediği gibi idi. Allah (a.c.), Cebail'i Hz Ali'ye vahy ile gönderdi, onlar biri diğerine çok benzediğinden Cebrail karıştırarak Muhammed'e (s.a.v) verdi. Bu konuda Cebrail'in bir günahı yoktur, çünkü karıştırdı" [912]

[906] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*III, 168.
[907] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.
[908] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 369.
[909] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*I, 370.
[910] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,*III, 111.
[911] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 371; III, 117.
[912] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 371; III, 117.

demişlerdir. Onlardan bazı taife de Cebrail'i lanet ederek tekfir etmişler ve demişler ki Cebrail bunu kasten yaptı.[913]

Onlardan bazı grupların Hz. Ali'ın soyundan gelenlerin hepsinin nübüvvetini kabul ettiklerini, Karâmıta fırkası ise sadece Muhammed b. İsmail b. Cafer'in nübüvvetini kabul ettiğini, Sebeiyye'nin ise, Hz. Ali ve üç oğlunun (Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefiyye'nin) nübüvvetini kabul ettüklerini belirtir.[914] Daha sonra da ismi bilinmeyen meçhul bir gruplardan bahseder, görüşlerini aktarır ve eleştirir.

İkinci kısım, Allah'tan başkasına ilahlık nispet edenler. Bu fırkaları ele alan İbn Hazm, Öncelik Abdullah b. Sebe' el-Humeyrî ve onun taraftarlarını zikreder. Onların Hz. Ali'ye gelerek "Enta hü?" sen o musun? deyince Hz Ali "men hü" O da kim? demiştir. "Enta Allah" deyince de Hz. Ali onları ateşe yaktırmıştır. Onlardan Sebeiyye fırkasını benimseyenler ise "Bu gerçekten Allah'tır" çünkü sadece Allah ateşle azabeder dediklerini aktarır.[915]

Bu arada İbn Hazm, Keysâniyye, Sebeiyye, Hattâbiyye gibi adlarını zikrettiği birçok fırkanın yanı sıra, isim vermediği çeşitli gruplardan söz ederek onların, bazı şahısları, özellikle Ehl-i beyt imamlarını peygamber ve ilah olarak görmeleri, Kuran'ın tahrif edildiğine inanmaları gibi görüşlerini aktarmakta ve kendilerini İslâm'dan sayan bu fırkaların aslında kâfir olduklarını, bunların arkasında İslâm'ın karşısında tattıkları yenilgiyi hazmedemeyen ve İslâm'ı içeriden yıkmak isteyen İran'lı Mecusîlerin bulunduğunu ifade etmektedir.[916]

Ayrıca bu Şiâ fırkasına mensup insanları İmâmet konusuna göre diğer fırkalardan ayıran İbn Hazm, "Kim Hz. Peygamberden (s.a.v) sonra Hz. Ali'yi en faziletli sahabî sayarsa ve imâmete en layık olan da Hz. Ali ve onun soyundan gelenler olduğunu iddia ederek bu konuda Şiâ ile muvafakat edip diğer konularda onlara muhalefet etse bile, o kişi de Şiîdir. Kim bu konuda onlara muhalefet ederse o kişi Şiî değildir" der.[917]

---

[913] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 371; III, 117.
[914] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 371; III, 118.
[915] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 120.
[916] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 372-373.
[917] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 370.

E. Haricîler

İbn Hazm'a göre, Haricî'lerin Ehl-i Sünnet'e en yakın olanları Abdullah b. Yezid el-İbâdî el-Ğazzârî el-Kûfî'nin taraftarlarıdır. En uzak olanları da el-Ezârikadır.[918] Mezheplerinin temel dayanakları, "İman-Küfür, bunların mahiyetinin ne olduğu ve Tekfir, Vaîd ve İmamet" konularıdır. Bunların dışındaki konularda ise, diğer fırkalar gibi bunlar da ihtilafa düşmüşlerdir.[919] İbn Hazm Haricî'lerden bahsederken onların fikirlerini, gruplar haline ayırarak genişçe aktarmaktadır ve eleştirmektedir.[920]

İbadiyye fırkasına mensup bazı grupların görüşlerini aktarırken, Yahudi ve Hıristiyanlar'dan her kim ki, Yahudiler'in İsevîler'in dediği gibi "Allah'tan başka ilah yok, Muhammed (s.a.v) Allah'ın elçisidir ama bize değil sadece araplaradır" derse ve kendi dininde kalırsa, sonra bu itikad üzere ölürse, onun hakiki mümin ve Allah'ın velisi olduğunu, Kur'an-ı Kerim'in de âcem'den Sâbîler'in arasından gelecek olan peygamberle mensuh olacağına inandıklarını belirtir.[921] Ama İbadiyye'ye mensup diğer fırkaların hepsinin, bunları tekfir ettiklerini, onların kanını ve malını helal saydıklarını zikreder.

Bâtıhiyye fırkasının ise namazın sadece sabah bir, akşam bir rekaat olduğunu savunduklarını, senenin hangi ayı olursa olsun istediği ayda hac yapabileceğini, balığın bile boğazlanmadıkça yenmeyeceğini, cehennem ehlinin de cehennemde lezzet ve nimet tatacaklarına inandıklarını aktarır.[922] Necedât'ın ise, büyük günah sahibini tekfir ettiklerini ama kendilerinden olursa bir şey demediklerini belirtir.[923]

Bu şekilde onların çirkin görüşlerini aktaran İbn Hazm, onların fikirlerini mensup olduğu fırkasına göre belirtir. Daha sonra da geniş açıklamalarda bulunur ve onları İbadiyye, Bâtıhiyye, Ezârika, Necedât, Sufriyye, Meymûniyye, Acâride,

---

[918] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 369.
[919] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 370.
[920] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 124-127.
[921] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 124.
[922] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 124.
[923] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 125.

Mukrimiyye ve Hafsiyye gibi gruplara ayırarak inceler.[924] Günümüzde ise, sadece İbâdiyye ve Sufriyye fırkaları kalmıştır demektedir.[925]

Daha sonra da Hâriciler'i tarif eden İbn Hazm, "Tahkîm'i inkar etme, büyük günah sahibini tekfir etme, zâlim İmam'a karşı silah kullanma, büyük günah sahibinin cehennemde ebedî kalması ve İmâmet'in kureyş'ten başkasına caiz olduğu konusunda Hâriciler'le muvafakat edip de diğer konularda onlara karşı olan kişi de Hârici'dir. Bu zikrettiğimiz konularda onlara muhalefet eden kişi ise Hârici değildir" der.[926]

Bu arada şunu da belirtmek istiyoruz ki, fırkaların hepsini zikreden İbn Hazm, özel bir başlık altında fırkaları bilinmeyen bazı kesimlerden bahseder.[927] Bu grupların içine aşırı giden sûfileri girdirir. Çünkü onların bazılarının Allah'ın velisi bütün nebi ve resüllerden daha üstün, kim veliliğin belli bir noktasına ulaşırsa ondan namaz, oruç ve zekat gibi şer'î farzları düşer, ayrıca haramlar helal'e dönüşür fikrinde olduklarını, bazılarının ise Allah'la konuştıklarını ve onu gördüklerini, kendilerine ilham olarak gelen şeylerin hak olduğunu iddia ettiklerini aktarır. Daha da akıl almaz bir kaç görüşlerini belirttikten sonra Şiâ ve Havaric'in bunlardan daha beter olduklarını söyler.[928]

F. İbn Hazm'ın Araştırmada Gözettiği Yöntem

İbn Hazm'ın bu eserine baktığımızda diğer İslâm Mezhepleri tarihçilerinin yaptığı gibi İbn Hazm'ın yaptığı da Ehl-i Sünnet'i savunmak olduğundan bu eserini telif ettiğini görüyoruz. Ehl-i Sünnet'i ve özellikle mensup olduğu Zahiriyye mezhebini savunmak ve onu yüceltmek, diğer mezhepleri de katî delillerle eleştirmek için yazdığını eserinin birkaç yerinde açıkça belirtmiştir.[929] İbn Hazm'ın usulü neredeyse Mürciî makâlât[930] sayılan Hanefi geleneğine uygun biçimde ele alınmıştır.

---

[924] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 124-127.
[925] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 126.
[926] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 370.
[927] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 166.
[928] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* III, 167.
[929] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 12, 368.
[930] Ebu Hanife'nin başlattığı Hanefi usul, Mürciî Makalât Geleneği ismiyle ele alınmıştır. Geniş bilgi için bkz: Hasan Acar, *Ebu Mutî' Mehkûl en-Nesefî'nin Kitâbu'r-Red ale'l Ehvâ' ve'l Bida' İsimli Eserinde Mezhepleri Tasnifi ve Murcii Makâlat geleneği İçindeki Yeri,* Ankara 2003, 10-13.

Ancak İbn Hazm'ın buradaki özelliği Ehl-i Sünnet'i "Ehl-i Hak"[931] olarak zikretmesi ve Zâhirî usul kullanmasıdır.

İbn Hazm bu eserinde kendinden önce mezhepler hakkındaki yazılan bütün eserleri toplamış, değerlendirmiş ve nasıl bir neticeye vardığını, amacının ne olduğunu şöyle anlatmıştır: "İnsanlar farklı dinlere, farklı mezheplere ayrılmaları hususunda birçok eser vücuda getirmişlerdir. Ancak, bunların bir kısmı gevezelik etmiş, bazısı aşırı değerlendirmeler yaparak ötekine berikine çatmıştır. Ve bu suretle bahsi anlaşılmaz bir hale getirerek ilim yapmadan hasmını susturmuştur. Diğer kısmı da atlamış, hasr ve ihtisar etmiş ve mezhep sahiplerinin birçok güçlü karşı koymalarını hasıraltı etmiş ve binaenaleyh onların fikirlerine izah hususunda zaaf ve gaflet göstermeye razı olmakla kendine karşı insafsızlık ve hasmının itiraz hakkını tamamen vermemekle hasmına karşı zülüm, kitabını okuyanların hakkını da onlara başka kitapları okumaktan müstağni kılamadığı için su-i istimal etmiştir. Pek azı istisna edilirse hemen hepsi sözlerini o derece anlaşılmaz hale getirmişlerdir ki, zekâ erbabından çoğu için o sözleri anlamak müşkül oluyor. Manaları o kadar uzaktan uçurmuşlar ki, sözün sonu evvelini unutturuyor. Bu yapılan şeyler, manalardaki bozukluktan başka hakikati örten birtakım perdelerdir. Bunlar ne dünya ne de ahiret için beğenilen şeylerdendir" der ve eserini muteber kaynaklara başvurmak suretiyle somut deliller getirip, meseleleri insaf ölçüleri içerisinde ortaya koymayı amaçladığını, karmaşık ifadelerden kaçınıp kolay ve anlaşılır bir dil kullandığını ifade etmektedir.[932]

İbn Hazm, nass'ın sadece zahirine itibar etmiştir. Bunu da yolun en doğrusu olarak kabül etmiştir. Çünkü eserinde şöyle demektedir: "Ey Allah'ın kulları! Allah için sizleri sakındırırım. Küfür ve ilhad ehli, delilsiz sahte görüşlerini süsleyip, Allah'ın kitabı ve Peygamberin (s.a.v) hadislerinin hilafına vazedip sizi aldatmasın. Çünkü Allah ve resûlünden baskasında hayır yok. Biliniz ki, Allah'ın dini zâhirdir hiç bâtın yok ve açıktır, altında bir sır yok, hepsi burhandır onda müsamaha yoktur. Allah'ın dininde sır ve bâtın var iddiasıyla kendisine delilsiz tabi olmasını isteyenleri de itham edin. Çünkü bu boş iddia ve hiledir. Biliniz ki, Peygamber (s.a.v) şeriatten ne bir kelime ve ne de onun fevkinde bir şey gizlemiştir. Kırmızı, siyah ve çobandan

[931] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 371.
[932] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 11-12.

bir şey gizleyip de şeriatten olan bir şeye çoluk çocuğunu, amcaoğlunu, zevcesini veya dostunu has tutmamıştır. Onun yanında bir sır veya kinaye (remz) yoktu. İnsanları davet ettiğinden başka bâtın da yoktu. Bir şey gizleseydi emredildiği gibi tebliğ etmemiş olurdu. Kim böyle (gizli bir şeyler olduğunu) söylerse kafir olur. Tuttuğu yolu açık, delili vadıh olmayan görüşlerden sizi sakındırırım, peygamberin (s.a.v) ve sahabenin (r.a) yolundan sakın ayrılmayın."[933]

Daha sonra da "Sizlere gereken yol, herşeyi açıklayan, eksik bir şey bırakmayan, açık Arap dilinde indirilen Rabbinizin Kur'an-ı Kerim'indeki nassıdır ve Ashabü'l-Hadisten sika raviler yoluyla peygambere isnad edilen sahih hadislerdir. Bu ikisi sizleri Rabbinizin rızasına götüren tek yoldur" der.[934]

Kelamî konularda uyguladığı gibi İslâm mezheplerini telif ederken de nass'ın zahirine göre hareket ettiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Âyet ve hadislerden delil getirirken de bunların amacına göre değil, zahirine göre hüküm vererek herkim ki buna bir söz eklerse Allah'a ve resûlüne karşı iftira etmiş olur, küfre girmiş olur gibi ifadeler kullanmakla diğer görüşleri iptal etmeye çalışmaktadır.

Bununla birlikte İslâm Mezheplerini incelerken Ehl-i Sünneti merkeze almak suretiyle bid'at saydığı diğer fırkaları da ona yakınlık ve uzaklığına göre telif etmesini de İbn Hazm'ın diğer İslâm Mezhepleri Tarihçilerinden gözettiği farklı yöntem olarak işaret edebiliriz. Ayrıca şunu da belirtmek istiyoruz ki, bazı durumlarda İbn Hazm'ın da tevile gittiği Müteşabih âyetleri ele alırken şiddetli tevil yaptığı, hattâ peygamberleri temize çıkarmak için zorlama tevillere gittiği de gözükmektedir.

Kendisinin bu görüşlerini takviye etmek için diğer âyetlerden ve hadislerden kendi görüşlerine uygun düşenleri ile delil getirmektedir. Bu konularda tevil yapmadan direkt kabul edenleri sapıklıkla itham etmektedir.[935] Eşârîler'e karşı cehpe almasının en önemli sebebi de bu olmuştur.

[933] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 373.
[934] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* I, 373.
[935] Bkz. İbn Hazm, *Fisal,* II, 3-12; 284-323.

DEĞERLENDİRME

İslâm Mezhepleri Tarihi geleneğinin ilk dönemlerinde eser vererek bu alanda sonradan gelenlere sırasıyla önderlik yapan meşhur müelliflerden İmam Eşârî (ö.324/935), Bağdâdî (ö.429/1037), İbn Hazm (ö.456/1064) ve Şehristânî (ö.548/1153) gibi otorite kabul edilen müelliflerin eserlerine baktığımızda, ilk göze çarpan husus mezheplerin birçok yönüyle kişiden kişiye farklılık arzettiğini görüyoruz. En başta dikkat çeken husus, fırkaların sayısı, ana ve tali kolları konusunda aynı metodu benimseyen iki yazar bile bulunmamaktadır. Bu sahada eser veren herbir müellif de kendisine göre bir mezhep tasnifi yapmış, bu tasniflerinde bazen birbiriyle benzeşmişler, bazen de ayrılığa düşmüşlerdir. Eşârî, Bağdadî ve Şehristânî, büyük ölçüde birbirlerine benzerlerken, İbn Hazm bu zevâtlardan ciddi olarak ayrılmıştır. Bu durum aşağıda açıklayacağımız üzere takip ettikleri metottan kaynaklanmaktadır.

Eşârî, Bağdadî ve Şehristânî, eserlerini ilk başta fırkanın zikredilip sonra da görüşlerine geçilmesi şeklinde ele almışlardır. İbn Hazm ise meseleleri esas almak suretiyle her fırka veya şahsın bu meselelere dair görüşlerini vermiştir. Ancak bu ayrılıklarına rağmen her müellifte de "kurtuluşa eren fırka" Ehl-i Sünnettir.

Bağdadî ve İbn Hazm, Ehl-i Sünnet'i savunmak için eserlerini yazdıkları göz önünde tutulunca tarafsız olmalarının beklenemeyeceği açıkça ortaya çıkmaktadır. Zaten birçok yerde açıkça Ehl-i Sünnet'i savunmuşlar, onun dışındakileri sapıklıkla ve küfre dalmakla suçlamışlardır. Buna karşılık kendisinin sadece bir nâkil olduğunu belirten Şehristânî, mezheplerin ve dinlerin görüşlerini ortaya koyarken eserinin en başında[936] kendi kendine verdiği söz üzerine mümkün mertebe objektif olmaya çalışmıştır. Fakat bazı yerlerde o da, konuya dair görüşlerini belirtmekten çekinmemiş, görüşlerinin çoğu yerlerde kendisiyle uyuştuğu Eşârîler için "ashabımız" ibaresini açıkça kullanmıştır. Bu konuda İmam Eşârî sadece fırkaları zikretmek ve görüşlerini aktarmakla yetinmiştir. Nitekim Yusuf Ziya Yörükan kendi eserinde bunu zikrederek Eşârî' ile gurur duyduğunu ifade etmiştir.

[936] Şehristânî, *a.g.e.,* s. 29.

Şöyle ki, "Yalnız İmam Ebu'l-Hasan el-Eşârî'nin bu küçüklüğe tamamen düşmediğini görmekten gurur duymaktayız. O, eserinin başında muhaliflerinin fikirlerine hüccet getirmeyi çirkin buluyor; muhalif mezhepleri yalnız nakletmekle iktifa olunması hususunu ilmî bir hareket olarak görüyor. Dikkate şâyândır ki, eserinde tamamen bu fikirlerine sadık kalıyor. Şeyh Eşârî'nin *Makalât*'ının kıymetini artıran şeylerin en birincisi budur" der.[937]

Ayrıca Şehristânî metodunu araştıran Muhammed b. Nâsır İslâm Mezhepleri tarihçilerini karşılaştırırken onların birbirine muvafakat ettikleri yerleri gösterir ve genel karşılaştırma olarak dikkat çekici su hususları belirtir. "Aslında İslâm Mezheplerini telif etmede önder olanlar ve eserleri takdir edilecek olan sadece iki kişidir. Bunlardan birincisi Eşârî, diğeri ise İbn Hazm'dır. Eşârî'nin durumu zahirdir (yani Eşârîliğin kurucusudur). İbn Hazm'ın önünde Davud b. Ali olmasına rağmen, Zahirîliğin ikinci kurucusu kabul edilir. Çünkü Zahirî mezhebini sistematik hale getirip, onu âleme meşhur etti ve yayılmasına sebep oldu. Bağdadî ve Şehristânî (değerli eserleri olmasına rağmen) Eşârî'nin tebeasıdır."[938]

[937] Yörükan, Yusuf Ziya, *"Milel ve Nihal"Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usul,* Notlarla Yayıma Hazırlayan: Murat Memiş, Ankara 2002, s. 94.
[938] es-Sehyebânî, Muhammed b. Nâsır b. Salih, *Menhecü'ş-Şehristânî fî Kitâbihi'l-Milel ve'n-Nihal,* Riyad 1996, s. 255.

SONUÇ

İbn Hazm'ın *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal* adlı eserini araştırıp inceledikten sonra şunları söylemek mümkündür. İbn Hazm, Endülüs İslâm Medeniyeti'nin yükselme devrinde yaşamış olması itibariyle hem dini ilimlerle hem de müsbet ilimlerle meşgul olmuştur. Dünya'nın yuvarlak olduğunu açıklamıştır. Zahirî görüşü temsil etmesine rağmen, akla önem vermiş, aklı inkar edenin tevhid'i inkar etmiş olacağını söylemiştir. Mantığı, İslâmî ilimlere ilk dahil eden şahıs olarak kabul edilir. Cebriyeciliğin ve körükörüne taklitçiliğin karşısında olup, insan hürriyetinden yanadır.

Diğer İslâm Mezhepleri Tarihi yazarlarının aksine bir yöntem takip ederek kitabını, meseleleri esas almak suretiyle yazan İbn Hazm, meseleler hakkında bilinen her farklı görüşü, kişilere ve fırkalara nispet ederek belirtmiştir. Eserini tertip ederken yetmiş üç fırka hadisini dikkate almamış, hatta bu hadisin varlığını inkar etmiştir. Bu yönüyle illâ ki yetmiş üç sayısını tutturmak gibi bir kaygı taşımamıştır.

Diğer müelliflerden farklı olarak sadece Mutezile konusunda, bu fırkaya mensup kişilerin görüşlerini ele alırken onlara diğer müellifler gibi –adlarıyla- fırka nispet etmemiş, yeri geldikçe kendilerinin isimleriyle beraber görüşlerini açıklamaya çalışmıştır. Bununla beraber sadece Hüseyin b. Muhammed b. en-Neccâr'a (ö.230/844) nispet ederek Neccâriyye ismini kullandığı da açıktır.

Diğer müelliflerce kendisine müstakil bir fırka nispet edilen, hatta görüşlerinin farklılığı sebebiyle Mutezile'den olduğu şüpheli olan ve Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf (ö.235/850) Bişr b. el-Mutemir (ö.210/825) gibi Mutezile'nin ileri gelenleri tarafından dışlanarak Mutezile'ye nispet edilmesinden utanç duydukları belirtilen Dırâr b. Amr'ı (ö.200/815) Mutezile ricalinden birisi olarak göstermiştir. Yine, Hüseyin b. Muhammed b. en-Neccâr'a nispet edilen Neccâriyye fırkasını Mutezile'den saymıştır. Kendisi dışındaki tüm müelliflerce bu adı geçen Dırâr b. Amr'ı ve Hüseyin b. Muhammed b. en-Neccâr, Mutezile'ye nispet edilmeksizin müstakil bir kişi ve fırka olarak verilmektedir.

Ama şunu da belirtelim ki, İmam Eşârî, Hüseyin en-Neccâr ve ashabının görüşlerini aktardıktan sonra Mürcie'nin altıncı kolu olarak zikretmektedir. Dırâriyye'yi ise ayrı fırka kabul ederek Dırâr b. Amr'a nispet etmektedir. Bağdâdî

ise bunları ayrı ayrı fırka olarak kabul etmiş ve özel bir başlık altında ele almıştır. Şehristânî de bu ikisini ayrı fırka kabul eder ve özel başlıklar altında değerlendirir. Kriterlerinin hemen hemen aynı olmasıyla beraber, fırka sayılarının diğer müelliflere göre daha az olarak vermesinde İbn Hazm'ın bulunduğu çevrenin İslâm coğrafyasının dışında olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Fırkaları tasnif ederken yetmiş üç fırka hadisini esas almamakla kendisine daha geniş bir alan oluşturmuş, kendisini sınırlamamıştır. Hadisi sahih kabul etmemesinde, onun ana kaynaklarda yer almamasının yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerin ruhunu esas alarak delil getirmesinin de rolünün büyük olduğu söylenebilir.

Eşârî'in *Makalât*'ı ve Bağdâdî'in *el-Fark*'ı sadece mezheplere tahsis edilmesine karşılık Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal'*i ile İbn Hazm'ın *el-Fisal*'i aynı zamanda bir dinler ve mezhepler tarihidir. Yani isimlerindeki "el-Milel ve'n-Nihal" başlığına uygun olarak tertip edilmişlerdir. Başlangıçtan günümüze kadar hak ve batıl dinler hakkında genel bilgiler verilmiş, bazen detaylarına kadar inilerek onların mezhepleri hakkında geniş bilgiler de zikredilmiştir.

Ayrıca felsefe ve filozofların görüşleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Şehristânî, İbn Hazm'a göre daha metodik olduğu halde Hıristiyan mezheplerini incelerken o da tarihî seyri dikkate almamıştır. Melkanî ve Nasturîler hakkında hatalı bilgiler vermiş, Nasturîler'in kurucusu Nestorius M. 382-451 yılları arasında yaşadığı halde, Halife Me'mun (ö. 218/833) zamanında yani IX. asırda yaşadığını kaydetmiştir. İşte bu sebeplerden dolayı İbn Hazm'ın eseri daha güvenilir ve itibarlı sayılmıştır. Eşârî ve Bağdâdî ise ise eserini sadece İslâmî fırkalarla sınırlı tutarak diğer konulara girmemişlerdir.

İbn Hazm, diğer İslâm mezhepler Tarihçilerinden ayrı bir yöntem kullandığından farklı bir yol benimseyerek Ebu'l-Hasan el-Eşârî'yi ve ashabını Ehl-i Sünnet dışında, hattâ ona en uzak olan fırka olarak nitelendirmiştir. Şehristânî de Müşebbihe ve Kerrâmiyye'yi, Sıfâtiyye başlığı altında ele almış, dolayısıyla Ehl-i Sünnet'e dahil etmiştir.

İbn Hazm'ın Tevhîd inancı dışındaki din ve inançların gerçeğe aykırı yönlerini ortaya koymadaki usûl ve mantığı takdire şayandır. O, dinî bir inancın yanlışlığını ortaya koyarken önce bu inancın, kendi kaynagı ile çelişen yönlerini

gösterir. Söz konusu inançla ilgili Kur'an-ı Kerim âyetlerini delil getirir. Sonra da bu inancın akıl ve mantık kurallarına ters düştüğünü açıklar. Ama şunu da hatırlatalım ki, İbn Hazm bazen dinî bir mezhebe ait bilgileri aynı yerde değil farklı yerlerde verir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire 1962.

Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 40.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (ö.429/1037), *el-Fark beyne'l-Fırak,* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut 1424/2004.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhim el-Buhârî (ö.256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh,* (nşr. Mustafa Dîb el-Bûğa), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1407/1987.

Bahcıvan, Seyit, "İrca Fikri ve Ebû Hanife'nin İrca ile İthamına Bir Bakış", *SÜİFD*, y. 1998, sy. 8, s. 141–176.

Demirci, Ahmet, *İbn Hazm ve Zâhirîlik*, Kayseri 1996.

Durmuş, İsmail, "İbn Hazm-Dil ve Edebiyat", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 59-61.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), *es-Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), ts. (Dâru'l-Fikr).

Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm'da İtikâdî Siyâsî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul 1996.

el-Afğânî, Saîd, *İbn Hazm ve Risâletühü fi'l-Mufâdale beyne's-Sahâbe,* Dımaşk 1940.

es-Sehyebânî, Muhammed b. Nâsır b. Salih, *Menhecü'ş-Şehristânî fî Kitâbihi'l-Milel ve'n-Nihal,* Riyad 1996. (Dâru'l-Vatan).

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebû Bişr el-Eş'arî (ö.324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, (thk. Nevâf el-Cerrâh), Beyrut 1427/2006.

Fığlalı, Ethem Rûhi, *Mezhepler Arasındaki Farklar,* Ankara 1991. (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları).

----------, "Abdülkâhir el-Bağdâdî", *DİA*, I, 245-46.

----------, "el-Fark beyne'l-Fırak", *DİA*, XII, 172-73.

Gölcük, Şerafettin, "Abdülkâhir el-Bağdâdî", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (İİFD)* sy. 3, Ankara 1979.

Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fâkihler Arasındaki Münakaşa ve İhtilaf Sebepleri*, Ankara 1997.

Güneş, Hüseyin, *İslâmda Zâhirî-Sunnî Düşüncenin Çekişmesi*, Konya 2007.

Gürbüzer, İbrahim, "İbn Hazm-Dinler Tarihi", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 57.

Hamed, Ahmed b. Nasır, *İbn Hazm ve Mevkifuhû mine'l-İlahiyyât*, Mekke 1406.

Hassân Muhammed Hassân, *İbn Hazm el-Endelüsî, Asruhu ve Menhecühü ve Fikruhü't-Terbevî,* Kahire, ts.

Hayyât, Ebu'l-Hüseyin Abdurrahîm b. Muhammed el-Hayyât (ö.300/913), *el-İntisâr ve'r-Red alâ İbni'r-Râvendî el-Mülhid,* (nşr. H. S. Nyberg), Beyrut 1957.

Himâye, Mahmud Ali, *İbn Hazm ve Menhecuhû fî Dirâsati'l-Edyân*, Dâru'l-Meârif, I. baskı, Kahire 1983.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed (ö. 852/1448), *Lisânü'l-Mîzân*, (nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrut 1416/1997. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

----------, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l- Buhârî*, Dımaşk 1421/2000.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir b. Hallikân (ö. 681/1282), *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'iz-Zamân*, thk., İhsan Abbâs, Beyrut ts.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endülüsî ez-Zâhirî (ö.456/1064), *Güvercin Gerdanlığı*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul 2000.

----------, *Cemheretü'l-Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun**,** Kahire 1982.

----------, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ'i ve'n-Nihal*, Beyrut 1971.

----------, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ'i ve'n-Nihal*, Cidde 1982, birinci baskı.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce (ö. 275/888), *es-Sünen,* (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Beyrut ts. (Dâru'l-Fikr).

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisanü'l-Arab,* "F.S.L" md., Beyrut ts., XI, 523.

İbn Teymiye, Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmûü'l-Fetâvâ, (İbn Teymiye Külliyatı),* (çev. Said Şimşek ve dğr.), İstanbul 1986.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh,* Beyrut 1966,

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Musennâ, Beyrut 1376/1957.

Kaplan, Doğan**,** "İslâm Mezhepleri Tarihi İlk Dönem Müellifleri ve Mezhepler Tarihine Ait Eserleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 23, Konya 1982, s.218.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (ö. 671/1272), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* Beyrut 1408/1988.

Makkarî, Ahmed b. Muhammed (ö. 1041/1639), *Nefhü't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk., İhsan Abbas, Beyrut 1968.

Makrizî, Takiyuddin el-Makrizî (ö.845/1441), *Kitabü'l-Mukaffa'l-Kebîr*, thk., Muhammed Ya'levî, Beyrut 1991.

Münşir, Macid Halef, *İbn Hazm el-Endelüsî ve Menhecuhû fî Diraseti'l-Akaidi ve'l-Firaki'l-İslâmiyye,* Beyrut 1422/2002.

Ömer Ferruh, *Tarîhu Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâmi İbn Haldun,* Beyrut 1983.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,* Bayrak Yayınevi, İstanbul 1983.

es-Sübkî, Tâceddin Ebû Nasır Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'yati'l-Kübra*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Beyrut, 1420/1999.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsa li'l-Hâmî el-Gırnatî el-Malikî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa,* Daru'l-Ma'rife, Mekke, ts.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (ö.548/1153), *el–Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Abdülkadir el-Fâdılî, Beyrut 2007.

Şener, Abdülkadir, *Kıyas İstihsan İstislah*, Ankara, 1974.

Tilmisânî, Ahmed b. el-Makkarî et-Tilmisânî (ö.1041/1652), *Nefhu't-Tîb min 'Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, thk., İhsan Abbas, Beyrut 1997.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *es-Sünen,* (thk. Ahmed Muhammed Şakir ve dğr.) Beyrut ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi: Giriş,* İstanbul 1996.

Ünal, İsmail Hakkı "İbn Hazm-Dinler Tarihi", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 56.

Yâkût, Şihâbuddin Ebî Abdillah Yâkût b. Abdillah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî (ö.626/1229), *Mu'cemi'l-Büldân*, thk., Ahmed b. el-Emîn eş-Şankîtî, Kahire 1323/1906.

----------, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Mısır 1927.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Hazm-Ulûhiyyet", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 53.

Yörükan, Yusuf Ziya, Ebu'l-Feth Şehristânî, *"Milel ve Nihal" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usul,* tetk. Murat Memiş, Ankara 2002.

----------, "Mezhepler Hakkında Yazılan Kadim Kitaplara Bir Nazar", *Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fak. Mec.,* sy. 5,6, y. 1926, s. 195.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö.748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Beşşar Avvad Ma'ruf, Mektebetü'r-Risâle, Beyrut 1990.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm Kamûs Terâcim*, Beyrut 1389/1969.